

ÜLEKUULAMINE KOHTUEELSES MENETLUSES

Õiguslikud aspektid

URMAS KRÜGER

© Sisekaitseakadeemia 2008

Sisekaitseakadeemia
Kase 61, 12012, Tallinn
detsember 2008

Sisukord

Eessõna	3
I Ülekuulamine ku teabe hankimise meetod, tõenditloova	
ülekuulamise olemus	4
1. Ülekuulamise eesmärk	5
2. Ülekuulamise sisu	5
3. Ülekuulamise reeglistatus	6
Teemaosa kokkuvõtvad põhitõdemused	9
II Ülekuulatavaga suhtlemise üldised reeglid	11
1. Ülekuulamisele allutatud isikutele nende õiguste ja kohustuste selgitamine	12
2. Isiku huvidega arvestamine	20
Küsimused, mis puudutavad ülekuulamise ja menetluse kestvuse ajalisi piire ning läbiviimise protseduuri	21
Küsimused sellest, kuidas tuleks inimesel käituda-toimida, et menetlus kulgeks tema jaoks „valutumalt”, et tema õigused saaksid realiseeritud ja ei tõusetuks probleeme seoses kohustuste järgimisega, samuti küsimused menetluse võimalikust lõpplahendusest	24
Kinnipeetute, vahistatute ja sundtoodute lähedaste ning vara heaolu tagamisega seotud küsimused	31
Tsiivilhagi, asitõendeid, isikult äravõetud asju, vara konfiskeerimist ja menetluskulusid puudutavad küsimused	33
3. Inimõiguste ja põhivabaduste austamine	34
Süütuse presumtsioon.....	34
Inimeste inimlik kohtlemine, nende väärkohtlemise vältimine	37
III Ülekuulamise põhiteemad ja –küsimused	39
1. Deliktistruktuur ja tõendamise	39
2. Tõendamiseseme asjaoludega seonduvad asjaolud	53
Teemaosa kokkuvõtteks	55
IV Küsimuste esitamine, ülekuulatava ütluste protokollimine	56
1. Küsimuste esitamine	56
2. Ülekuulatava jutu ja vastuste protokollimine	62
V Tunnistaja ja kannatanu ülekuulamise rakendamise reeglid	71
VI Kahtlustatava ülekuulamise rakendamise reeglid	78
Kokkuvõtteks	83

Eessõna

Käesolev õppevahend vaatab ülekuulamise kui ühe enamlevinud menetlustoimingu läbiviimise õiguslikke aspekte. Seejuures on vaatluse all mitte ainult ülekuulamise sisulise läbiviimise etapp, vaid ennekõike ülekuulamise rakendamise algfaas, isikuga kontakti loomise ja tema asjalikuks ülekuulamiseks tarvilike tingimuste väljaarendamise etapp. Just selles etapis luuakse eeldused ülekuulamise kulgemise ladususeks ja tulemuslikkuseks. Selle etapi õiguslikult laitmatu läbimine on oluline, otsustamaks hilisemalt, kas ülekuulamisel saadud ütlused on tõendina lubatavad ja usaldusväärsed.

Õppevahendis käsitletakse vaid kriminaalmenetluses teostatavaid ülekuulamisi. Samas on õppevahendis kajastamist leidnud ülekuulatavate isikutega suhtlemise üldisemat laadi õiguslikud regulatsioonid, iseäranis aga neist tulenevad põhimõtted paljuski rakendatavad ka väärtomenetluses ning teistes kriminaalmenetluse toimingutes, milliste läbiviimisel leiab aset menetleja suhtlemine menetlustoimingu allutatud inimesega. Kuna ülekuulamise eesmärgiks on koguda erinevatelt isikutelt tõendusteavet õigusemõistmiseks tarvilike ütluste saamise teel, siis pöörab õppevahend palju tähelepanu ütluste sisukuse probleemile, ehk tõendamiseseme asjaolude teadvustamise olulisusele ülekuulamise läbiviimisel. Samuti käsitletakse ütluste saamiseks esitatavate küsimuste formuleerimise ning ütluste protokollimise põhimõtteid. Õppevahendi põhisihtgrupiks on küll kriminaalpolitsei süvaõppe kadetid ja kriminaalpolitseinikud, kuid õppevahend on kasulikuks lugemisvaraks kõrvuti eelnimetatud isikutega ka kohtuväliste menetlejatele, kuna juba ainult tõendamiseseme temaatika puudutab kõiki süüteo menetlusi. Enne õppevahendi lugema hakkamist peaks aga lugeja olema omandanud vähemalt üldised teadmised karistus- ja kriminaalmenetlusõigusest, samuti tõenditest ja tõendamistegevusest ning õigusemõistmise põhimõtetest. Nimetatud teadmised on vajalikud õppevahendis kirjutatust, selles kajastamist leidnud õigussätete sisust ning kohtupraktika seisukohtadest ja nende mõlemi pinnalt arendatud mõttekäikudest adekvaatseks ning kiiremaks arusaamiseks.

Nagu eelnevalt öeldud, puudutab õppevahend ennekõike ülekuulamise õiguslikke aspekte. Ülekuulamise psühholoogilisi ja taktikalisi aspekte vaadeldakse käesolevas õppevahendis vaid niivõrd, kui võrd nad on otseselt seostatavad mingi õigusliku regulatsiooni rakendamisega ning aitavad õiguse rakendamist eluliselt, menetleja käitumist ning selle mõjusid vaagivalt, ilmestada. Ülekuulamise psühholoogilistest ja taktikalistest aspektidest on autoril plaanis kirjutada, jätkuna käesolevale õppevahendile, eraldi õppevahend.

Head lugemist!

I Ülekuulamine kui teabe hankimise meetod, tõenditloova ülekuulamise olemus.

Õigekeelsussõnaraamat¹ annab sõnale „teave” järgmise tähenduse: teave on teadasaamismäär, vahetult inimestele määratud informatsioon. Üheks inimestele määratud informatsiooni hankimise mooduseks või viisiks on teavet valdavate inimeste ülekuulamine. Arvatavasti ei vaja sõna „ülekuulamine” olemuslik pool täiendavaid selgitusi. Tavatahenduses mõistame ülekuulamise all olukorda, kus isikule küsimuste esitamise kaudu taotletakse, et ta räägiks millestki või kellestki midagi, mida küsimuste esitaja ise ei tea või mille tõesuses ta kahtleb. Ülekuulamine kujutab endast olukorda, kus me taotleme teiselt isikult meie jaoks uut teadmust või kinnitust meie teadmuste tõsiseltvõetavusele või siis nende ekslikkusele (püüame saavutada meie kahtlusi kinnitavat või kõrvaldavat selgust). Teadmus, mida teiselt isikult saame või milles selgust otsime, võib puudutada fakte, sündmusi, protsesse, ideid, mõisteid jms. Uue teabe ja „selguse” saamine on võimalik ka tavalise vastastikuse vestluse, jutuajamise või muljetevahetamise teel. Eelnevaid suhtlusviise eristab ülekuulamisest see, et nad leiavad aset vastastikku võrdväärsematel alustel ja võrdväärsemas suhtlusõhustikus kui ülekuulamine. Ülekuulamisel on üks suhtluspooltest kas psühholoogiliselt, inimsuhete teatud asjaoludest tulenevalt või mingite reeglite tõttu domineerivam kui teine pool - üks pool on suhtlemise käigu, sisu ja intensiivsuse suunajaks, teine pool osutub aga allutatuks esimese poolt „pealesurutud suhtlemisele”. Nii võivad tabada mitmed isa poolt esitatud küsimused pahandust teinud last, naise poolt esitatud küsimused arvatavalt truudust murdnud abikaasat, ajakirjanike küsimused eelarve koostamisega kimbusolevat ministrit, telesaatejuhi küsimused avaliku elu tegelast, jne. Kõigi toodud näidete puhul on suhtlemise põhilaadi poolest tegu ülekuulamissituatsiooniga. Olete kuulnud väljendit: „Ta korraldas mulle tõelise ülekuulamise” - nõnda räägib inimene, kellelt on keegi teine inimene millegi kohta vastust nõudvalt aru pärima hakanud. Sarnaseid niinimetatud „ülekuulamisi” esineb igapäevaelus sagedasti.

Mis eristab igapäevaelu „ülekuulamisi” õiguskaitseametnike, s.h. uurimisasutuse ametnike poolt süütegude menetlemisel läbiviidavatest, ehk ametlikest ülekuulamistest? Eristavateks tunnusteks on siin kolm põhitunnust: esiteks on ametlikele ülekuulamistele seadustega antud omad kindlad eesmärgid; teiseks on ametlike ülekuulamiste sisu, ehk ülekuulamistel käsitletavate teemade ja küsimuste ring samuti piiritletud seadustega; kolmandaks on ametlike ülekuulamiste teostamiseks seadustes ette nähtud kindlad reeglid.

Käesolev õppevahend käsitleb kriminaalmenetluses, täpsemalt öelduna menetluse kohtueelses staadiumis läbiviidavaid ülekuulamisi, mistõttu alljärgnevalt vaatleme eelnimetatud tunnuseid üksikasjalikumalt just uurimisasutuse kriminaalmenetluslikku pädevust silmas pidades.

¹ Õigekeelsussõnaraamat. ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse instituut. Kirjastus „Valgus”. Tallinn 1978

1. Ülekuulamise eesmärk.

Igapäevaelus tavainimeste vahelistes suhetes tekkinud „ülekuulamised” võivad olla põhjustatud väga erinevatest teguritest ning teistelt inimestelt oma küsimustele vastuste taotlemine võib olla ajendatud ning tingitud vägagi mitmete, n.ö. „seinast seinast”, eesmärkide järgimisest – uudishimust, armukadedusest, muudest eripalgelistest isiklikest või kildkondlikest huvidest. Uurimisasutuse ametniku poolt praktiseeritav inimeste asetamine ülekuulamissituatsiooni, nende tahte, isikliku aja ja isiklike toimetuste ning huvide allutamine ülekuulamisprotseduurile saab ja võib toimuda vaid üldsuse huvidest lähtuvatest, seaduslikest vajadustest tulenevalt. Ametnik tohib ülekuulamisi teostada vaid siis, kui selleks esineb seadustest tulenev vajadus ning ühtlasi seaduslik alus justnimelt ühe või teise konkreetse isiku küsitlemiseks. Ülekuulamise eesmärk ongi sellise vajaduse sünonüümiks. Kus ja kuidas on ülekuulamise eesmärk, ehk vajadus leidnud sõnastamist seaduses või kuidas on ta tuletatav seaduse mõttest?

Kriminaalmenetluse seadustiku (edaspidi KrMS) § 211 sõnastab kohtueelse menetluse eesmärgi, öeldes:

„Kohtueelse menetluse eesmärk on koguda tõendusteavet ja luua kohtumenetluseks muud tingimused”,

ning

„Kohtueelses menetluses selgitavad uurimisasutus ja prokuratuur kahtlustatavat ja süüdistatavat õigustavad ja süüstavad asjaolud.”

Ülekuulamised on kohtueelse menetluse üheks osaks, üheks menetlustoimingute liigiks. Seega ütleb ülaltsiteeritud seadusesäte meile, millisel otstarbel ja millises teemaraamistikus võib kohtueelses menetluses inimeste ülekuulamisi läbi viia – **inimese asetamine ülekuulamissituatsiooni ja tema allutamine ülekuulamisprotseduurile võib toimuda vaid juhtumil, mil selle inimese mälus olevaid teadmisi-teadmust on meil tarvilik teada saada tõendusteabe kogumiseks ning kahtlustatavat õigustavate ja süüstavate asjaolude selgitamiseks.**

Siinkohal on ühtlasi väga oluline, et menetlejad aduks iga konkreetse ülekuulamise läbiviimisel, et tõendusteave on mitte ainuüksi menetlejale määratud teadasaamiväärne informatsioon, vaid et see teave on teadasaamiväärne kogu õigusemõistmise seisukohast ning ta on määratud lõppkokkuvõttes tervele kogukonnale. Teabe kogumise sihipärasus ja teabe asjakohasus teenib õigusemõistmise huve, suurendab kokkuvõttes kogukonna turva- ning õiglustunnet, ja on osakeseks õigusasutuste (kaasaarvatult uurimisasutuse ja menetleja enda tegevuste) usaldusväärsest.

2. Ülekuulamise sisu

Ülekuulamise eesmärk, nagu eelnevast mõttearendusest näha, on otseses seoses ülekuulamise teemadega, ehk sisuga. Ülekuulamise sisu on teiseks, kohtueelseid ülekuulamisi igapäevaelu „ülekuulamistest” eristavaks põhitunnuseks. Kuivõrd uurimisasutustes läbiviidavate ülekuulamiste eesmärgiks on tõendusteabe kogumine ja kahtlustatavat õigustavate ning süüstavate asjaolude selgitamine, saab ülekuulamiste sisuks olla vaid tõendusteavet ning kahtlustatavat õigustavaid ja süüstavaid asjaolusid puudutav vestlus ülekuulaja ja ülekuulatava vahel, mida esimene suunab asjakohaste küsimustega ning teine kas toetab või

ei toeta küsimustekohase jutu või konkreetsete lühivastustega. Seaduseteksti sõnakasutus nimetab ülekuulatava poolt ülekuulamisel räägitud juttu ja tema vastuseid ülekuulaja küsimustele „**ütlusteks**” (näiteks KrMS § 63, § 66 lg.3 jt)

Ülekuulamisel käsitletavate teemade seisukohast on tarvilik, et iga ülekuulaja **teadvustaks endale** üksikasjalikult: **Mida kujutab endast tõendusteave?** Millist informatsiooni saab pidada tõendusteabeks, ehk: millest peab informatsioon kõnelema, et ta oleks vaadeldav tõendusteabena? Mille kohta ülekuulamisel informatsiooni saada tuleb? Milliste küsimuste abil ülekuulamisel vestlust juhtida, et ülekuulatav rääkiks sellest, informatsioon millest on tõendusteabeks? Mille kohta siis ülekuulamisel ikkagi küsimusi esitada? Teisisõnu – ülekuulaja peab teadma, millised elulised asjaolud omavad menetluse jaoks tõenduslikku tähendust. Samuti peab ülekuulaja suutma määratleda, millised asjaolud omavad kahtlustavat õigustavat või siis süüstatavat tähendust. Ülekuulaja küsimused peavad olema eelnimetatud asjaolude kesksed, nende asjaolude teadasaamisele suunatud.

Eluliste asjaolude kogumit, mille kohta menetluses, kaasaarvatult ülekuulamistel tuleb informatsiooni koguda, nimetatakse erialases kirjanduses ja Kriminaalmenetluse seadustikus „**tõendamisesemeks**”. Tõendamiseseme sisu on detailsemalt avatud KrMS § 62 ning mõningates Riigikohtu lahendites. Tõendamisesemest teeme pikemalt juttu käesoleva õppevahendi selles osas, mis käsitleb ülekuulamise põhiteemasid ja põhiküsimusi. Sisuliselt hõlmab tõendamiseseme ka neid asjaolusid, mis kuuluvad nii kahtlustatavat õigustavate, kui teda süüstatavate asjaolude kilda – seaduses on need asjaolud kajastamist leidnud erinevate väljenditena: KrMS § 62 p.4 kõneleb „kuriteo toimepannud isiku vastutust mõjutavatest asjaoludest”, Karistusseadustiku (edaspidi KarS) §§ 57 ja 58 kõnelevad „karistust kergendavatest ja karistust raskendavatest asjaoludest”, KrMS § 306 lg.1 p.5 räägib „kergendavatest ja raskendavatest asjaoludest”.

3. Ülekuulamise reeglistatus

Kui eraviisiliste „igapäevaülekuulamiste” läbiviimisele ei ole kirjasõnas esitatud ühtki nõuet, pole ettekirjutatud ühtki reeglit, siis uurimisasutuse ametnike poolt läbiviidavatele ülekuulamistele, nende teostusele, nende sisule ja nende käigu ning tulemuste jäädvustamisele on esitatud rida seadus(t)est tulenevaid nõudeid. Ülekuulaja peab kedagi ülekuulamisele allutades, kellegi suhtes ülekuulamist läbi viima asudes, ülekuulamist läbi viies juhinduma kindlatest, seadus(t)ega kehtestatud reeglitest, milliste eiramine ülekuulaja poolt on lubamatu. Need reeglid hõlmavad ka ülekuulamise käigu ja tulemuste jäädvustamise kohustust ning sellise kohustuse täitmise üksikasju. Viimatinimetatud kohustuse täitmine võimaldab säilitada tõendusteavet, tagab ülekuulatava ütluste kui tõendi hilisema kättesaadavuse lisaks ülekuulajale veel teistelegi selleks õigustatud, õigusemõistmise protsessiga seotud isikutele. Ühtlasi annab tõendi kui õigusemõistmise protsessi ühe hindamisobjekti jäädvustus võimaluse kontrollida tagantjärele temas sisalduva tõendusteabe kogumise seaduslikkust ning teabe enese usaldusväärsust. Ülekuulamine jäädvustatakse reeglina kirjaliku protokollina, samuti aga ka video- või helisalvestusena.

Rääkides ülekuulamise reeglistatusest, tuleb vaagida mõningaid ülekuulamislaadseid tõendusteabe hankimisega seonduvaid praktikaid.

Eestis kehtiva õiguse kohaselt saab seadusliku ülekuulamisena vaadelda vaid neid ülekuulamisi, millel esinevad korraga kõik kolm eelvaadeldud tunnust: seaduslik eesmärk,

seaduslik sisu ja seadusliku läbiviimis- ning jäädvustusprotseduuri järgitus. Ülekuulamine on vaadeldav tõendusteabe kogumisele suunatud tegevusena. Tõendusteabe ei kujuta endast mitte ainuüksi informatsiooni, millel on menetluse seisukohast asjakohane sisu, vaid informatsioonist kui tõendusteabest saab rääkida ainult juhul, kui see informatsioon on vaadeldav ühtlasi tõendina. Asjakohase informatsiooni ehk teabe tõendiks arvamine eeldab aga lisaks sisu asjakohasusele ka teabe vorminõuete järgituse olemasolu. Tõendi vorminõudeid saab pidada täidetuks vaid siis, kui on järgitud kõiki ülekuulamise läbiviimise ja jäädvustamise reegleid. Kui KrMS § 63 lg.1 ütleb, et **tõendiks on kahtlustatava, kannatanu ja tunnistaja ütlus**, siis peab seadusandja silmas järgmist:

Tõendiks on ülekuulatava isiku poolt väljaõeldu tingimustel, et see kõneleb tõendamisele kuuluvatest asjaoludest ja et ülekuulatava väljaütlemised on saadud ülekuulamiseks ettenähtud seadusekohaste reeglite rakendamise käigus ning et need väljaütlemised on reeglitekohaselt jäädvustatud, protokollitud või ühtlasi ka salvestatud. Alles nimetatud tingimuste olemasolul on ülekuulatava väljaütlemised (sõnad, jutt) vaadeldavad tõendiks nimetatavate ütlustena.

Eelnevast tulenevalt ei saa käsitleda ütluste saamisena selliseid menetleja poolseid isikute küsitlemisi, mille eesmärgiks on küll tõendamiseks olulise informatsiooni saamine, kuid millised küsitlused leiavad aset ilma, et menetlejad rakendaks isikutele ülekuulamiseks ettenähtud reeglistikku. Menetlejad võivad vestelda paljude inimestega kuriteo avastamiseks-lahendamiseks täiendava informatsiooni saamise eesmärgil: kannatanuga versioonide püstitamiseks tarvilise lähteinformatsiooni kogumiseks, sündmuspaiga naabruses elavate või läheduses viibinud inimestega potentsiaalsete tunnistajate leidmiseks, arvatava kahtlustatavaga tema alibi või teistegi isikute kuriteoga võimaliku seotuse välja selgitamiseks, jne. Paljud sellised vestlused leiavad aset niiõelda „püsti jala peal” või poololmelises või muus „mitteprotokollilises” situatsioonis-õhustikus. („Mitteprotokolliline” vestlus sarnaneb küll eesmärkidelt ja sisult ülekuulamisele, kuid leiab aset ilma, et menetleja teadustaks küsitletavale räägitava jutu kirjanemise, nõuetekohase protokollimise vajadust või kavatsust) Kuna selliste vestluste algatajaks ja suunajaks on menetleja (ametnik), on vestlustel osaliselt „küljes ametlik maik”, aga nende vestluste informatsiooniline tulemus ei oma õiguslikku tähendust. Seda seetõttu, et menetleja pole ülekuulamisprotsessile nõutavalt selgitanud küsitlusalustele isikutele nende õigusi, või siis teadvustanud küsitletavatele nende kohustusi tõe rääkimise vajaduse osas. Kokkuvõtvalt väljendatuna pole menetleja loonud tingimusi teabe usaldusvääruse tagamiseks ning teabe hankimise viisi seaduslikkuse hilisema kontrollimise võimaldamiseks. Just neil põhjustel ei saa käsitleda taoliste vestluste teel saadud teavet tõendeina. Samas on praktikas just sellistel vestlustel oluline roll tõendamisprotsessile edasise õige suuna andmise, sageli aga suisa kuriteo avastamise seisukohast.

„Mitteprotokolliliste” vestluste puhul tuleb arvestada, et mingit otseselt seadustest tulenevat õiguslikku alust selliste vestluste läbiviimiseks meil olemas ei ole. On loomulik, et menetlejad küsitlevad alustatud kriminaalmenetlustega seondult erinevaid inimesi, saamaks teavet võimalike tõendiallike leidmiseks ning tõetsingute suuna korrigeerimiseks, samuti aga tõendusteabe valdamise seisukohast oluliste isikute tagamaade või tõendamise käiku mõjutada võivate tõsiasjade ning seoste teadasaamiseks. Selline tegevus on vajalik menetluskäigu plaanimise ja erinevate menetlustoimingute läbiviimiseks õige menetlustaktika valimise seisukohast. Osades riikides (enamjaolt anglo-ameerika õigussüsteemiga maades) nimetatakse selliseid õiguskaitse tegevuses läbiviidavaid vestlusi intervjuudeks ning nende läbiviimist toetavad vastavat menetluskorda võimaldavad seadusesätted. Intervjuude mõte seisnebki valdavalt nende eesmärkide, millest antud lõigus juttu oli, saavutamises. Teisiti öelduna on intervjuuerimist vaja: uute tõendiallike

leidmiseks; erinevate toimingute läbiviimise, s.h. tõendusteavet valdavate isikutega plaanitava suhtlemise seisukohast oluliste tõsiasiade teadasaamiseks, n.ö. taustandmete kogumiseks, kusjuures intervjuu võib puudutada ka isiku minevikuga, olevikuga ning tulevikuplaanidega seonduvat iseloomustavat teavet kuni tema iseloomuomadusteni välja. Samuti on intervjuu üheks eesmärgiks saada enne ülekuulamist teavet (või vähemasti aimu) isiku psühholoogilise seisundi, tema probleemide ja huvide kohta. Intervjuust laekunud informatsiooni ei saa küll kasutada tõendina, kuid tõendi kogumiseks tehtava eeltööna on intervjuu täiesti lubatav piirini, mil isik leiab vajaliku olevat (või muutub situatsioonist tulenevalt see intervjuueerija kohustuseks) tagada endale õigus mitte rääkida enda või oma lähedaste vastu, mitte paljastada seadusega kaitstud saladust, või saada endale kõrvale abiks kaitsja-advokaat. Eestis on selliste intervjuu-laadsete vestluste läbiviimine võimalik ainult küsitleva heast tahtest tulenevalt tema nõusolekul. Menetleja saab sellise vestluse algatamisel toetuda küll menetluse eesmärkide teenimise vajadusele, ehk õigustada endapoolset inimese tülitamist õigusemõistmise huvidega, kuid inimese vestlusele allutamiseks on siin mõjuvahendena menetlejal kasutada vaid veenev viisakus ja hea suhtlemisoskus. Juhul, kui inimene, kelle poole pöördute, keeldub teie kui menetlejaga suhtlemast, ning teil puuduvad tõsiseltvõetavad põhjendused väitmaks, et inimene valdab tõendusteavet, peate viisakalt taanduma ning inimese küsitlemisest loobuma. Kui omate aga põhjendatud veendumust, et isik siiski valdab tõendamiseks vajalikku teavet, siis tuleb teil seaduses ettenähtud korras rakendada meetmeid tema allutamiseks seadusekohasele ülekuulamisele. Kui te aga saavutate inimese allumise intervjuu-laadsele vestlusele seeläbi, et inimene ei ole teadlik oma õigusest keelduda „poolametlikust” informatsioonijagamisest, või et ta suhtleb teiega ja jagab teile informatsiooni mingi teie poolse ähvarduse ajal, psühholoogilise või muu sunni alla sattununa, olete te käitunud kas otseselt seadustrikkuvalt või siis „pehmemal juhul” ausa suhtlemise-asjaajamise üldpõhimõtteid või meie õigusruumis eeldatavat kutseeetilisust eiravalt.

Kuigi kehtiv seadusandlus ei räägi kõne all olnud intervjuu-laadsete vestluste läbiviimisest, ei sisaldu seaduses ka otsest keeldu selliste vestluste läbiviimiseks. Samas on Riigikohus avaldanud arvamust, et „*Avalikus õiguses, eriti politseiõiguses ja süüteo menetluses kehtib põhimõte, et teha tohib vaid seda, mis on õigusaktidega lubatud.*” /3-1-1-157-05, RT III 2006, 11, 101/. Selline jäik lähenemine välistaks aga igasuguse menetlustoimingute-välise tõendiallike ja tõendamiseks vajaliku eelinformatsiooni otsimise võimaluse isikute vaba küsitlemise teel. Eluliselt muudaks selline bürokraatlik lähenemine süütegude avastamise ja nende toimepanijate leidmise paljuski raskemaks, mõjuks kunstliku piiranguna ning politsei poolt intervjuueerimise võimaluste kasutamata jätmisel saaks tuntavalt ning põhjendamatult kahjustatud üldsuse huvide järgitus kuritegude lahendamisel. Niinimetatud protokollivälised vestlused inimestega on politseitöös vajalikud ja kuritegude vastase tegutsemise seisukohast üldsuse huvides ka põhjendatud. Tingimata tuleb aga siinjuures meele pidada teatud, seaduse mõttest või konkreetsetest sätetest tulenevaid piiranguid.

Sellised vestlused ei tohi mingilgi määral sisaldada isikute põhivabaduste ja -õiguste riivet. Selliste vestluste teemaarendused ja esitatavad küsimused peavad kokku langema ülekuulamistel käsitletavate teemade ringi ning küsimustega - menetleja poolt esitatavad küsimused peavad puudutama ennekõike tõendamiseseme asjaolusid või nendega vahetult seonduvaid tõiku.

Kui vestluse käigus ilmnevad asjaolud, millede esinemise tõttu on alust pidada vestluskaaslast uuritava kuriteo toimepanemisega seotuks, tuleb talle see viivituseeta teadustada, selgitada talle kahtlustatava õigusi ning asuda käituma viisil, mis tagaks kahtlustatavale realselt tema õigused ning võimaldaks menetlust edasi toimetada juba rangelt seaduslike regulatsioonide raames. Samuti tuleb rangelt järgida vestluskaaslase õigust

keelduda küsimustele vastamast isiklikest põhjustest tingituna – ennekõike tähendab see seda, et küsitletavalt ei tohi välja meelitada ega –pressida tema lähedasi süüstavat või kutsetegevuse saladust paljastavat informatsiooni.

Kuivõrd tunnistusi andva isiku ülekuulamisel **on keelatud esitada talle suunavaid küsimusi** (KrMS § 68 lg.4), nõnda on suunavate küsimuste esitamine lubamatu ka intervjuu-laadsetes vestlustes.

KrMS § 68 lg.6 ütleb: „*Tunnistajale võib esitada küsimusi kahtlustatava, süüdistatava ja kannatanu kõlbeliste omaduste ja harjumuste kohta üksnes juhul, kui kriminaalmenetluse esemeks olevat tegu tuleb hinnata lahutamatus seoses nende varasema käitumisega*”. See nõue kehtib ka intervjuu-laadsete vestluste osas. Nii, nagu tunnistajale ei esitata asjasse mittepuutuvaid küsimusi kannatanu või kahtlustatava kohta, nii ei esitata talle sarnaseid küsimusi ka teise tunnistaja kohta, ning kannatanule või kahtlustatavale ei esitata sarnaseid küsimusi üksteise või asjas tunnistusi andnud muu isiku kohta. Samuti pole heaks tooniks esitada küsimusi inimeste isiklike suhete, varalise seisundi, tervise ja muude delikaatsete andmete, samuti iseloomuomaduste kohta. Reeglipärasuse eiramine saab siin olla lubatav samuti vaid kriminaalõiguslikku tähendust omavale inimekäitumisele hinnangu andmise vajadusest tulenevalt. Nii näiteks on tarvis koguda teavet inimest iseloomustava kuriteovälise käitumise kohta juhtumel, mil on vaja koguda materjali kohtupsühhiaatriliste või kohtupsühholoogiliste ekspertuuritingute tarvis. Enne, kui menetleja esitab ülekuulatavale eelvaadelduid delikaatseid küsimusi, peab ta endale selgelt aru andma, kas küsimus on tõendamise seisukohast otstarbekas, ning millist konkreetset tõenduslikku tähendust eeldatav vastus menetluses omab. Ühtlasi peab menetleja olema valmis andma küsitletavale selgitusi selle kohta, miks ta delikaatse sisuga küsimuse talle esitas, milline seos valitseb küsimusega taotletava informatsiooni ja mingi tõendamisele kuuluva asjaolu vahel. Vastasel korral on küsitletav õigustatud vastamisest keelduma, ning ühtlasi võib talle jääda mulje, et menetleja on ebapädev ja haiglaselt uudishimulik.

Eriti hooliv ja tundeerk tuleb olla laste küsitlemisel, et laps ei saaks kuidagi hirmutatud, ehmatatud, segadusse aetud või muul moel vaimselt väärkoheldud (Lastekaitse seaduse § 31 lg.1 sõnastusest ja mõttest tulenevalt).

Teemaosa kokkuvõtavad põhitõdemused:

1. Kui tahate küsitleda, intervjuuerida inimesi „protokolliväliselt” eesmärgiga saada informatsiooni uute tõendiallikate leidmiseks, või menetluse käigu plaanamise ning sobiliku menetlustaktika väljatöötamise seisukohast vajalike asjaolude teadasaamiseks, siis olge viisakad ja professionaalsed:
 - A. Esitlege ennast selgelt-arusaadavalt. Öelge, et otsite ja loodate saada abi, sõnastage inimesele lahendamist vajav probleem. Selgitage inimese poole pöördumise eesmärki sedavõrd piisava selguse ja konkreetsusega, et inimene ei hakkaks kahtlema teie „asjajamiste” aususes ning erapooletuses. Kui annate enda eesmärkidest ja kavatsustest teada ebamääraselt, on oht, et küsitletav püüab ka vastuste andmisel jääda ebamääraseks. Esitatavad küsimused olgu asjalikud ja sõnastuselt vestluskaaslasele arusaadavad, vastamiseks „jõukohased”.
 - B. Vältige umbusklikkust või selle väljanäitamist – inimesed räägivad teiega meelsamini ja rohkemast, kui tajuvad, et neid usaldatakse (seda eriti just võõras-võõraga suhtlemissituatsioonis). Kui teile tundub, et vestluskaaslane

valetab, ärge hakake temaga vaidlema olukorras, kus teil ei ole hetkel käepärast valet kummutavaid tõendeid või te pole suuteline vastajale esitama valet paljastavaid selgeid ja kindlaid vastuargumente. Valet paljastava tõendi või argumentatsiooni puudumisel taanduge, jätke mulje, et te võtsite valevastust tõena. Nii käitudes vältite konflikti, mille lahendamiseks ja endale soodsas suunas pööramiseks teil momendil puuduvad õiguslikud vahendid. Ühtlasi vältite arenguid, kus valetaja teie umbusust veelgi valsamaks muutub ning edaspidi vale kindlustamiseks ning tõe väljatulemise vältimiseks aktiivsemalt tegutsema võib asuda – erinevate isikutega kokkulepete sõlmimine valeütluste andmiseks, asitõendite peitmine või hävitamine jms.

- C. Täna inimest saadud vastuste, antud informatsiooni, meeldivalt kulgenud vestluse eest. Soovige talle midagi head – kena päevajätku, ilusat õhtupoolikut vms. Eeldusel, et inimesele võib veel midagi meenuda, jätke talle enda kontaktandmed, paludes tal millegi meenumisel teiega ühendust võtta. Vajadusel selgitage inimesele, kas ja kuidas ta peaks teiega vestlemise faktist juttu tegema oma lähedaste või tuttavatega, või muude asja vastu huvitundvate isikutega. Kui inimene osutub tunnistajaväärtusega isikuks, leppige temaga kokku kohtumine ülekuulamiseks või viige võimaluse korral tema ülekuulamine läbi koheselt.
- D. Kõige eelneva juures talitsege-valitsege oma kehakeelt ja hääletooni – olge heatahtlik, huvitunud, emotsionaalselt paindlik, tähelepanelik, abiootav ja samas ise abivalmis. Vältige morni- või karmiilmelisust; lõtva, iseäranis liiglõtva kehahoiakut, olemata samas ka liigpingestatud ilme või hoiakuga; hoolimatut või labasevõitu sõnakasutust, ründavat või kõrgendatud hääletooni. Olge rahulik, ent samas kindlameelne.

2. Eestis kehtivas õigusruumis ja kasutatavas terminoloogias peetakse isikult „protokollivälise” vestluse käigus saadud tõendusliku tähendusega informatsiooni „seletusteks”. Riigikohtu poolt on väljaöeldud arvamus, et „**Kohtukõlbuliku tõendusmaterjali saamiseks tuleb seletuse andnud isik seaduses ettenähtud korras üle kuulata ja saadud teave tunnistaja ütlusena vormistada.**”/3-1-1-86-06, RT III 2006, 36, 305/. Seega, kui olete veendunud, et inimene valdab tõendusteavet, asuge tõendiloomise, ehk isikult ütluste saamise juurde. Kuulake isik reeglitekohaselt üle esimesel sobival võimalusel. P.S. Kuigi Riigikohus kõneleb tsiteeritud arvamuses tunnistajast, kehtib sama nõue kahtlustatava, aga samuti tunnistaja ülekuulamise reeglite järgi ülekuulatava kannatanu kohta.

Ülekuulamisel saadud ütluste kasutamine tõendina on mõeldav vaid juhul, kui ütluste saamise jäädvustamine on toimunud kriminaalmenetlusõiguse normidega ettenähtud ja lubatud korras ning viisil. Siinkohal tuleb mees pidada, et **vastavalt KrMS §-le 2 on kriminaalmenetlusõiguse allikateks Eesti Vabariigi põhiseadus; rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid; Kriminaalmenetluse seadustik ja Riigikohtu lahendid.** Seega tuleb ülekuulamisel ülekuulatavaga suhtlemisel ja temalt tõendusteabe

taotlemisel juhinduda üheaegselt konkreetsetest KrMS sätetest; olukordades, kus tekib probleeme KrMS sätete tõlgendamise, Riigikohtu lahenditest; probleemolukordades, mille kohta Riigikohus pole veel välja öelnud oma seisukohta, Eesti Vabariigi põhiseaduse sätetest või nende mõttest, ja inimõigusi või inimeste põhivabadusi ning ausat kohtupidamist kajastavatest rahvusvahelise õiguse põhimõtetest ja normidest.

II Ülekuulatavaga suhtlemise üldised reeglid.

Ülekuulatavaga suhtlemise üldiste reeglite rakendamine-järgimine on ennekõike hädavajalik ülekuulamise seaduslikkuse ja ülekuulamisel saadud tõendusteabe usaldusväärsuse tagamise seisukohast. Lisaks nimetatud olulisusele luuakse üldiste reeglite järgitusega ka eeldused ülekuulamise läbiviimise edukuseks. Ülekuulamise üldistest reeglitest kinnipidamine aitab alates ülekuulaja ja ülekuulatava kohtumise alghetkeist kujundada nende vahelist edasist suhtlemisõhustikku positiivsuse suunas ning võimaldab menetlejal ülekuulamise käigu suunamiseks kasutada võimalikult laia ringi taktikalisi võtteid ning vahendeid. Üldiste reeglite järgimise positiivne kasutegur puudutab kõiki ülekuulamisi, sõltumata nende liigist, samuti aga muidki menetlustoiminguid, mille käigus saadakse isikutelt ütlusi või millede läbiviimisel tuleb menetlejal toimingule allutatud isikuga vahetult suhelda.

Ülekuulatavaga suhtlemise üldised reeglid sisalduvad kriminaalmenetluse põhiprintsiipides ja tõendite kogumisele esitatavates üldtingimustes, või siis on nad tuletatavad menetlusele allutatud isikute õigusi ja menetleja kohustusi kajastavatest seadusesätetest.

Eelnevalt sai märgitud, et ülekuulatavaga suhtlemise üldiste reeglite järgimine on oluline kõikide ülekuulamisliikide puhul. Nimetagem siinkohal, millised on ülekuulamiste põhiliigid õiguslikus tähenduses. Õigusliku reguleerituse aspektist võib kohtueelses menetluses täheldada kaht ülekuulamise põhiliiki: on olemas **kahtlustatava ülekuulamine** ja **tunnistaja ülekuulamine**. Ülejäänud ülekuulamised, puudutagu nad siis kannatanut, spetsialisti või kedagi teist, on valdavalt tunnistaja ülekuulamise reeglistiku variatsioonideks. Nii ütleb KrMS § 37 lg. 3, et „*Menetlustoimingus kohaldatakse kannatanule tunnistaja kohta sätestatud...*”; § 64 lg.4 ütleb, et tõendite kogumisele võib kaasata „*erapooletu spetsialisti, keda võidakse üle kuulata tunnistajana*”; § 109 ütleb, et „*Eksperdi ülekuulamisel juhindutakse käesoleva seadustiku §-dest 68 ja 69*”, millised §-d sätestavad tunnistaja ülekuulamise tingimusi.

Omaette teemaks, mille osas seni kohtueelse menetluse tarvis puuduvad Riigikohtu seisukohad, on tsiviilkostja ja kolmanda isiku võimalik ülekuulamine. Nende isikute õigustena on seaduses kirjas õigus esitada tõendeid ja õigus tutvuda menetlustoimingu protokolliga ning teha menetlustoimingu tingimuste, käigu ja tulemuste ning protokolliga kohta avaldusi (KrMS §§ 40 ja 40²). Seega ei ole välistatud nende isikute suhtes ülekuulamise läbiviimine – tsiviilkostja puhul küsimustes, mis võivad puudutada tsiviilhagi põhjendatuse ja tagamise probleematikat; kolmanda isiku puhul küsimustes, mis puudutavad konfiskeerimisele kuuluva vara liikumist või haldamist ning vara valdamise, omandamise või käsutamise asjaolusid. Kuivõrd saab neid kui kahtlustatava isiku, kahtlustatava huvide ja õigustega (k.a. süütuse presumtsiooni printsiibiga) tihedalt seotud isikuid kohustada andma tõeseid ütlusi? Kolmanda isiku puhul sätestab KrMS § 40¹ lg.3: „*Menetlustoimingus*

osalemisel, kohaldatakse kolmandale isikule tsiviilkostja kohta sätestatud, kui käesolevas seaduses ei ole sätestatud teisiti.” Samas KrMS § 40² lg.2 ütleb: „Kui kriminaalmenetluses otsustatakse kolmanda isiku vara konfiskeerimine, on kolmandal isikul käesoleva seadustiku § 34 lõike 1 punktides 1,2 ja 5 sätestatud kahtlustatava õigused, arvestades konfiskeerimise erisustega.” Järelikult, kui tõusetub vajadus üle kuulata kolmas isik vara konfiskeerimisega seotud küsimustes, peaks tema ülekuulamine toimuma kahtlustatava ülekuulamise reeglite järgi. Seadus tekst on tsiviilkostja ülekuulamise printsiipide osas selguse saamiseks veidi puudulik. Põhimõtteliselt peaks kolmanda isiku kohtlemisega samane olema ka tsiviilkostja kohtlemine, kui isiku suhtes otsustatakse, et just tema peab kandma varalist vastutust kuriteoga või süüvõimetu isiku poolt toimepandud õigusvastase teoga tekitatud kahju eest.

Alljärgnevalt vaatleme ülekuulamisele allutatud isikutega suhtlemise üldiseid reegleid.

1. Ülekuulamisele allutatud isikutele nende õiguste ja kohustuste selgitamine.

KrMS § 8 lg.1 p.1 ütleb, et uurimisasutus „*on kohustatud seaduses sätestatud juhtudel menelustoimingut rakendades selgitama menetlusosalisele menelustoimingu eesmärki ning tema õigusi ja kohustusi*”.

Isiku õigused ja kohustused on otseses seoses tema menetlusseisundiga. Iga menelustoiming jäädvustatakse toimingu protokollis. Menelustoimingu protokoll koostamisele kehtib KrMS § 146 lg.2 p.5 järgi nõue, et menelustoimingule allutatud isiku menetlusseisund pannakse kirja protokollis sissejuhatavasse ossa.

Ülekuulamisele allutatuiks on lisaks menelusalistele (kelleks KrMS § 16 lg.2 järgi on kohtueelsel uurimisel reeglina kahtlustatav ja kannatanu) ka menelusse tunnistaja seisuses kaasatud isikud. KrMS § 68 lg.1 ütleb: „*Tunnistajale selgitatakse tema õigusi ja kohustusi ...*” Kuigi tsiteeritud sõnastus ei kõnele otsesõnu tunnistajale ülekuulamise eesmärgi selgitamise vajadusest, on loomulik, et juba tunnistajat välja kutsudes või temaga kohtumise esimestel hetkedel selgitame me talle tema väljakutsumise põhjuse ja seda, millise sündmuse või tõendatava asjaoluga seoses me teda üle kuulata tahame – milline selgitus ongi ülekuulamise kui menelustoimingu eesmärgi avamise väljenduseks.

Menelustoimingu läbiviimise eesmärgi teadvustamine annab isikule kohese selguse selles, mida temalt tahetakse-oodatakse. Selgus oodatavas loob eeldused kogu suhtlemise konstruktiivsusele, asjakohase teema raamides püsimisele. Inimesed käituvad distsiplineeritumalt, kui neile on selge toimuva mõte ja suunitlus. Teadmatus tekitab ärevust, võib soosida ettevaatlikkust, ehk teisisõnu võib pärssida ülekuulatava avanemist, tema väljaütlemiste siirust ja põhjalikkust.

Isikule tema õiguste ja kohustuste selgitamise tarvidus puudutab kõiki võimalikke ülekuulamisele allutatavaid isikuid. Ülekuulamisele allutatud isikult võetakse (KrMS § 146 lg.4) protokollis sissejuhatavasse ossa allkiri selle kohta, et talle on tema õigusi ja kohustusi selgitatud.

Isiku ülekuulamine vormistatakse tema menetlusseisundile vastavasse protokollivormi – kahtlustatava ülekuulamine „Kahtlustatava ülekuulamise protokoll”, tunnistaja ülekuulamine „Tunnistaja ülekuulamise protokoll” jne. Igas ülekuulamise protokollis, selle sissejuhatavas osas, on isiku õigused ja kohustused vastavalt tema menetlusseisundile ettearvatuna kirja pandud. Õiguste ja kohustuste trükipilt protokollide trükiblankettidel on tihti väiksemašriftiline kui muu protokollitekst. Juba kirjapildi tõttu on ta lugejale raskemini tabatav. Lisaks sellele raskendavad kirjutatust arusaamist tekstis sisalduvad ohtrad viited seadusesätetele – need kujutavad endast seadusaktide lühendnimetusi, paragrahvi märke ja numbreid. Inimesele, keda üle kuulatakse, ei ole reeglina teada, millest üks või teine paragrahv kõneleb. Ja isegi juhul, kui anda inimesele võimalus lugeda viidatud paragrahvi seaduslikku teksti, ei pruugi ta juriidilise keele mittevaldajana mõista, mida seaduses öeldu eluliselt tema jaoks tähendab. Paljud menetlejad viljelevad inimestele nende õiguste ja kohustuste tutvustamisel praktikat, mis näeb välja järgmisena:

Pärast seda, kui menetleja on protokollis kirja pannud ülekuulamisele allutatu isikuandmed, ulatab ta inimesele protokollis tüüpplausega: „Siin on kirjas Teie õigused ja kohustused. Lugege need läbi!”. Inimene võtab protokollis ja hakkab lugema. Mõne hetke pärast tõstab ta pilgu protokollilt ja nihutab protokollis ebaleva liigutusega endast eemale ülekuulaja suunas. Nüüd jätkab ülekuulaja: „Lugesite läbi?! Nii kirjutage siis siia oma allkiri selle kohta, et olete õiguste ja kohustustega tutvunud”, ning andes ülekuulatavale kirjutusvahendi, osutab kohale, kuhu ülekuulata peab allkirja kirjutama. Ülekuulata kirjutab allkirja ettenäidatud kohta ja algabki ülekuulamine. Sellest, kas inimene ka sisuliselt mõistis, milles seisnevad tema õigused või milleks ta on kohustatud, mida ta tohib ja mida ei tohi, pole juttugi.

Mida arvab sellisest inimesele tema õiguste ja kohustuste tutvustamise praktikast Riigikohus?

„Kuna menetlusalusele isikule tema õiguste selgitamine on ausa menetluse üks eeldusi, siis peab menetleja täitma seda ülesannet väga kohusetundlikult. Õiguste ja kohustuste tegelikust ja sisulisest selgitamisest ei saa rääkida siis, kui menetlusalusele isikule ulatatakse õiguste ja kohustuste kirjalikku loetelu sisaldav menetlusdokumendi blankett koos sõnadega "lugege läbi ja kirjutage alla". Koosõlas KrMS § 8 lg 1 p-s 1 sätestatuga tähendab õiguste selgitamine süüteo menetluses esiteks nende suulist ettelugemist menetlusalusele isikule, vajadusel - kui seda tingivad menetlusaluse isiku vaimne seisund või tema poolt esitatavad küsimused - ka nende pikemat selgitamist ning lõpuks - õiguste tegelikuks kasutamiseks ka piisava aja andmist.”/Riigikohtu lahend nr 3-1-1-6-07, 02.mai 2007/

Iseäranis peab menetleja hoolitsema selle eest, et õiguste ja kohustuste tutvustamisel saaks isikule arusaadavas sõnakasutuses ära selgitatud „õiguste-kohustuste pakettis” sisalduvate seadusesätete sisu, ehk erinevate §-de teksti eluline olemus.

Küsimus õiguste ja kohustuste tutvustamisest ja nende isikule arusaadavaks tegemisest on küsimus sellest, kas teine pool saab aru „algava mängu reeglitest”. Kui menetleja „varjab” ülekuulata eest „mängureegleid”, siis on ta teise poole suhtes potentsiaalne sohitegija. Lugu sarnaneb olukorrale, kus kogenud mängur hakkab mängima esmamängijaga mängu, mille olemasolust viimane on küll kuulnud, kuid mille punktilugemise reegleid pole talle keegi selgitanud, ega selgita nüüdki. Vaevast, et esmamängija tunneb sellistes tingimustes erilist usaldust vastaspoole vastu. Ülekuulata isiku usalduse võitmine on aga ülekuulamise tulemuslikkuse seisukohast võtmelise tähtsusega tegur – sellele, keda usaldatakse, võidakse ka rohkemat usaldada. Kas teie tunnete usaldust kindlustusagendi suhtes, kes pakub teile kindlustuslepingut ilma, et seletaks teile lahti kõiki lepingutingimusi ja lepingu sõlmimise

kõikvõimalikke tagajärgi? Sõlmitse te lepingu meelsasti? Inimesi üle kuulama asudes tasuks nendele asjadele mõelda.

Lisaks loomulikuks olevale usaldusküsimusele näitab elu, et suhtlemine on konstruktiivsem, kui valitseb selgus n-ö mängureeglites, vastastikustes ootustes, õigustes ja kohustustes, käitumisvõimalustes. Ülekuulajaga vastasseisu hoidvate, probleemsete ülekuulatavate puhul vähendab reeglite kohene „paikapanek” nende moraalset jõudu teha hiljem menetlejale etteheiteid „õigusliku ahistamise” või n-ö ootamatute „seaduste” kehtestamise või korrale kutsuvate käskude pärast (kõik oli algusest peale teada ja kui ülekuulatav eiras oma kohustusi, siis süüdistagu ennekõike iseennast). Mitte ainult menetlejal ei ole moraalne kohustus reeglipäraselt käituda. Menetlusse kaasatud isikudki peavad kandma oma käitumise eest moraalset vastutust. Nende teadlikkus reeglitest, s.h. ka vastutuslikest asjaoludest, aitab sellele igati kaasa.

Tuleb tõdeda, et just õiguste tutvustamine vähendab ülekuulamiste algustele tihti omast negatiivset pinget ja ärevust. Ühtlasi demonstreerib isikule tema õiguste aval ja arusaadav selgitamine ülekuulatavale menetleja siirust ja ausust – menetlejal ei ole plaanis kavaldada, midagi ülekuulatava kahjuks varjata. Samas lubab selline käitumine järeldada ka menetleja kartmatust, kindlameelsust. Ta ei pelga, et vastasseisu hoidev ülekuulatav ajab oma õigustes n-ö nina püsti ja hakkab probleeme tekitama. Just kartmatuse, sisemise ebakindluse puudumise näitamine on oluline, sest aimates menetleja kartlikkust-ebakindlust, saab isik enda arvates võimaluse hakata ise ülekuulamise käiku suunama ning ära määrama, mida peab vajalikuks rääkida, mida mitte, kuidas menetleja tohib temaga käituda, kuidas mitte, mida menetleja tohib taotleda, mida mitte.

Võimalike ülekuulatavate isikute õigused ja kohustused on menetlusosaliste puhul põhiosas kokkuvõetuna kajastamist leidnud mõnes konkreetsetes paragrahvis – näiteks kannatanu peamised õigused ja kohustused kajastuvad KrMS §-s 38, mille pealkirjaks on „Kannatanu õigused ja kohustused”, jne. Siinkohal peab aga menetleja olema tähelepanelik ja seaduseteksti laiemalt tundev ning arvestav. Lisaks isiku menetlusseisundit nimetavatele, tema peamisi õigusi ja kohustusi kajastavatele konkreetsetele paragrahvidele on isiku kohtlemist puudutavad menetleja poolsed kohustused ja nendekohased isikule ettenähtud õigused sätestatud veel mitmetes erinevates KrMS sätetes. Näiteks: KrMS § 74 lg.3 sätestab, et „**Tunnistaja taotlusel ei märgita ülekuulamisprotokollis tema elu- või töökohta või õppeasutuse nimetust**”, vaid: „**Need lisatakse ülekuulamisprotokollile suletud ümbrikus**”. Tsiteeritud säte teenib tunnistaja turvalisuse tagamise huvisid. Samas ütleb KrMS § 37 lg.3, et „**Menetlustoimingu kohaldatakse kannatanule tunnistaja kohta sätestatud ...**”. Seega on kannatanulgi õigus taotleda, et tema ülekuulamisprotokoll ei märgitaks tema elu- või töökohta või õppeasutuse nimetust. Kannatanu õigusi ja kohustusi deklareerivas KrMS §-s 38 sellist õigust aga otsesõnu kirjas ei ole ning kannatanu ei pruugigi teada, et tal on õigus taotleda eelnimetatud andmete protokollis mittemärkimist. Järelikult peab menetleja kannatanule ise teadustama, et selline „mittemärkimise” võimalus on seaduses olemas ning küsima, kas kannatanu tahab seda võimalust kasutada.

Kriminaalseadustiku erinevates osades, erinevates sätetes sisaldub („on peidus”, „on varjatud”) veel mitmeid isikute õigusi, mida pole isiku menetlusseisundist tulenevate õiguste ning kohustuste paragrahvis otsesõnu kajastatud. Selliste „otsesõnu kajastamist mitteleidnud” õiguste osas on menetleja kohustuseks neid eraldiseisvaid õiguseid isikule ikkagi esitleda, sest kõigi isikule antud õiguste tagatukssaamise järgimine on menetlejale kohustuseks. Selline kohustus tuleneb õigussuhete toimimise printsüübist - „ühe poole õigusele vastab teise poole kohustus”. Seadusandja on küll sätestanud isikute õiguse „esitada taotlusi” (näit.

KrMS § 34 lg.1 p.8), kuid mida isikul konkreetselt taotleda võimalik on, seda isik ise teada ei pruugi, ning seetõttu tulebki menetlejal inimesele „taotluste esitamise õiguse” teadvustamisel ühtlasi selgitada, mida inimesel taotleda on võimalik.

Alljärgnevalt olgu isikute võimalike menetlusseisundite kaupa äramärgitud need KrMS sätted, kus kajastuvad otseselt või kus „peituvad” ülekuulamistele allutatavate isikute õigused ja kohustused:

- **kannatanu õigused ja kohustused KrMS §-des 38; 41; 10 lg.1, 2 ja 161 lg.1; 50 lg.1 ja 53 lg.1 ning 162 lg.2; 138-140; 141¹ ja 142² ning 141³; 164 ja 170; 172; 173 ja 175-176, 178; 182 ning 184, 187, 188 ja 191; 203-203²; 206-208; 214; lisaks kehtivad kannatanule kõik tunnistajale ettenähtud õigused ja kohustused;**
- **kahtlustatava õigused ja kohustused KrMS §-des 34 ja 75 lg.2,; 33 lg.2; 42 lg.2; 43; 48; 127-137; 138-140; 141¹ ja 142² ning 141³; 143¹; 152 lg.3; 10 lg.1, 2 ja 161 lg.1; 50 lg.1 ja 53 lg.1 ning 162 lg.2; 172; 173-188 ja 191; 202-204; 217-219; 228-232;**
- **tunnistaja õigused ja kohustused KrMS §-des 66 lg.3 ja 71-73 ning 68 lg.1, 2, 3, 4 ja 6; 67; 69 lg.1; 70; 74 lg.3 ja 4; 138-140; 10 lg.1, 2 ja 161 lg.1; 214.**

P.S. Tsiiviilkostja ja kolmanda isiku kui kohtueelses menetluses tõendusteabe kogumise eesmärgil haruharva ülekuulatavate isikute õiguste ja kohustuste käsitlemist käesolevas õppevahendis vaatluse alla ei võeta.

Praktikas juhtub, et menetleja jätab isikule osad KrMS sätetes kajastatud õigused või kohustused tutvustamata või siis ei selgita nende olemust ja sisu isikule piisavas mahus või arusaadavalt, mistõttu ülekuulatav ei tea või ei taipa oma õigusi enda jaoks vajalikul määral kasutada või ei mõista omapoolsete kohustuste sisu ning ei suuda hinnata nende täitmise olulisust.

Kui menetleja endapoolsete puudulike selgituste tõttu ei suuda isikule teadvustada tema kohustusi, siis võib osutada pärsituks menetluse läbiviimise kiirus ning võib edasi lükkuda toimingute läbiviimise aeg või siis toimingute läbiviimise ladusus. Seejuures ei saa menetleja koheselt, isiku poolse kohustuse rikkumise järgselt rakendada isiku „korrale kutsumiseks” seaduses ettenähtud resolootsemaid meetmeid.

Näiteks: Jättes isikule selgitamata kutse peale ilmumise kohustuse ja ilmumata jäämise põhjuste ning tagajärgedega seonduvad asjaolud, ei ole menetlejal õigus isiku ülekuulamisele ilmumata jäämisel kohaldada isiku suhtes sundtoomist KrMS § 139 lg.2 p.1 mõttes.

Olles tõeseid ütlusi andma kohustatud isikule selgitamata jätnud, et sihilikku vaikimist isikule teadaolevatest asjaoludest käsitletakse ütluste andmisest keeldumisena, ei ole menetleja teinud kõike selleks, et isikut saaks tõe mitterääkimise eest vastutavaks pidada.

Seega, olles pealiskaudne isikule viimase kohustuste selgitamisel, ahendab menetleja enda ja asjakohase uurimisasutuse võimalusi menetluse kiireks ning efektiivseks läbiviimiseks.

Kui menetleja ei teadvusta isikule tema õigusi, muutub küsitavaks isikule tema õiguste tagatuks saamine. Siinkohal võivad menetleja pealiskaudsuse ja hoolimatuse tõttu sattuda kahtluse alla tõendi kogumise seaduslikkus ja/või tõendusteabe kui edasiste menetlusotsuste tegemise aluse usaldusvärsus.

Vältimaks eelmärgitud puudusi ja negatiivseid arenguid peavad menetlejal menetlusosaliste (KrMS § 16 lg.2) ja teiste, menetlustoimingule allutatavate isikute õigused ning kohustused mitte ainult vaat et päheõpitud olema, vaid menetleja peab isikute õiguste olemuse ning sisulised nüanssid endale ka selgeks tegema, need lahti mõtestama. Ainult sellisel lähenemisel saab võimalikuks isikule tema õiguste ja kohustuste täiemahuline ja laitmatu selgestegemine. Seda muidugi eeldusel, et menetleja on suuteline seda, mida ta ise teab ja millest ta õigesti aru saab, asjakohasele isikule ka suuliselt adekvaatselt edastama.

Mis aga saab ikkagi siis, kui menetleja ei olnud isikule õiguste ja kohustuste selgitamisel „oma ülesannete kõrgusel” ning ütluste andmisel ei olnud ütluste andjale teadvustatud kõik tema õigused ja kohustused? Selge, et siin on tegemist menetlusnormide rikkumisega. Kas sellega võib kaasneda ütluste kui tõendi mittelubatavaks tunnistamine, ütluste kui menetlusotsust kujundada võivate tõendite mitte-arvesse-võtmine otsuste tegemisel, või siis nende menetlusotsuste tühistamine, mille tegemisel neid ütlusi oli arvestatud tõendina? Riigikohus on siinkohal avaldanud järgmist arvamust: *“Tõendi lubatavus on küsimus sellest, kas menetluskorra rikkumisega talletatud informatsiooni võib üldse tõendite hulka arvata. Tõend on lubamatu üksnes siis, kui tõendi kogumise korda on oluliselt rikutud. Seejuures tuleb hinnata rikutud normi eesmärki ning seda, kas selliseid tõendeid poleks saadud, kui normi rikutud ei oleks. Erinevate tõendite puhul võib samasuguse rikkumise mõju olla erinev.”* /3-1-1-19-05, RT III 2005, 15, 148/

Siit võib järeldada, et ütluste kui tõendite mittelubatavus ja arvesse-võtmata-jätmine ning menetlusnormide rikkumisega saadud ütluste alusel tehtud otsuste tühistamine tuleb kõne alla juhul, kui leidis aset menetlusnormide oluline rikkumine. Millal saame väita, et rikkumine oli oluline, ehk mis on olulise rikkumise tunnuseks? KrMS § 339 lg.2 ütleb, et *kohus võib tunnistada oluliseks kriminaalmenetlusõiguse rikkumise, millega kaasneb või võib kaasneda ebaseaduslik või põhjendamatu otsus*. Seega, kuivõrd tehtavad menetlusotsused võivad olla mõjutatud isiku ütlustest, on määravaks: kas isik oleks olukorras, kus talle olid selgitatud arusaadavalt kõik tema õigused ja kohustused, andnud ütlusi samas mahus ja sisus, nagu ta andis neid ilma, et oleks olnud teadlik kõigest oma õigustest ja kohustustest? Kui selgub, et isik oleks õigustäiuslikus olukorras andnud muusisulisi ja -mahulisi ütlusi, siis ütlused, mis saadi isikult õiguspuudulikus olukorras, ei ole enam tõendina arvestatavad. Kui ütluste sisu ja maht aga poleks erinevates olukordades muutuv, siis on õiguspuudulikus olukorras antud ütlused jätkuvalt tõendina kasutatavad, sest kriminaalmenetlusõiguse olulist rikkumist menetleja käitumises isiku kohtlemisel ei esinenud.

Kuigi olulise rikkumise mitteeesinemisel on menetlus n.ö. päästetud, on igasugused menetleja poolsed rikkumised siiski taunitavad. Normi rikkuv menetleja, olgu siis rikkumine aset leidnud rumalusest, unustamisest või mugavusest, seab kahtluse alla menetluse läbiviimise ja menetlusotsuste objektiivsuse. Normi järgimine või eiramine tekitab lisaks küsimusele: „kas õigusemõistmine on õiglane?”, küsimusi menetleja kui inimeste suhtes õiguslikke otsuseid tegeva isiku pädevusest ja usaldusväärusest. Ühtlasi on siin küsimärgi all nii menetleja inimlik, kui professionaalne autoriteetsus ning imago. Viimaste positiivsus on aga inimestega suhtlemise ladusa kulgemise ning tulemuslikkuse seisukohast eriti tähtis.

Riigikohus on menetlusnormide rikkumise osas öelnud välja oma kindla seisukoha: *“Õigusriiklikkuse põhimõttest tulenevalt ei saa lugeda õigeaks seda, et menetleja rikuks tõendeid koguma asudes teadlikult ja tahtlikult menetlusõigust põhjendusega, et ka rikkumisega saadud teavet võib tõendiks lugeda.”* /3-1-1-114-04, RT III 2005, 4, 35/. Sama põhimõtet kordab Riigikohus 29.12.2006 tehtud lahendis: „*Õigusriiklikkuse ja ausa*

kohtumenetluse põhimõtetest tulenevalt ei ole võimalik lugeda õigeks seda, et menetleja rikub menetlustoimingut tegema asudes teadlikult ja tahtlikult menetlusõigust põhjendusega, et rikkumine pole oluline.”/3-1-1-97-06, RT III 2007, 2, 14/

Isikule tema õiguste ja kohustuste selgitamisega seoses tõusetub küsimus: Kas isikule on vajalik selgitada tema õigusi ja kohustusi nende täismahus igakordsel isikuga kohtumisel, enne igat tema ülekuulamist? Vastus sellele küsimusele oleks järgmine:

Kindlasti tuleb isikule selgitada kõiki tema õigusi ja kohustusi temaga esmakordsel kohtumisel. Seejuures tuleb silmas pidada, et ajaks, mil isik ülekuulamisele saabub, võivad osad tema õigused juba realiseerunud olla. Näiteks: Kannatanu õiguste hulka kuulub õigus vaidlustada kriminaalmenetluse alustamata jätmine, ja see õigus on kirjas ka tema ülekuulamise protokollis sissejuhatavas osas. Tegelikult on kannatanu ülekuulamise eelselt menetlust juba kas alustatud või siis leiab menetluse alustamine aset esimese menetlustoiminguna läbiviidava, käsiloleva ülekuulamisega. Seega ei ole kannatanul enam vajadust, ega põhjust menetluse alustamata jätmist vaidlustada, kuna menetlust on alustatud. Kannatanule tuleb siinkohal lihtsalt selgitada, et temaga juhtunu uurimiseks on alustatud menetlust, ja teadvustada talle teised tema õigused ning ühtlasi kohustused alustatud menetluse suhtes, samuti anda talle teada menetluse kulgemise ligikaudsed ajalised piirid ja anda talle ülevaade menetluse kulgemise erinevatest võimalikest seaduslikest arengutest ning menetluse võimalikest lõpplahenditest. Siinkohal näiteks, kuivõrd kannatanul on õigus vaidlustada menetluse lõpetamine, peab menetleja kannatanule selgitama, millised asjaolud võivad tingida menetluse lõpetamise ning millised võimalused on kannatanul menetluse lõpetamise vaidlustamiseks, milline on menetluse lõpetamise vaidlustamise kord.

Teistkordsel isiku allutamisel menetlustoimingule ei ole tingimata vajalik selgitada talle juba realiseerunud õigusi, samuti neid õigusi, milliste osas on esmakordsel kohtumisel selgunud, et need ei ole asjakohased. Näiteks: Kannatanule, kellele ei ole kuriteo läbi tekkinud varalist kahju, ei ole vajalik selgitada õigust „esitada tsiviilhagi”. Samuti ei ole teisesel kohtumisel tarvilik selgitada isikule neid õigusi, mille tagamine ei ole toimingu läbiviimise seisukohast hetkel vajalik ja mille riive toimingu käigus nagunii aset ei leia. Näiteks: Kui menetlejal ei ole kavas ülekuulamise järgselt pöörduda prokuröri poole ettepanekuga esitada kohtule kahtlustatava vahistamistaotlus ning prokuröri pole plaaninud omal initsiatiivil sellist taotlust esitada, ei pea menetleja kahtlustatavale teadustama tema õigust „osaleda vahistamistaotluse arutamisel kohtus”. Samane on lugu isikule tema kohustuste üksikasjalikumaga selgitamisega.

Seega, isikuga teisesel ja järgnevatel kohtumistel selgitatakse talle vaid antud ülekuulamist puudutavaid asjakohaseid õigusi ning kohustusi. Või siis selgitab menetleja isikule ka neid õigusi ja kohustusi, mis, arvestades menetleja menetluslike plaane või menetluse võimalikku saatust, võivad ülekuulavat isikut puudutada tulevikus. Näiteks plaanib menetleja ülekuulamise päevale järgneval neljandal päeval läbi viia ülekuulatava ütluste seostamise kuriteopaiga olustikuga – selleks teadustab ta isikule koha ja aja, kuhu ning millal isik peab ilmuma, teeb protokollis vastava märke, millele võtab isiku allkirja (KrMS § 164 lg.3), ning selgitab isikule „kohale-ilmumisega” seonduvaid õigusi ja kohustusi (KrMS § 170 jt).

Siinkohal tuleb silmas pidada, et isikule pidevalt tema kohustuste selgitamine ei ole taktikaliselt kõige õnnestunud lahendus. Pidevat, igakordsel kohtumisel kohaldatavat „kohustuste selgitamist” võib kõrvaltvaataja nimetada „pidevaks kohustuste nina alla hõõrumiseks”, ja on karta, et selleks peab seda ka isik, kellele selgitused on adresseeritud. Isik võib toimuvat tõlgendada menetleja poolse umbusuna enda vastu, milline võimalik

tõlgendus on kahjuks usaldusliku õhkkonna säilitamisele menetleja ja isiku vahel. Seetõttu tuleks isikule tema kohustusi meenutada vaid juhul, kui ta on varemalt juba kohustust eiranud või siis pole oma kohustusi nõuetekohaselt järginud. Samuti pole liiast isikule meelde tuletada tema kohustusi siis, kui on alust arvata, et isik on kohustuse täitmise osas kõhkleva hoiakuga või ei kavatsengi kohustust täita – näiteks regaerib ta uurija ettepanekule „viia läbi veel üks menetlustoiming” vaikivalt või vastaliselt, avaldades järgneva kohtumiskohustuse osas näiteks pahameelt a la „Mida te mind jooksutate!” või ütleb: „Mul on targematki teha”.

Erinevalt kohustuste pideva selgitamise teatavast taktikalisest mitesobivusest pole isikule tema õiguste selgitamine kunagi liiast. Õiguste meeldetuletamine on menetleja poolse asjaajamise korrektsuse tunnuseks, ja seda võib tõlgendada ka hoolivuse märgina. Isikust hooliv-olemine loob eeldused tema poolehoidu saavutamiseks, mis edasiselt on isikult usaldusliku informatsiooni, avameelsete ütluste saamist soodustavaks teguriks. Samas on selge, et ka õiguste selgitamise osas ei tohi menetleja üle pingutada, olla nii öelda „läägelt” või „imalalt” püüdlük. Menetleja ei tohi mõjuda võltsina, „kelmina”, kes püüdes isiku usaldust võita, kavatsseb teda tegelikult „lõksu meelitada”. Samuti ei tohi menetleja mõjuda arulagedana, „idiodina”, kes selgitab isikule ikka ja jälle õigust, millega viimasel pole midagi peale hakata: näiteks juba eelpool märgitud „õigus vaidlustada menetluse alustamata jätmine” või „õigus esitada tsiviilhagi”. Kui käesoleva lõigu alguses sai öeldud, et isikule tema õiguste selgitamine pole kunagi liiast, siis tulevad siin kõne alla need õigused, mis on läbiviidava toimingu või menetluse tuleviku seisukohast endiselt aktuaalsed.

Esmasele menetlustoimingule, kus menetleja selgitas isikule tema õigusi ja kohustusi, järgnevatel kohtumistel võiks menetleja poolne käitumine isikule õiguste ja kohustuste selgitamisel olla näiteks järgmine:

Enne sisulise ülekuulamise algust kontrollib menetleja, kas isik mäletab enda õigusi: „*Eelmisel kohtumisel (võib ka nädalapäeva nimetamisega, näiteks: „Esmaspäeval” või „Eelmisel reedel”, jm) selgitasin Teile Teie õigusi ja kohustusi. Jäid need Teile meelde? Soovite ehk, et selgitaksin neid või mõnda neist uuesti?*” Seejuures ulatab menetleja isikule ülekuulamisprotokolli blanketi (sest nagunii peab isik protokolli andma allkirja õiguste ja kohustuste selgitatuks saamise kohta), lisades: „*Siin blanketi peal on Teile õigused ja kohustused kirjas, vaadake nad veelkord läbi. Ja kui tekib küsimusi, siis küsige?*” Kui isik õiguste ja kohustustega taastutvumise järgselt küsimusi ei esita, tuleb menetlejal siiski esitada küsimus: „*Soovite, et täpsustaksin-selgitaksin midagi üksikasjalikumalt?*” Kui isik sellist soovi avaldab, siis annab menetleja talle asjakohaseid selgitusi. Kui isik ei soovi selgitusi, jääb ikkagi menetleja kohustuseks nimetada isikule need põhilised õigused ja kohustused, mis on olulised läbiviidava ülekuulamise seisukohast. Näiteks kahtlustatavale ütleb menetleja: „*Selgitan siiski veelkord, et Te võite keelduda ütluste andmisest. Juhul kui otsustate ütlusi anda, siis teadke, et neid võidakse kasutada süüdistuseks Teile vastu! On see Teile arusaadav?*”. Tõeseid ütlusi andma kohustatud isikule meenutab menetleja tõerääkimise kohustust - näiteks: „*Te olete jätkuvalt kohustatud rääkima tõtt ja Te ei tohi vaikida asjaoludest, mis seonduvad kõnealuse teemaga?*” Isiku poolse hoiakus tõrksuse täheldamisel tuleb talle kindlasti meenutada tema vastutusega seonduvaid seadusesätteid (KarS §§ 318 ja 320), jne.

Kahtlustatava üheks olulisemaks õiguseks on õigus kaitsja abile (KrMS § 34 lg.1 p.3, 4 ja 5). KrMS § 339 lg.1 p.3 tulenevalt on kaitseõiguse rikkumise näol tegemist kriminaalmenetlusõiguse olulise rikkumisega. Kahtlustatava kaitseõiguse tagamiseks tuleb talle selgitada kõike kaitse valimise, määramise ja vahetamisega seonduvat (KrMS §§ 42 –

48). Samuti tuleks isikule tema poolse huvi olemasolul anda ülevaade võimalikest kaitsetasu suurustes, et ta teaks otsustada millist kaitse kaasamise võimalust kasutada ja kui palju kaitsjaid kaasata. Määratud kaitse tasustamise põhimõtete ning võimalike kulude osas juhindugu menetleja selgituste andmisel Riigi õigusabi seadusest, veelgi konkreetsemalt aga „Riigi õigusabi tasu ja kulude arvestamise tabelist”. Vaatamata sellele, et isik on näiteks esimesel ülekuulamisel loobunud kaitsja abist, tuleb teisese ja iga järgneva ülekuulamise alguses temalt ikkagi küsida, kas ta soovib kaitsjat algava ülekuulamise juurde.

Kindlasti peab olema hoolas tõlgi juuresoleku vajaduse küsimuse lahendamisel. KrMS § 10 lg.2 ütleb, et „*Menetlusosalisele, kes ei valda eesti keelt, tagatakse tõlgi abi*”. Sisult sama mõtet kordab KrMS § 161 lg.1. KrMS § 10 lg.1 ütleb, et „*Kriminaalmenetluse keel on eesti keel. Kriminaalmenetlus võib menetleja, menetlusosalise ja kohtumenetluse poolte nõusolekul toimuda ka muus keeles, kui nad seda valdavad*”. Ka viimati tsiteeritud sätte puhul võib elus esile kerkida tõlgi kaasamise vajadus: Näiteks on nii menetleja, kui ülekuulataav põlisukrainlane nõus suhtlema vene keeles, kuid viimane ei valda vene keelt siiski sedavõrd hästi, et vene keelsetest küsimustest adekvaatselt aru saada ja neile vene keeles üheseltmõistetavaid vastuseid anda. Sellises olukorras, kuigi see on tülikas, tuleb menetlejal leida ülekuulamise juurde kas “ukraina-vene” tõlk või siis “eesti-ukraina” tõlk.

KrMS § 161 lg.4 ütleb: „*Tõlgi kohustuslikku osalemist nõudev menetlustoiming on tema puudumise tõttu õigustühine*”, ehk: Tõlgi abita saadud ütlused ei ole kasutatavad tõendina.

KrMS §§ 338 p.3 ja 339 lg.1 p.9 kohaselt on tõlgi osavõtu puudumine vaadeldav kriminaalmenetlusõiguse olulise rikkumisena ja seega kohtuotsuse tühistamise üheks aluseks. Seda tõsiasja peab (lisaks eelnevalt tsiteeritud § 161 lg.4) meeles pidama ka kohtueelne menetleja omapoolsel uurimistoimingute läbiviimisel.

Tõlgi kaasamise nõude eiramine ei pruugi alati enesega kaasa tuua moonutusi tõendi sisuks saavas informatsioonis, küll aga võtab selle nõude eiramine igal menetlejale järgneval tõendite hindajal ära kindlustunde selles, et ülekuulataava ütlused ei sisalda moonutatud informatsiooni. Tõlgi puudumisel toimingust, millele oli allutatud mitteeestlane, ei või kindel olla, et isiku eesti keele või ülekuulamiseks kokkulepitud muu keele oskus oli-on sedavõrd heal tasemel, et ta sai kõigist küsimustest ja iseenda poolt kasutatud sõnade tähendusest (tema emakeele- või tema poolt enimkasutatava keelekasutuse mõttes) adekvaatselt aru, mistõttu jääbki kahtluse alla, kas ütlustes kajastuv teave on ikka vastavuses tegelike eluliste asjaoludega, kas ütlustes on esitletud ikka isiku tõeline teadmus. See tingibki rikkumisega saadud ütluste usaldusvääruse kaotuse ning kasutamiskõlbmatuse õigusemõistmisel.

Vaatamata menetleja poolsetele selgitustele, menetleja püüdlikkusele tagada menetlusosalistele nende õigused, võib neil ikkagi tekkida raskusi oma õiguste täiemahulise kasutamise ning oma seaduslike huvide kaitsmisega. Kahtlustataval aitab tema õigusi ja huve realiseerida kaitsja. Kannatanule on selles osas algselt ainsaks toeks menetleja ise. Menetleja, kelle ülesandeks on ennekõike menetlustoimingute, antud teema valguses ülekuulamise objektiivne läbiviimine tõendusteabe kogumise eesmärgil, ei saa endale aga võtta kannatanu esindaja rolli, seada endale eesmärgiks kannatanu õiguslikku nõustamist kogu menetluse vältel. Seda tõsiasja tuleb kannatanule vajadusel ka delikaatselt teada anda. Kui kannatanu olulised huvid võivad ilma kõrvalise õigusabita jääda kaitseta, selgitab menetleja talle kannatanu õiguste ja huvide esindatusega (advokaadi kaasamisega) seonduvaid võimalusi, pakkudes isikule viimase maksujõuetuse korral välja ka võimalust saada riigi poolset õigusabi vastavalt KrMS §-s 41 ja Riigi õigusabi seaduses sätestatule. (vt. ka Riigikohtu lahendeid: 3-1-1-134-04, RT III, 2005, 4, 32 ja 3-1-1-42-05, RT III, 2005, 16, 165) Ühtlasi

on justiitsministri poolt kehtestatud järgmine asjasse puutuv õigusakt: **Riigi õigusabi osutamise eest makstava tasu arvestamise alused, maksmise kord ja tasumäärad ning riigi õigusabi kulude hüvitamise ulatus ja kord** (26.01.2005 nr 2, RTL 2005, 18, 186)

Kõrvuti isikule tema õiguste ja kohustuste selgitamisega on oluline anda isikule teada, kuidas leiab aset nii käsiloleva ülekuulamise, kui kogu menetluse edasikulgemine ning kuivõrd ja mismoodi konkreetselt puudutab see isikut ennast. Samuti tuleks isikule anda teavet menetluse võimalike seadusest tulenevate tulevikuperspektiivide kohta. Olenemata sellest, kas isik taotleb menetlejalt teavet eelmärgitud asjaolude kohta või mitte, on vaadeldav teave puutumuses isiku huvidega. Neist alljärgnevalt räägimegi.

2. Isikute huvidega arvestamine.

Inimestel on erinevates küsimustes, probleemidele lahendusi otsides omad eripalgelised huvid. Inimese enda isiklikust vaatevinklist on tema huvi alati põhjendatud. Kriminaalmenetluse seisukohast aga ei saa pidada kriminaalmenetlusele allutatud isiku kõiki huvisid põhjendatuks nende rahuldamisele kaasaaitamise mõttes. Menetluse jaoks põhjendamatuks huvideks on ennekõike õigusvastased huvid – näiteks kahtlustatava huvi saada kohe menetluse alguses teada, kes on tema teo tunnistajaks ja mida ta konkreetselt tunnistanud on, selleks, et asuda tunnistajat mõjutama, saavutamaks viimase loobumist süüstavate ütluste andmisest. Tegemist on kahtlustatava huviga „takistada menetluses tõetuvastamist”. Õigusvastaste huvide vastandiks on isikute seaduslikud huvid, ehk huvid, mis tulenevad inimestele seadustega antud subjektiivsetest õigustest. Sellised huvid on kriminaalmenetluse seisukohast vaadatuna alati põhjendatud ning kui isik menetluse käigus taotleb neist mõne tagamist, siis peab menetleja seda ka tegema, kui konkreetse huvi tagamine on tema õiguspädevuslikuks kohustuseks. Huvide osas, mis pole menetleja pädevuses (näiteks soovib kahtlustatav testamenti koostada), menetlejat huvi tagamist järgima ei kohustata, kuid eeldatakse tema kaasabi huvi tagamisel. Lisaks eelmärgituile on inimestel veel puhtinimlikud, eluolulised huvid, mis ei ole ei õigusvastased, ega otseselt subjektiivsetest õigustest tulenevad. Selliste huvide osas ei saa menetlejat millekski kohustada – inimlikkusest võib menetleja aidata kaasa selliste huvide tagamisele, kuid ta ei tohi seejuures ületada oma pädevuse piire ja minna vastuollu kutseetika nõuete ning põhimõtetega.

Isiku mitteõigusvastaste huvide järgimine mängib ülekuulatavaga suhtlemises temaga psühholoogilise haakuvuse ning ülekuulamise taktikalise edukuse seisukohast sama suurt rolli, kui isikule tema õiguste selgitamine. Ausad vastused ülekuulatava küsimustele ja võimalusel positiivsete tunnete tekitamine temas on psühholoogiliselt sobiva ülekuulamisõhustiku loomise eeldusteks ning taktikaliselt ülekuulamise läbiviimist kergendavateks ja ülekuulamise tulemuslikkust mõjutavateks teguriteks.

Millised on küsimused, mis võivad inimesel tõusetada seoses tema sattumisega kriminaalmenetluse sfääri? Vaatleme alljärgnevalt neid põhilisi isiku huvidest lähtuvaid küsimusi, millised, olenemata sellest, kas inimene oma küsimuse ka menetlejale esitab või jätab selle vaikides endasse „kripeldama”, kriminaalmenetluses tõusetuda võivad.

- **Küsimused, mis puudutavad ülekuulamise ja menetluse kestvuse ajalisi piire ning läbiviimise protseduuri**

Inimesi huvitab, kauaks ta menetlustoimingule allutatuse tõttu on eemale „kistud” oma igapäevastest, eluliselt olulistest toimetustest. Menetleja peab arvestama inimeste huviga korraldada eluolulisi asju, „teenida tööga leiba”, hoolitseda oma lähedaste eest, veeta oma äranägemise järgi vabaaega jne. Selline huvi on inimlik, arusaadav. Ülekuulamine ei ole toiming, mis peaks inimesi rõõmustama. Ta võtab inimestelt ära mingi osa nende ajast, mida nagu igale teisele, ei saa keegi enam kunagi tagasi anda. Ülekuulamine toimub küll õigusega määratletud üldise õigluse huvides, kuid ülekuulatava jaoks ei pruugi see iseenesest-mõistetav olla. Tema on huvitatud, et menetleja suhtuks tema poolsesse „ajaohverdamisse” lugupidavalt. Seetõttu peaks menetleja alati omama kasvõi ligilähedast ettekujutust sellest, kui kaua ülekuulamine kesta võib ning ta peaks seda teadustama ka ülekuulatavale, iseäranis kannatanule ja tunnistajale. Selline teadustus võimaldab isikul oma ajakasutust planeerida, päevaplaanis ühtteist sobivaimal viisil ümber korraldada. Endise praktikuna olen täheldanud, et algselt avatud inimesed on ülekuulamise käigus ühel hetkel kärsituks või lausa pahuraks muutunud. See on tulnud sellest, et nende jaoks on saabunud aeg lapsele lasteaeda järgi minna, või on lähenemas aeg, mil nad peavad olema pangas kodulaenu võtmise tingimusi arutamas, vms, mina aga pole taibanud küsida, kaua neil minu tarvis aega on ning kuna neid ootavad ees muud kohustused. Isikule „kaotatava ajahulga” teadustamine peaks toimima juba tema ülekuulamisele kutsumisel – telefonilises vestluses või e-maili teel on seda kerge teha, kirjaliku kutse puhul peaks kutsesse lisaks toiminguga alguse kellaajale märkima ka toiminguga arvatava lõppemise kellaaja (seda muidugi menetleja jaoks väikse ajavaruga). Kui inimene näeb, et me hoolime tema ajast ning tunneme hoolt selle eest, et tal jääks aega muude kohustuste täitmiseks ja elukondlike asjajamiste tarvis, on lootust, et tema omakorda hoolib meie, ehk menetluse vajadustest – on vastutulelikum ja avatum ütluste andmisel.

Samaselt konkreetse ülekuulamise kestvuse määratlemisega, peame olema valmis andma inimesele informatsiooni menetluse võimaliku kestuse kohta. Peame olema valmis vastama järgmistele tüüpküsimustele: kaua uurimine aega võtab?; kuna asi kohtusse jõuab? millal mind jälle välja kutsutakse? jms. On selge, et me ei saa siinkohal anda isikule kuupäevaliselt õigeid vastuseid. Vastuste andmisel tuleb lähtuda praktika kogemustest – tuleb endale selgeks teha, kaua uuritava asjaga sarnaste kriminaalasjade kohtueelne menetlemine keskmiselt aega võtab; kaua keskmiselt on kriminaalasja materjalid prokuratuuri menetluses; kaua kohtu käes? Sellisest „keskmisest asjaajamise kestvusest” lähtuvalt pakumegi isikule välja ligikaudsed, teda huvitavad ajahühikud. Eriti oluline on inimesele teada anda, kuna meie ise tema kohalolekut taaskord vajame – et inimene teaks näiteks oma puhkust ja reisimisi või muid eemalviibimisi plaanida. Juhul, kui inimest ootab ees mitteärajäetav tööine või muu oluline reis, peame ise tegema korrektiive oma menetlusplaanidesse, vältimaks inimese õigustatud huvidele ülemäärase kahju tekitamist, tema soovide eiramist - seda nii puhtinimlikust aspektist kui vajadusest säilitada isikuga menetluse jaoks soodsaim suhtlusõhkkond.

Inimesi huvitab, mis nendega toimuma hakkab, mida nendega tehakse. Siinkohal on seadusandja näinud ette, et menetleja peab toimingule allutatud isikule selgitama toiminguga eesmärki, ja sellest eelnevalt ka kõnelesime. Eesmärgi selgitus ei pruugi aga hõlmata toiminguga läbiviimise, ehk inimesega „toimuma hakkava” kõiki nüansse. Seetõttu on mõnikord otstarbekas selgitada isikule lähemalt ka toiminguga läbiviimise korda. Miks? Nimelt on teadmatust, senitundmatust ja inimese jaoks ebaloomulikku võõrasse olukorda sattumine üheks hirmu või kartust tekitavaks stressoriks. Inimene, kes ülekuulamisele allutatakse, ei

pruugi olla varasemalt ülekuulamise all olnud. Tal puuduvad teadmised ülekuulamisele toimuvast kas täielikult või on need teadmised väga pealiskaudsed. Ülekuulamisele tulemine on tema jaoks „astumine tundmatusse”. See teeb aga ärevaks, tekitab kartusi, ebakindlust. Inimene tõmbub justkui krampi, valvelolekusse, ta ei ole oma meeltes vaba, ta ei tunne ennast turvaliselt. Sellises seisundis inimeselt on liiast oodata, et ta suhtleks meiega avameelselt, et ta räägiks meile kõigest. Ta ei saa seda teha juba seetõttu, et ärevus toimib tema mälu ja väljendusvõimet pärssivalt. Liiatigi võib ülekuulamisele varemalt mitteosalenud inimene olla näinud näiteks filme, milles näidatud ülekuulamistel on inimesi mõnitatud või ähvardatud või suisa löödud-piinatud, või siis on ta kuulnud kuulujutte „jõhkratest” ülekuulamistest. Seega peaks menetleja pärast isikule ülekuulamise eesmärgi teadustamist selgitama talle ühtlasi, mida järgnev ülekuulamine eluliselt endast kujutab. Näiteks võib seda teha nii:

Teie kui menetleja küsite inimeselt: „*Olete Te varem kunagi ülekuulamisele olnud?*”. Kui inimene vastab jaatavalt, tuleks jätkata: „*Ma ei tea, millised on Teie varasemad ülekuulamisele olemise kogemused, aga tänane ülekuulamine peaks kulgema järgmiselt: Mina esitan Teile mõned küsimused, et Teil oleks oma jutu alustamisel „millest kinni hakata”; Teie siis rääkige rahulikult kõigest, mida küsimustele vastata teate; Kui minu jaoks jääb midagi arusaamatuks või ma tahan millegi kohta täpsemaid andmeid, siis ma esitan Teile täiendavaid küsimusi; Seejärel leiab aset Teie jutu protokollimine; pärast seda vaatame koos protokollile üle, Te loete selle läbi, kui midagi sai valesti või puudulikult kirja, teeme protokollile parandused, siis kontrollime need ka üle, seejärel Te allkirjastate protokollile ja saamegi ülekuulamise lõppenuks lugeda. On Teil seoses sellega, mis ma praegu rääkisin, mingeid küsimusi? Soovite, et selgitaksin midagi üle või täpsustaksin midagi?”*

Kui inimene ütleb, et pole varem ülekuulamisele olnud, siis jätkate juba tsiteeritud lausetega, jättes välja vaid alguslausungi: „*Ma ei tea, millised on Teie varasemad ülekuulamisele olemise kogemused, aga.*”

Kui ülekuulamisele on plaanis saada ütlusi mitmete erinevate kuriteosündmuste kohta või kõne all on suuremamahulisem „probleemipundar” (näit: raamatupidamisdokumentatsiooni ülevaatamine), siis võib menetleja ülekuulatavale ka selgitada millises järjekorras ta ülekuulamise teemasid või suurema teema üskikosasid käsitlema hakkab, a la: „*Tahan, et Te esmalt räägiksite sellest Teie majja sooritatud sissetungist, mis leidis aset augustikuu keskel; Seejärel rääkige mulle septembri alguse sissetungist ja pärast seda sellest, mida teate Teie naabri garaaži põlengust*”, või: „*Võtame esmalt vaatluse alla OÜ Kastiga tehtud arveldused ja räägime nendega seonduvad probleemid selgeks; Seejärel vaataksime üle AS Nirvaanat puudutava dokumentatsiooni ning lõpuks kõneleme Teie töötajatele palga väljamaksmisega seonduvatest asjadest ...*”.

Juhul, **kui tahate ülekuulamise käiku tehnikavahenditega salvestada**, siis peate isikule vastavalt KrMS § 64 lg.3 teadvustama, et „*Ülekuulamine salvestatakse ülekuulamise käigu jäädvustamiseks ja ülekuulamisele saadud ütluste säilitamiseks audiovisuaalsel kujul*”. Seejuures peate teatama: milliseid tehnikavahendeid salvestamiseks kasutatakse; kes on salvestuse tegijaks; seda, et isikul on ülekuulamise lõppedes õigus salvestus selle õigsuses veendumiseks üle vaadata. Kuna salvestatavate ülekuulamiste käigus reeglina ütluste protokollile kandmist ei toimu, vaid ütluste protokollimine leiab aset pärast tegelikku ülekuulamist salvestuse alusel, siis tuleb ülekuulatavale selgitada, et tema ütlused protokollitakse salvestuse alusel hiljem ning valmisprotokollile tutvustatakse talle ... – siinkohal lepите Te isikuga kokku konkreetsetes ajas ja kohas, millal ja kus ta saab protokolliga tutvuda. Võib juhtuda, et isik ei poolda ülekuulamise salvestamist, muutub selles osas tõrksaks. Menetlejal on õigus salvestust teha ja ülekuulatav ei saa menetlejale salvestamist

keelata. Seda tuleb isikule ka teadustada. Paraku võib aga selline salvestamise „pealesurumine” tekitada isikus menetleja suhtes pahameelt ja trotsi, mistõttu satub ohtu ülekuulamise sisulise läbiviimise ladusus ja tulemuslikkus – isik muutub närviliseks, kidakeelseks, vähekontaktseks. Siinkohal tuleb arvesse võtta, et isiku vastuseis salvestamisele on tihti tingitud kartusest, et salvestust võidakse kasutada ebadeliikaatselt, tema privaatsust kahjustavalt – teda näidatakse mõnes politseisaates või on salvestis muul viisil kättesaadav teadmata arvule tundmatutele isikutele. Seega peab menetleja tingimata isikule selgitama, et salvestise näol on tegemist tõendusliku materjaliga, mis on mõeldud vaid ametlikuks kasutamiseks antud kriminaalmenetluses ning et salvestise hoiustamine leiab aset rangelt reeglitauna.

Menetleja peab ülekuulatavale ausalt teadvustama ka nende isikute ringi, kellel on õigus selle salvestisega tutvuda, kuigi selline teadvustus võib mõjuda isikule kohati ebameeldivalt. Näiteks kannatanu ülekuulamise salvestusega on õigus tutvuda ka teda rünnanud kahtlustataval ja viimase kaitsjal – siin peab menetleja selgitama, miks on ta kohustatud salvestist tutvustama ka kahtlustatavale, ehk selgitama õigusemõistmises kehtivaid „asjaajamise” reegleid.

Kuivõrd aeg-ajalt võib televisiooni politseisaadetes näha erinevaid, menetlustes salvestatud videomaterjale, millised on just menetlejate poolt meedia kasutusse antud, tuleb menetlejal ülekuulatava hirm meediasse sattumise ees hajutada ausa selgitusega selle kohta, et isegi juhul, kui meedia taotleb tehtava salvestuse kajastamist ning politseijuhid seda ka toetaksid ja prokurör lubaks, ei anna menetleja seda salvestust ilma ülekuulatava eelneva loata meediale kasutamiseks, ning et reeglina ilma isiku nõusolekuta sellist, kriminaalmenetlust puudutava salvestuse kasutamist ei esinegi. Liiatigi ei pruugi uuritav asi kuuluda meediat huvitavate „asjade” kategooriasse – sedagi tuleb ülekuulatavale selgitada.

Menetleja võib isikule teadvustada ka salvestuse tegemise positiivset poolt. Ülekuulatavale kannatanule ja tunnistajale võib selgitada, et ülekuulamise salvestus on vastupidiselt nende kartusele pigem hoopis nende privaatsust, kohati turvalisustki kindlustavaks teguriks. Nimelt, kahtlustatav, olles teadlik kannatanu või tunnistaja ütluste salvestatusest, saab aru, et kannatanu või tunnistaja võimalik edasine mõjutamine selleks, et viimased muudaksid oma ütlusi kahtlustatava kasuks, on mõtetu: kui ütlused oleks jäädvustatud ainult ülekuulamise protokollis, võiks taotleda, et kannatanu või tunnistaja loobuks neist väitega: „*Uurija on minust valesti aru saanud, tegelikult ma ei öelnud seda, mis protokollis kirjas, ja ma ei saanud ka protokollis enne selle õigsuse kinnitamist korralikult läbi lugeda ...*”, jms. Salvestatud ütluste osas ei saaks selliseid väiteid esitada või siis oleksid nad lihtsalt kummutatavad. Seega võivad kannatanu või tunnistaja salvestuse olemasolul pääseda võimalikust kahtlustatava poolt lähtuvast (tülitajaks kas kahtlustatav ise, tema sõbrad, või keegi kolmas isik) tülitamisest, surve avaldamisest.

Isikule ülekuulamise korda selgitades peate silmas pidama järgmist: Ei ole nõutav, ega mõistlik, et Te räägite inimesele kõikvõimalikest ülekuulamise nüanssidest – selgitate talle, milliseid konkreetseid küsimusi hakkate esitama; milliseid tõendeid kavatsete ülekuulamisel kasutada jne. Kui te nii teeksite, siis, eriti tõendamisele vastutõtava ülekuulatava puhul vähendaksite te tõeste ütluste saamise tõenäosust ning omapoolseid taktikalisi võimalusi panna isik tõtt rääkima – ülekuulatav saab aega mõelda välja talle kasulikumaid-ohutumaid ja samas tõe teele mittevastavaid vastusevariante.

Selgituste andmine ülekuulamise korra kohta on vajalik vaid sedavõrd, kui võrd on tarvis teadvustada isikule asjaajamise õiguslike reegleid, kui võrd need selgitused aitavad kaasa ülekuulamise latusale kulgemisele, kui võrd nad on vajalikud ülekuulatava distsiplineerimiseks ning kui võrd nad aitavad luua ülakuulatavas veendumust, et ülekuulamise protseduur on inimlik.

- **Küsimused sellest, kuidas tuleks inimesel käituda-toimida, et menetlus kulgeks tema jaoks „valutumalt”, et tema õigused saaksid realiseeritud ja ei tõusetuks probleeme seoses kohustuste järgimisega, samuti küsimused menetluse võimalikust lõpplahendusest.**

Praktikas pööratakse inimestele nende õigusi ja kohustusi tutvustades vähe tähelepanu vajadusele selgitada isikule tema poolt oma õiguste kasutamata jätmise või kohustuste täitmata jätmise võimalikke tagajärgi. Näiteks: Mis saab siis, kui isik ei ilmu menetleja kutse peale kohale?; Milline õiguslik tähendus on isiku nõustumisel anda ütlusi oma lähedase vastu, ja kas tal on hilisemalt võimalus oma algest nõustumisest taganeda?; jm.

Andes inimesele teada, mida temalt oodatakse, millised inimese poolsed teod-tegemised või tegematajätmised milliseid õiguslike tagajärgi kaasa tuua võivad, seab menetleja inimese ette valikuvõimalused. Valikud jäävad inimese enda teha. Menetleja peab inimesele ära seletama, kuidas inimese nii- või naasugune käitumine menetluse kulgu ja inimese enda huvisid puudutab. Kuigi menetleja kohustab inimest seadusega kooskõlas olevalt teatud tegusid tegema, võib juhtuda, et inimene ei võta ettenähtud kohustusi endale täitmiseks. Seetõttu ei piisa ainuüksi kohustuste teadvustamisest. Tuleb teadvustada sedagi, mida lubab seadus menetlejal ette võtta, kui inimene jätab kohustuse täitmata. Kui sellist teadustust ei toimu, siis ei ole inimene saanud vajalikul määral informatsiooni otsustamiseks, kas talle on kasulikum kohustust täita või täitmata jätta. Nii näiteks tuleks lisaks „kutse peale ilmumise kohustusele” inimesele selgitada:

- millisel erandlikul asjaolul on isikul lubatud ilmumata jääda ja milliseid nõudeid isikul seejuures ikkagi täita tuleb (KrMS § 170);
- millised võivad olla mõjuva põhjuseta mitteilmumise tagajärjed – kas isiku trahvimine või tema sundtoomine ülekuulamisele (KrMS §§ 138 ja 139), kusjuures isikule tuleb selgitada, mida trahv või sundtoomine eluliselt endast kujutavad, kuidas trahvimine ja sundtoomine aset leiab, millised reeglid nende puhul kehtivad;
- väga tõrksa hoiakuga isikule, kelle puhul on alust karta menetlusest kõrvalehoiduma hakkamist, tuleb selgitada tema võimaliku tagaotsitavaks kuulutamise, tagaotsimisega ja tabamisel kohaldatavate meetmetega seonduvaid õiguslike aspekte.

Menetleja oskus seada isik õiguslike valikute ette, tekitada isikus teadlikust selles, mis on tema huvides, anda isikule tunda, et isiku „saatus” on isiku enda kätes, elavdab ja suurendab isiku vastutustunnet. See tingib enama isiku poolse menetlusreeglitest kinnipidamise, olles seega menetluse sujuvust tagavaks teguriks. Ühtlasi suurendab see menetleja autoriteeti isiku silmis, laseb aimata, et menetleja näol on tegemist oma ala professionaaliga – „teemat valdava”, „käike ettemõtleva”, „asja ohjeshoidva” professionaaliga, kellega „ei ole mõtet naljatada”. See omakorda paneb isikut mõtlema, kas on mõtet „naljatada” ülekuulamiselgi.

Eelesitatud „kutse peale ilmumata jätmise” näite kohane „selgitustöö” erinevate, isikul lasuvate kohustuste kontekstis on vajalik menetlusse hoolimatult suhtuvate või tõendamisele

vastutöötavate isikute suhtes. Taktikaliselt oleks vale näitlikustatud suhtlemisviisi rakendada ausate ja menetlushuvisid järgivate isikute puhul. Neile mõjuks selline „selgitustöö” umbusu avaldusena, liigse ja võib olla et isegi solvavana, või suisa põhjendamatu ähvardamisena. Hea loomupärane ja/või väljatreenitud inimeste tajumine, kogemus nende võimaliku edasise käitumisjoone äraarvamisel, peaksid menetlejale ette ütleva, millise inimesega millist selgitustööd on tarvis ning mõttekas teha, kuidas ja kui sügavuti isikut on vaja „valgustada”.

Kohustuste täitmise või täitmatajätmise tagajärgede teadvustamise vajadusega samane lugu on õiguste kasutamisest või kasutamatajätmisest tulenevate arengute teadvustamisega. Põhjalikkus ja õiguslik asjatundlikkus on siingi menetleja autoriteeti tõstvaks teguriks. Kusjuures, kui kohustuste täitmata jätmise tagajärgede teadvustamise põhjalikkus tekitab autoriteetsust valdavalt läbi isikus tekkiva kartuse, siis õiguste realiseerimisega seonduvate aspektide üksikasjalik selgitus suurendab menetleja autoriteeti positiivsete tunnete näol – inimeses tekib menetleja vastu usaldus, võib olla isegi austus ja inimlik meeldivus.

Näiteks : Tunnistaja on käsiloleval ülekuulamisel loobunud KrMS §-s 71 sätestatud õigusest „mitte anda ütlusi oma lähedase vastu”. Menetleja peaks tunnistajale teadustama, et nimetatud õigus on tunnistaja võõrandamatuks õiguseks. Juhul, kui tunnistaja hilisemalt tunneb, et ei taha lähedussuhteid tuua ohvriks tõerääkimisele, on tal võimalus keelduda praegu ülekuulamisel antavatest-antud ütlustest, ning need ei ole enam kasutatavad tõendeina tema lähedase vastu, nende ütluste alusel tema lähedast enam süüdistama ei hakata. Sellise käitumisega näitab menetleja üles hoolivust inimese elukäigu, inimese jaoks oluliste lähisuhete säilimise vastu. Menetleja esitleb ennast inimesena, kes ülekuulatava jaoks mõneti abstraktsete seaduste ja ametihuvide nimel „ei astu üle inimeste”, „ei talla jalge alla” inimeste jaoks eluliselt olulisi „asju”. Menetleja annab inimesele „vabalt hingata” , jätab talle valikuvabaduse, „ruumi” sobivaima otsuse tegemiseks. Menetleja vabastab inimese survest. Menetleja selline käitumine tagab tõenäosuse selles, et isik jääb ka kohtus oma ütluste juurde, enam kui seda tagaks survestav, õiguse võõrandamatust varjav käitumine. Inimese vabalt tehtud eetilised valikud seovad teda varem valitud käitumisjoonega rohkemal määral, kui pealepressitud või „teadmatutes sündinud” valikud.

Iseenesest mõistetavatalt, selleks, et menetleja saaks isikuga rääkida õiguste kasutamisega ja kohustuste täitmisega seonduvatest menetluslikest tagamaadest ja perspektiividest, olgu siis positiivsetest või negatiivsetest, peab menetleja tundma seaduse kõiki võimalusi ning nõudeid, ja neid ka selles osas, mis puudutab isiku võimalusi esitada kaebusi menetleja tegevuse ning menetlusotsuste peale.

Menetleja poolt oleks inimlikult kena ning menetluse sujuvuse tagamise huvides ka otstarbekas anda isikule teada, millised võimalikud menetluse lõpplahendused on olemas ja millised võimalused on isikul „kaasa rääkida” menetluse lõpplahenduse küsimustes. Iseäranis kahtlustatava puhul puudutab see otseselt tema saatust, ja miski ei ole inimese jaoks olulisem, kui tema saatus või sellega seonduv lähedaste inimeste saatus. Siinkohal peab menetleja lisaks tõendamismenetluse käigu ja korra tundmisele teadma veel:

- millised on võimalused menetluse lõpetamiseks seoses materjalide saatmisega alaealiste komisjonile;
- menetluse lõpetamise võimalusi ja korda seoses kuriteo toimepanemisega välisriigi kodaniku poolt või välisriigis (KrMS § 204);
- oportuniteedipõhimõttest tulenevaid menetluse lõpetamise võimalusi ja korda (KrMS §§ 202, 203 - 203², 205);
- lõpetatud menetluste peale edasikaebamise võimalusi ja korda (KrMS §§ 206-208);

- kõigi lihtmenetluste (lühi-, kokkuleppe-, käsk- ja kiirmenetlus) kohaldamise aluseid ning läbiviimise korda (KrMS §§ 233 – 256⁵);
- kohtumenetluse ja kohtuliku uurimise korda ning kohtuotsuse tegemise ja kohtuotsuste vaidlustamise aluseid ning korda.

Menetleja peaks kahtlustatavale teadvustama ka asjaolusid, millised on KarS §§ 57 ja 58 järgi karistust kergendavateks ja karistust raskendavateks asjaoludeks. Iseäranis oluline on ülekuulamise taktika ning menetluse tulemuslikuma sujuvuse seisukohast anda kahtlustatavale „päästev õlekõrs” mõne karistust kergendava asjaolu rakendatavuse teadustamise näol – näiteks puhtsüdamlik kahetsus sellele eelneva süü ülestunnistamisega kergendab karistust, mistõttu kahtlustataval oleks otstarbekas mõelda „sellele teele asumise” üle. Ka karistust raskendavate asjaolude teadvustus võib panna kahtlustatavat mõtlema: „Kas on mõtet menetlusele vastutöötamisega raskendada oma niigi rasket olukorda?” Igal juhul tuleb isikule teadustada kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid siis, kui ta ise nende kohta pärib.

Kõiki jutuksolnud teadmisi on vaja selleks, et menetleja ei jääks ülekuulamisel isikule vastust võlgu küsimustes, mis on ülekuulatava poolt esitatud õigustatult tema seaduslikest ja tema „saatus” puudutavatest huvidest lähtudes. Suutmatus vastata esitatud küsimustele on halb kolmest aspektist:

- Esiteks jätab küsimustele vastuste mitteandmine küsijale mulje, et menetleja on kas rumal, või inimese ja tema käekäigu suhtes ükskõikne. Mõlemad variandid on halvad: „nähtav-tuntav” rumalus vähendab menetleja tõsiseltvõetavust, paneb kahtlema tema pädevuses; arvatav ükskõiksus tekitab trotsi või vastalisust põhimõttel „kui sina oled minu vastu selline, siis olen ka mina sinu vastu selline”.
- Teiseks vähendab ülalnimetatud teemade mittevaldamine menetleja võimalusi suunata menetluse käiku ökonoomsema kulgemise ja kiirema lõpplahenduse saabumise suunas. Menetleja ei tea kahtlustatavale välja pakkuda „soodsamat saatus” (kiiremat menetlust, väiksemaid menetluskulusid, kergemat karistust). Soodsam „saatus” sõltub sellest, kuidas isik on nõus koostööd tegema tõe tuvastamiseks. Kui menetleja ei oska kahtlustatavale välja pakkuda stiimuleid koostöö tegemiseks, jätab ta nii kahtlustatava, kui ka iseenda ja prokuröri ilma võimalusest valida parim võimalik menetluse lõpule viimise viis, kiireim tee tõe tuvastamiseks ja õigusemõistmise saavutamiseks.
- Kolmandaks võib menetluse lõpule viimise erinevatest variantidest mitteteadlik kahtlustatav või kannatanu tagantjärele arvama hakata, et menetleja varjas teemakohast informatsiooni nende eest meelega. Nad võivad hakata pidama menetlejat pahatahtlikuks, mis aga veelgi halvem – ebaausaks, sest menetluse käiku ja lõpplahendust puudutav probleemistik on paljuski otseses seoses nende õigustega ja ettekujutusega ausast menetlusest. Näiteks: kui menetleja ei ole kannatanut teavitanud käsiloleva menetluse oportuneedipõhimõttel lõpetamise võimalusest, võib kannatanu hiljem, saades teada menetluse lõpetamisest, hakata kahtlustama menetlejat ja prokuröri korruptsioonis. Samane on olukord teiste võimalike menetlusvariantidega, kus isikule teadvustatakse tema õigusi ootamatult, ilma et ta oleks pakutavaks lõpplahenduseks nii mõtetes kui tunnetes valmis, või oodates „pikisilmi” kohtuistungit, saab kannatanu ühel hetkel teada, et istung on juba toimunud ning süüdlast karistati „kõigest” rahalise karistusega. Näiteks võib

kokkuleppemenetluses kannatanut ootamatult tabada temalt nõusoleku taotlemine, kui menetleja on jätnud eelnevalt kannatanule lahti rääkimata kokkuleppe menetluse sisu. „Kummalisest” lõpplahendist ootamatult teavitatuks võib kannatanu saada ka käsk- või kiirmenetluse puhul. Nii või teisiti on tõenäoline, et kannatanu ei saa aru, mis „mängud siin toimuvad”, ta võib mõelda, et menetleja on talle meelega midagi rääkimata jätnud ja et asju on aetud arvatavasti ebaausalt.

Kahtlustatavat võib näiteks samuti ootamatult üllatada prokuröri pakkumine lahendada asi kokkuleppemenetlusega – „oleks menetleja seda võimalust kohe selgitanud, oleksin kohe teistmoodi käitunud, vähem vastu ajanud ... Aga ei, ju siis uurija tahtis, et ma pikemalt vahi all istuks”.

Arvatavasti ei saa ülekuulata talle õiguste puudulikkusest selgitamisest teadlikuks käimasoleva ülekuulamise ajal, mistõttu, kuna ta ei oska menetlejale midagi ette heita, ega menetlejat milleski „kahtlustada”, ei ole neil „puudustel” ehk mõju ka esmaste ütluste kvaliteedile. Isik võib aga tänu advokaadile või mõnele muule seadusi tundvale inimesele saada üsna kiiresti teadlikuks sellest, et menetleja on midagi rääkimata jätnud, midagi „varjanud”, „ebaaus” olnud. Selline „targaks saamine” muudab inimese muidu head või neutraalset suhtumist menetlejasse negatiivsemaks. Tekkinud negatiivsus võib avalduda nii järgmistel ülekuulamistel, kui ka asja kohtulik arutelul – isik räägib vähematest asjadest ja ebamäärasemalt, oma varasemate ütluste osas ei tunne ta „ebamoraalse ja ebaausa” menetleja tõttu vajadust ning kohustust olla ise endiselt moraalne ja aus. Lisaks peab menetleja teadma, et kuuldused temast kui halvast ja kahtlase aususega menetlejast levivad – järgmisena võib ülekuulamisele sattuda isik, keda menetleja küll ei tunne, kuid kes „tunneb” menetlejat just nende negatiivsete kuulduste põhjal. Arvata võib, et see uus ülekuulata on kogu tõe väljarääkimise ja siira jutuajamise suhtes üsna ettevaatlik.

Samaselt menetluse lõpulejõudmise erinevate variantidega tuleb kahtlustatavale selgitada kõiki teda puudutavaid ja puudutada võivaid, tõkendi kohaldamise ja muutmisega seonduvaid asjaolusid. Kui tõusetub või võib tõusetuda lähenemiskeelu kohaldamise vajadus, peab menetleja kannatanule ja kahtlustatavale andma üksikasjaliku ülevaate lähenemiskeelu kohaldamise ja muutmise õiguslikest regulatsioonidest.

Menetluse käigu ja lõpplahendustega seonduvate asjaolude teavitamine on vajalik kannatanu ja kahtlustatava osas, tunnistaja huve menetluse saatus reeglina ei riiva, vähemalt ei tohiks riivata. Seetõttu ei ole menetleja kohustatud ka tunnistajale alati üksikasjalikumalt selgitama, millised võimalused menetluse kulgemise ja lõppemise osas olemas on. Tunnistaja küsimustele neil teemadel võib vastata näiteks nii: „*Jään Teile vastuse võlgu. Kõik selgub aja jooksul. Ei tahaks ennustamisega tegeleda*”. Küll aga on õigustatud need tunnistaja küsimused, mis puudutavad tema edaspidist väljakutsumist, kaasaarvatult küsimus sellest, kas ta peab ka kohtusse minema, ja kui peab, siis millal. Nendele küsimustele tuleks menetlejal kindlasti vastused anda. Jällegi peab menetleja teadlik olema, millal on tunnistaja ilmumine kohtusse vajalik ja ühtlasi kohustuslik. Kuna tunnistajate hulk kriminaalasjades on tunduvalt suurem kahtlustatavate ja kannatanute hulgast, siis saab menetleja poolne jäikus või rumalus neile küsimustele vastuste andmisel menetleja imagot kahjustavalt teatavaks ka suuremale arvule inimestele – väiksema elanikearvuga piirkonnas võib see sisuliselt tähendada menetleja professionaalset läbipõrumist pikemaks ajaks või alatiseks.

Tunnistaja õigustatud küsimustele peab menetleja vastama. Näiteks: omades tarkust ja kogemust ennustamaks, et menetletav kriminaalasi kas lõpetatakse oportuuniteedipõhimõttel või leiab see lõpplahenduse mõnes lihtmenetluse variandis, teatab menetleja tunnistajale: „Arvatavasti ei pea Te kohtusse minema, sest selles kriminaalasjas saab tõenäoliselt lubatavaks selline seaduslik asjaajamise käik, kus otsuste tegemiseks ei ole tarvis tunnistajaid veelkordselt üle kuulata”. Mis puudutab menetlejal endal olemasolevat vajadust tunnistajat veelkord üle kuulata, siis on tunnistajale kõige sobivam öelda, et tahate temaga veel kohtuda, või et arvatavasti tuleb teil veelkord kohtuda. Seejuures selgitage lühidalt, miks veelkordne kohtumine vajalik on, millal ja kus kohtumine plaanis on, või, kui Te pole veel täpset aega ja kohta määranud, siis, millisel viisil annate tunnistajale kohtumise vajadusest teada. Kui Teil puudub tarvidus tunnistajat veelkord üle kuulata, siis ütlege seda talle viisakalt, unustamata teda seejuures tänada juba antud ütluste eest.

Juhul, kui kriminaalasjas on ette näha kohtumenetlust maakohtus, siis selgitate tunnistajale tema kohtusse ilmumise vajalikkust, mitteilmumist andestavaid mõjuvaid põhjuseid KrMS § 170 mõttes ja seda, mida tunnistaja kindlasti peaks ilmumist takistava mõjuva põhjuse olemasolul tegema.

Kui kriminaalmenetluses on tõusetunud küsimus tunnistajale turvatunde loomisest ja tema turvalisuse tagamisest, siis peab menetleja, silmas pidades konkreetset elulist taustolukorda ja võimalikke edasisi arenguid, selgitama tunnistajale asjakohaseid turvalisuse tagamise seaduslike võimalusi, turvalisuse tagamiseks ettenähtud ja vajalikke toiminguid-protseduure ning turvalisuse reaalse tagatusega seonduvaid aspekte (KrMS §§ 67, 69; 12 lg.1 p.4; 287 lg.5; 268; ning Tunnistajakaitse seadusest tulenevad võimalused).

Mõnikord ei ole inimestel probleemiks niivõrd nende turvalisuse tagatus, kui võrd nende privaatsuse, eraelu puutumatus tagatus, menetluse diskreetsus. Siinkohal tuleb ülekuulamisele allutatud inimesele selgitada menetlusandmete kasutamise reegleid, toetudes seejuures KrMS § 9 lg.4 ja § 214 sätestatule – inimesele tuleb anda teada, et delikaatseid menetlusandmeid ei avalikusta, nendega ei käida ümber kergemeelselt, nendega puutub kokku vaid kitsas ring isikuid (seejuures tuleks võimalik isikute ring ülekuulatavale teadustada ja põhjendada, miks need isikud delikaatsete andmetega kokku puutuvad, neist teadlikuks peavad saama). Samuti tuleks inimesele selgitada KrMS § 12 kohaselt kohtuistungil avalikkuse piiramise võimalusi, ning tema enda osatähtsust delikaatsete andmete varjatuse tagamisel.

Inimestele menetluse võimaliku käigu kohta informatsiooni jagades tuleb silmas pidada, et menetleja ei ole kohustatud isikule teada andma, millised konkreetset toimingud ja millal tal on kavas läbi viia. Nii nagu ülekuulamise käigu ja korra selgitamisel väldib menetleja toimingu läbiviimise objektiivsuse ja taktikalise õnnestumise huvides uudishimulikule ülekuulatavale liigüksikasjalike selgituste andmist, nõnda samuti peab menetleja olema ettevaatlik võimalike edasiste toimingute laadi ja läbiviimise aega paljastava informatsiooni jagamisega. Ülekuulatavat puudutavate toimingute osas tuleb pidada valdavalt positiivseks seda, et menetleja teadustab talle järgnevalt plaanis oleva toimingu läbiviimise aja ja koha – erandina siinkohal on käsitletavad need juhtumid, kus menetleja, omades alust pidada ülekuulatavat valelikuks, tahab järgneva toiminguga „tabada” isikut ootamatult, mistõttu ta ei teadusta isikule oma kavatsust „viia läbi veel üks ülekuulamine” või „teha vastastamine” või muu, valet paljastada aitav toiming.

Mitte mingil juhul ei tohiks menetleja anda konkreetset ja tõest vastust neile küsimustele, mida ülekuulata on esitanud teisi isikuid puudutavate tulevaste võimalike menetlustoimingute kohta. Näiteks ei tohi kahtlustatav X-i tundva tunnistaja küsimusele: „Kindlasti teete nüüd X-i juures läbiotsimise?!” vastata: „Jah. Me teeme seda kohe, kui oleme Teiega siin lõpetanud”. Sellele ja sarnastele muudele üksikasjade teadasaamist taotlevatele küsimustele vastake küsimust justkui mitte kuulnuna näiteks järgmiselt: „Nii, nüüd on veel jäänud küsida Teilt, kas ...”, või: „Ma arvan, et ongi vist kõik. Olge hea, siin on protokoll, lugege see läbi...”, vms.

Kui küsimusi võimalike, kahtlustatava suhtes läbiviidavate toimingute kohta esitab kannatanu, siis pole küsimuse „mittekuulmise” variant kõige kohasemaks reageerimise viisiks. Kannatanu küsimusele Teie võimalikest kavatsustest kahtlustatava suhtes on sobivaimaks vastuseks a la: „Ma pean selle üle natuke põhjalikumalt mõtlema, et mitte uisa-päisa tegutseda. Ma annan endast parima.” (Kui Te nii vastanud olete, siis peate endast ka parima andma. Selles, kas andsite, saab kannatanu veenduda, kui tal lubatakse ühel päeval toimikuga tutvuda.)

Mõnikord võib kannatanu pöörata Teie tähelepanu konkreetse toimingu läbiviimise vajadusele. Näiteks taotleb ta, et tunnistajana kuulataks üle tema naaber. Sellisel juhul uurige, miks peab kannatanu taotletud toimingu läbiviimist vajalikuks, mille kohta ta loodab tõendusteavet saada ja miks just selle isiku käest või selle toiminguga? Kui kannatanu taotlus tundub põhjendatud olevat, või oli Teil endal see toiming juba päevakorda võetud, vastake a la: „Teie ettepanek on asjalik. Ma võtan selle käsile”, või: „Aitäh soovitus eest. Ma teen seda”, või: „Selge. Hakkan sellega tegelema”, mainimata täpsemalt, kuna ja kuidas kavatsete toimingu läbi viia. Loomulikult peate Te kõnealuse toimingu ka läbi viima. Kui kannatanu taotlus mingi toimingu osas tundub Teile põhjendamatu, või ta taotleb meie riigi menetlusoludes võimatut, siis selgitage talle, miks Te ei pea selle toimingu tegemist vajalikuks või võimalikuks. Kui kannatanu suhtub Teie põhjendusse umbusklikult ja jääb oma taotluse juurde, siis on Teie kohustuseks tema taotlus ülekuulamise protokollis kirjutada, ehk protokollida. Kuna Teie seisukohast pole toimingu läbiviimise nõue põhjendatud, siis peate Te selle läbiviimisest loobudes koostama määruse „Taotluse rahuldamata jätmise kohta”. Sellise määruse resolutiivosas kajastuv taotluse rahuldamata jätmine saab põhjendatud olla vaid neil asjaoludel, milliste esinemisel kohuski võib täiendavate tõendite kogumiseks esitatud taotluse rahuldamata jätta. Nimelt ütlevad KrMS § 276 lg.1 p.1 ja 3 et: „**Kohus võib kohtumenetluse poole esitatud täiendavate tõendite kogumise taotluse rahuldamisest keelduda, kui leiab, et: täiendavatel tõenditel ei ole kriminaalaja lahendamisel tähtsust**”, või **“taotluse tähtsus ei ole vastavuses tõendite kogumiseks mineva ajakuluga või saamisraskustega.”**

Küsimusi võimalike menetlustoimingute kohta esitab tihti ka kahtlustatav. Tema küsimusele, kuna temaga midagi plaanis teha on, on reeglina sobivaimaks vastuseks: „Ma annan sellest Teile teada”. Juhul kui küsimus puudutab järgmist, kaitsja osavõtul läbiviidavat ülekuulamist või muud kahtlustatavaga läbiviidavat menetlustoimingut, siis siin peab mõnikord andma konkreetset teavet toimingu aja ning koha kohta ennekõike just kaitsjale. Seda seetõttu, et kaitsjal ei ole võimalik oma muude ametikohustuste tõttu joosta toimingule ainuüksi menetlejale sobival ootamatul ajal – kaitsjaga tuleb toimingu läbiviimise aja osas sõlmida kokkuleppeid, teha kompromisse.

Kui kahtlustatav tunneb huvi, millal mingi toiming kannatanu või mõne tunnistaja suhtes läbi viiakse, võib vastu küsida: „*Miks see Teid huvitab?*”. Reeglina ei ole pärast kahtlustatava poolt antud vastust tarvis tema algele küsimusele vastust andma hakata, suhtlussituatsioon on juba muutunud. Juhul, kui otsustate ikkagi vastata, vastake a la: „*Esimesel vabal võimalusel*”, või: „*Kui see vajalikus osutub*”, või: „*Elame, näeme*”.

Kui kahtlustatav taotleb mõne konkreetse toimingu läbiviimist, uurite: miks peab kahtlustatav taotletud toimingu läbiviimist vajalikuks, mille kohta ta loodab tõendusteavet saada ja miks just selle isiku käest või selle toiminguga? Kui peate taotlust põhjendatuks, ütlete kahtlustatavale, et tegelete sellega, et teete seda, täpsutamata, kuna ja kuidas. Kui Te taotlust põhjendatuks ei pea, käitute samamoodi nagu kannatanu poolt esitatud põhjendamatu taotluse puhul.

Põigeldes mööda inimeste küsimustest, andes neile konkretiseerimata vastuseid ei tohi menetleja käituda ebaseadlikult – Te olete asjalik, tõsine, tasakaalukas; ei tohi olla üleolev, irooniline; hääletoon ja miimika olgu väljapeetud.

Tuleme veelkord tagasi ka tõkendite küsimuse juurde. Üheks, otseselt kahtlustatava õigusi ja huve puudutavaks küsimuseks on kahtlustatava vabaduses või „trellide taga” olemise küsimus. Menetleja peaks kahtlustatavana kinnipeetud isikule KrMS § 217 alusel selgitama, mida kinnipidamine isiku jaoks tähendada võib: kaua isikut kinni peetakse ja millised on isiku kinnipidamistähtaja järgsed perspektiivid osutada vahistatuks või olla vabastatud „Elukohast lahkumise keeldu” sisaldava tõkendiga. Üldiselt peaksid kinnipidamise alused ja regulatsioonid isikule ära seletatud saama juba tema kinnipidamisel, kuid enne tema ülekuulamist oleks mõttekas rääkida neist asjadest temaga veelkord – anda talle teada, et tema edasine „saatus”, tema vahistamine või mittevahistamine on osalt sõltuv ka tema enda käitumisest. Kahtlustatavana ülekuulamisele allutatud, mittekinnipeetud isikule tuleks enne sisulise ülekuulamise juurde asumist samuti selgitada, millised on tema perspektiivid saada vahistatud või jääda vabadusse.

Loomulikult peab menetleja, suutmaks asjakohaseid selgitusi anda, teadma-tundma isiku kinnipidamise ja kõiki tõkendite kohaldamise ning asendustõkendite regulatsioone, nende kohaldamise ja muutmise korda.

Küsimus sellest, kas kahtlustatav viibib vabaduses või on vahi alla võetud, huvitab tihti ka kannatanut ja mõnikord ka kuriteosündmust vahetult pealtnäinud tunnistajat. Nende turvalisuse ja ennekõike just turvatunde seisukohast oleks parem, kui kahtlustatav ei saaks vabalt tänavail liikuda, neile ootamatult vastu tulla või neid sihilikult tülitama asuda. Kannatanutele ja tunnistajatele jääb reeglina arusaamatuks, miks „kurjakat” ei ole kinni võetud. Nad võivad hakata kahtlustama, et menetleja on kahtlustatava poolt mõjutatud, „ära ostetud”. Kannatanule ja ka olulisele kuriteo vahetule tunnistajale oleks otstarbekas selgitada, kas kahtlustatav on kinni peetud või vahi alla võetud, ja kui üht või teist ei ole tehtud, siis miks ei ole kinni peetud, miks ei ole vahi alla võetud; samuti seda, kuidas käituda, kui vabaduses viibiv kahtlustatav üritab nendega kontakti leida või neid tülitada. Kindlasti tuleks nendes selgituses anda teada: millised on kinnipidamise ja vahistamise seaduslikud alused ja reeglid; et vahistamisküsimuse otsustamine ei kuulu menetleja pädevusse; et selle üle otsustavad prokurör ja kohus; kuidas vahistamise otsustamisprotsess aset leiab. Ilma selliste selgitusteta jääb kogu vastutus kahtlustatava „trellide taga mitte olemises” kannatanu ja tunnistaja silmis menetleja kanda. Selline

arvamus oleks aga menetleja suhtes ülekohtune, kahandaks tema usaldusväärust kannatanu ja tunnistaja silmis.

- **Kinnipeetute, vahistatute ja sundtoodute lähedaste ning vara heaolu tagamisega seotud küsimused**

Menetluses võib aset leida kahtlustatavana kinnipeetud või vahistatud, tunnistajana kinnipeetud isiku või sundtoomisele allutatud kahtlustatava, kannatanu või tunnistaja ülekuulamisi. Kõigilt nimetatud isikutelt on lühemaks või pikemaks ajaks ära võetud vabadus – nii vaba liikumise, kui ka igapäevaste asjaajamiste toimetamise vabadus. Selliste isikute sisulise ülekuuulamise eel on tarvis välja selgitada, kas seoses neilt, nende jaoks ootamatu vabaduse võtmisega on vaja rakendada mingeid meetmeid nende lähedaste ja vara heaolu tagamiseks. Kinnipeetud (kelleks sisuliselt on ka sundtoodu) või vahistatu lähedased ei pruugi veel teada, et nende isa või ema või muu lähedane isik, kellest sõltub nende suutlikkus tulla toime igapäevase eluga, on kinni peetud, vahistatud. Kinnipeetu lapsed võivad olla jäänud omapäi, voodihaige ema oodatava hooleta, kariloomad talitamata, koduüksed lukustamata, põlev pliidikolle järelevalveta jne. On üsnagi tõenäoline, et kui see nii on, siis ei nõustu ülekuulamisele allutatu menetlejaga ülekuulamise teemadest kõnelema enne, või siis ei suuda korralikult menetleja küsimustele vastamisele keskenduda enne, kui ta on saanud oma südamesse rahu enda lähedaste käekäigu ja vara saatuse suhtes.

KrMS § 8 lg.1 p.5 ja 6 ütlevad, et „*Uurimisasutus on kohustatud vahistatud kahtlustatava järelevalveta vara tema nimetatud isiku või kohaliku omavalitsuse hoiule*” ning „*tagama vahistatu alaealise lapse järelevalve või vahistatu abi vajava lähedase hooldamise*”.

Kuigi tsiteeritud säte kõneleb vahistatud kahtlustatavast, laienevad selles esitatud nõuded ja selle mõte ka kahtlustatavana kinnipeetud isikule ja teistelegi isikutele, kellelt menetleja on ajutiselt võtnud vabaduse. Vaadeldava sätte mõjuvälja laienemine tuleneb Põhiseaduses kajastatud, inimeste õigusi ja kohustusi käsitlevate sätete, ennekõike aga Põhiseaduse § 10 tekstist ja mõttest. KrMS § 9 lg.3 ütleb, et „*Kedagi ei tohi ebainimlikult kohelda*”. Jättes inimese vara teadlikult hävimisohtu või valla võimalikele rünnetele, riivame me inimese varalisi õigusi, kohtleme teda hoolimatult ja ebaõiglaselt. Vähemasti on tal õigus meist nõnda mõelda. Kas Teie ei mõtleks nii, kui keegi kohtleks Teid sarnaselt!? Jättes teadlikult inimese lähedased hooleta, kohtleme me nii inimest kui tema hooleta jäänud lähedasi ebainimlikult. Kas Teie ei peaks ebainimlikuks ametnikku, kes Teiega nii käitub? Kas tahaksite sellise inimesega rääkida, olla vastutulelik tema soovide osas, aidata tal täita tema ametiülesandeid – “kinkida” talle tõrgeteta ja tulemustasu toov ülekuulamine?

Kinnipeetava lähedaste ja vara heaoluga seonduvate probleemide lahendamine on otseselt menetleja kohustuseks. Lisaks kohustusele on nende probleemide lahendamine aga ka otseselt menetleja huvides – ülekuulamise õnnestumiseks on vajalik, et ülekuulatatav oleks rahulik ja keskenduks ülekuulamisele, menetleja poolt esitatavatele küsimustele, et ta oleks valmis neile vastama. Seega peab menetleja äsja kinnipeetud isikult koheselt uurima:

- Kas tal on lapsi, kui vanad nad on ja kus ning kelle hoole all nad hetkel viibivad;
- Kas tal on päevakorras mingeid abistamiskohustusi mõne lähedase inimese suhtes, kelle suhtes ja milles need kohustused seisnevad;
- Kas tal on järelevaatamist ja hoolt vajavaid loomi, millised loomad, kus ja kes neid hetkel hooldab?;

- Kas tal seoses sellega, et ta on hetkel eemal oma varast, on mingeid muresid vara säilimise osas, millise vara osas millised mured tal on?;
- Kas tal on mingeid muid elukondlikke probleeme, millele tuleks seoses tema kinnipidamisega kohe lahendust otsima hakata?

Selgitanud välja isiku mure või probleemi, tuleb isikuga läbi rääkida, milline oleks hetkel parim ajutine või püsilahendus mure-probleemi kõrvaldamiseks. Kui sobiv lahendus on konstruktiivse suhtlemise tulemusena selgunud, peab menetleja asuma lahendust ellu viima. Seda tuleb teha isikule nähtavalt ja tuntavalt - helistamine kinnipeetu poolt välja pakutud isikutele; menetleja enda pöördumine vajalike isikute või asutuste (hooldekodu, varjupaik jms) poole; asjakohaste korralduste andmine kolleegidele; kui see ei ohusta kriminaalmenetluses tõe tuvastamist, siis isikule endale helistamisvõimaluste andmine, vajadusel koos isikuga tema või tema lähedaste elukohta minemine; jm.

Eelnevaga seoses tuleb tõdeda, et menetleja hoolivust ja vastutustundlikkust ülalvaadeldud küsimustes võib mõni pahatahtlik ja kiuslik ülekuulatav menetleja segadusse ajamiseks, ülekuulamise edasilükkamiseks omakasulikult ära kasutama hakata. Kinnipeetav võib menetlejale hakata valetama nii vara alalhoidmise kui lähedaste abistamisvajaduse teemadel. Seetõttu peab menetleja olema küsimuste tõstatamisel küll hoolt üles näitav, ent samas väga konkreetne. Kinnipeetavale tuleb selgitada, et: temalt soovitakse eluliselt tõsiseltvõetavaid ja ausaid vastuseid; temalt oodatakse konstruktiivseid ettepanekuid probleemi lahendamiseks; tema juttu kontrollitakse; valetamine tingib menetleja poolse usalduse vähenemise, milles kinnipeetaval jääb üle süüdistada vaid iseennast; usalduse kaotus tingib kinnipeetava poolse edasise jutu tõesuse veelgi põhjalikumalt kontrollimist; kui valetamine jätkub, on see tõlgendatav isiku püüuna vältida ülekuulamist, mistõttu edasised kinnipeetava väited murede olemasolust pole enam tõsiseltvõetavad ja ei kuulu sisulisele arutamisele. Kinnipeetav peab teadma, et tema käitumise konstruktiivsusest ja aususest sõltub, kas tema lähedased saavad abi, kas tema vara saab kaitstud – kinnipeetav peab ennekõike ise käituma neis küsimustes vastutustundlikult, alles siis saab ta nõuda ka oma huvide järgimist menetlejalt.

Eelnimetatud probleemide lahendamisel on oluliseks seegi, kui pikaks ajaks isikult vabadus on võetud, ehk: kuna isik kinnipidamiselt vabaneb ja saab pöörduda taas oma lähedaste ja vara eest hoolt kandma. Seega tuleb isikule teadvustada, kaua teda seaduse järgi kinni peetakse. Taktikalisest aspektist on siin oluline isikule teada anda, et reeglina sõltub kinnipidamise, kaasaarvatult vahi all pidamise ajaline kestus isiku enda käitumisest. Näiteks: sundtoodu vabastatakse kohe pärast tema suhtes vajaliku menetlustoimingu, ehk ülekuulamise läbiviimist, mistõttu – mida konstruktiivsemalt ta ennast üleval peab, seda kiiremini saab ülekuulamise läbi viia ja seda rutem ta vabaneb; Kuigi vahi all hoidmine kestab reeglina 6 kuud, on vahistatul, kui pole enam alust eeldada, et ta võib pakku minna ja/või takistada tõe tuvastamist kannatanu või tunnistajate kuritegeliku mõjutamise teel, võimalik saavutada vahi alt vabanemine varemalt kui kuue kuu jooksul; Kahtlustatava kinnipidamine kestab 48 tundi, kuid, kui kahtlustatava käitumisest järeldub tema soov eeluurimisest kõrvale hoiduda või kuritegelikul teel tõendeid varjama asuda, siis võib prokurör taotlema kohtult tema vahistamist ning kohus võib selle taotluse, kui peab seda põhjendatuks, ka rahuldada; jm. See tähendab taas seda, et menetleja peab isikule teadustama, et viimase saatus on paljuski tema enda kätes.

Alles seejärel, kui isiku lähedaste ja vara heaolu säilimine on kindlustatud, kui on räägitud temaga tema vabanemise perspektiividest, on mõtet asuda nende teemade juurde, mis seonduvad kriminaalmenetluses tõe väljaselgitamisega, ehk asuda ülekuulamise läbiviimise juurde.

- **Tsiviilhagi, asitõendeid, isikult äravõetud asju, vara konfiskeerimist ja menetluskulusid puudutavad küsimused**

Kuriteoga tekitatud kahjude hüvitatus, menetluse tarvis isikutelt äravõetud rahaliselt väärtuslike või muus mõttes oluliste asjade edasine saatuse, menetluskulude suurus ja hüvitamise kord, menetlusega seotud muude kulude katmine on teemad, mis vähemal või suuremal määral puudutavad pea igat menetlusosalist või tunnistajat. Nendes teemades võivad põrkuda: kannatanu ja kahtlustatava; mõnikord aga ka tunnistaja ja uurimisasutuse, kannatanu ja uurimisasutuse, kahtlustatava ja uurimisasutuse huvid. Need teemad on isikute jaoks väga olulised ja tihti esitavad nad menetlejale küsimusi just nende teemade kohta. Paraku, kahjuks, on menetlejad just nende teemade osas kõige kesisemate õiguslike teadmistega, mistõttu vastused isikute küsimustele jäävad andmata või on liiga pealiskaudsed või suisa väärad. Seeläbi aga saab kannatada menetleja autoriteet, ning isikute rahulolematuse ja umbusk menetleja ning menetluse suhtes kasvavad.

Menetlejad peavad neis teemades end tõesti natuke rohkem harima, sest isiku seisukohast vaadatuna võiks nentida: „Mida ma räägin selle politseinikuga?! Küsin ta käest, et mis mu varast saab? Tema ei tea! Küsin, palju see mulle maksma läheb? Tema ei tea! Küsin, kas ma need asjad kunagi tagasi ka saan? Tema ei tea! Küsin ... Kurat, tema ei tea, tema ei tea. Midagi ei tea, aga minu käest on küll pärima kiire. Mulle ei vasta midagi, aga mina muudkui vastaku tema küsimustele. Tõeline juhm ...”.

Otseselt kohustab seadus menetlejat kannatanule selgitama tsiviilhagi esitamise õigust (KrMS § 38 lg.1 p.2). KrMS § 142 lg.1 ütleb, et tsiviilhagi ja konfiskeerimise tagamiseks võib arestida kahtlustatava vara, mis seisneb temal olemasoleva vara üleskirjutamises ja vara võõrandamise tõkestamises. Seega puudutavad tsiviilhagi esitamise ja tagamisega seonduvad küsimused nii kannatanu, kui kahtlustatava huve. Sellega seoses tuleks kannatanule ja kahtlustatavale selgitada, milliste kahjude hüvitamist saab tsiviilhagi esitamise korras nõuda; millised on tsiviilhagi tagamise seaduslikud võimalused ning milline vara kuulub konfiskeerimisele ja millise vara suhtes Täitemenetluse seadustiku §-dest 66 ja 67 (vt. ka § 68) tulenevalt arestimist ja hilisemalt konfiskeerimist ei kohaldata. Samuti tuleks osata isikutele selgitada tsiviilhagi läbivaatamise ja konfiskeerimise korda.

Juhul, kui kõne alla kerkib mingi muu, tsiviilhagi tagamisega mitteseonduva konfiskeerimisjuhtumi võimalikkus, tuleks kahtlustatavale üksikasjalikult selgitada vastava konfiskeerimismenetluse aluseid ja korda.

Asitõenduslikku tähendusega asjade, mis on omaniku jaoks väärtuslikud, saatusegi kohta võivad omanikud või seadusliku valdaja staatust evivad ülekuulata huvi tunda. Neile tuleks selgitada asitõendi hoiustamisega, liikumisega ning nende tagasisaamise võimalustega seonduvaid aspekte, ja teadustada ligikaudne aeg, kaua nad menetlejate käes on, kuna on lootust asjad tagasi saada. Siinkohal võib osutada probleemseks varastatud, kuid samas heauskselt omandatud ja heauskses valduses olevate asjade (näiteks varastatud, kuid võltsitud identiteediga heauskselt soetatud sõidua autod) asitõendeina menetlusse kaasamine. Menetleja peaks siin tingimata selgitama, millised on heauskse omandaja ja/või valdaja õigused vaidlusalusele asjale või sellega seotud kulude hüvitamisele. Asjaõiguslikest seadusesätetest tulenevalt ei ole menetlejal õigus selliseid asju neid valdavalt isikutelt ära võtta – siin tuleks kohaldada KrMS § 125 lg.2 ja 3 sätetatut, anda asi seadusliku valdaja vastutavale hoiule kuniks jõustub asitõendi lõplikku saatust määrav kohtulahend. Muude asitõenduslike asjade suhtes lähtugu menetleja selgituste andmisel KrMS §-st 126. Ühtlasi on siin menetlejale abiks 30.07.2004 vastu võetud Vabariigi Valituse määrus nr 263 nimetusega “**Konfiskeeritud vara**

võõrandamise, üleandmise ja hävitamise, vara võõrandamisest saadud raha eelarvest seaduslikule valdajale tagastamise, asitõendite arvelevõtmise ja hävitamise, arestitud vara hoidmise, hindamise ja võõrandamise ning kiiresti riknevate asitõendite hindamise, võõrandamise ja hävitamise kord". (muudatused tehtud Vabariigi Valitsuse 27. septembri 2007. a määrusega nr 218) /RT I 2007, 54, 363; RT I 2004, 61, 432/

Menetluskuludega seonduvatele küsimustele leiab menetleja vastused KrMS 7. peatükist ja 22.12.2005 vastu võetud Vabariigi Valitsuse määrusest nr 322, mille nimetuseks on: "Kriminaal-, väärteo-, tsiviil- ja haldusasjade menetlusest osavõtjatele tasu maksmise ja kulude hüvitamise kord" ning millise määruse muudatuste redaktsiooni kuupäevadeks on 28.02.2006 ja 06.03.2006. /RT I 2006, 11, 78; RT I 2005, 71, 557/

Lisaks võib tutvuda Riiklikule ekspertiisiasutusele, muule asutusele või juriidilisele isikule seoses kohtuekspertiisi tegemisega tekkinud kulude arvestamise ja hüvitamise korraga,

milline õigusakt on vastu võetud Vabariigi Valitsuse 13. augusti 2002. a määrusega nr 263 (RT I 2002, 72, 431), jõustunud 1.09.2002 ja mida on muudetud valitsuse määrusega 18.06.2004 nr 225 (RT I 2004, 51, 359).

3. Inimõiguste ja põhivabaduste austamine

Inimõiguste ja põhivabaduste austamine on menetlejate õiguslikuks ning eetiliseks kohustuseks alati, sõltumata sellest, keda ta üle kuulab - olgu tegu siis lapse tapmises kahtlustatava isikuga, narkomaaniga, asotsiaalset eluviisi viljeleva isikuga, hügieeninõudeid eirava inimesega, menetlejat solvava või muidu sündsusetut kõnepruuki kasutava isikuga, jne ... Ükskõik, kui ebameeldiv ei oleks teema, millest inimesega kõneleda tuleb; ükskõik kui ebameeldivad menetleja jaoks ei oleks ülekuulatava käitumismaneerid või väljanägemine; ükskõik, kui rängas ja õõvastavas teos isikut kahtlustatakse – menetleja ei tohi ilma seadusliku aluseta lubada endale teise isiku inimõiguste eiramist ja põhivabaduste kitsendamist. Selle kohustuse järgimine nõuab menetlejalt suhtlemistarkust ja head emotsioonide valdamist.

Euroopa demokraatlikud õigusriigid lähtuvad inimõiguste ja põhivabaduste määratlemisel ning järgimisel Inimõiguste ja põhivabaduste konventsioonist, mille ametlik nimetus on "Euroopa konventsioon inimõiguste ja põhivabaduste kaitseks" (edaspidi Konventsioon või EIÖK; RT II 1996, 11/12, 34 ja RT I 2005, 39, 308)). Nimetatud konventsiooni sätted, nõuded ja põhimõtted sisalduvad reeglina riikide põhiseadustes ja on dubleeritud ka olulisematesse, süüteomenetlust puudutavatesse seadus tekstidesse. Vaatleme alljärgnevalt tähtsamaid sätteid, nõudeid ja põhimõtteid.

- **Süütuse presumtsioon**

Presumtsioon on millegi tõelisuse eeldamine seni, kuni pole tõestatud vastupidist. Süütuse presumtsiooni sisuks on inimese süütuse eeldamine seni, kuni ei ole tõendatud, et ta on süüdi. Kuriteo toimepanemises isiku süüdi olemise küsimuse lahendamine on teisisõnu

„õigusemõistmine”. Konventsiooni art. 6, selle p.1 on öeldud, et: „*Igäihel on temale esitatud kriminaalsüüdistuse üle otsustamise korral õigus õiglasele ja avalikule asja arutamisele mõistliku aja jooksul sõltumatus ja erapooletus, seaduse alusel moodustatud õigusemõistmise volitustega institutsioonis.*” Selliseks institutsiooniks Eestis on kohus. Põhiseaduse § 146 ütleb: „*Õigust mõistab ainult kohus*”. Seega on seaduse järgi inimene süütu seni, kuni kohtus ei ole tõendatud, et ta on süüdi. Inimese süüdi olek loetakse tõendatuks alles hetkest, mil tema süüdi olekut kinnitab jõustunud kohtuotsus.

KrMS § 7 pealkirjaga „Süütuse presumtsioon” sätestab:

(1) Kedagi ei käsitata kuriteos süüdi olevana enne, kui tema kohta on jõustunud süüdimõistev kohtuotsus.

(2) Kriminaalmenetluses ei ole keegi kohustatud tõendama oma süütust.

(3) Kriminaalmenetluses kõrvaldamata kahtlus kahtlustatava või süüdistatava süüdi olekus tõlgendatakse tema kasuks.

Konventsioonis on tsiteeritud paragrahvi mõte väljendatud art. 6 p. 2 nii: *“Igäiht, keda süüdistatakse kuriteos, peetakse süütuks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud”*.

Süütuse presumtsiooni printsiibi austamine on üheks hädavajalikumaks omaduseks, mida menetleja endas välja kujundada saab. Kahtlustatava või arvatavalt valeütlosti andva kannatanu või tunnistaja ülekuulamisele esitame me neile vahel süüstava iseloomuga küsimusi, seejuures oleme kahtlustatavale eelnevalt esitanud ka oma kahtlustused, mille kohaselt on kuriteo toimepanijaks just kahtlustatav. Me teeme seda sellepärast, et meie kasutuses olevad tõendid lubavad hetkel just kahtlustatavat kahtlustada kuriteo toimepanemises (või tunnistajat valeütluste andmises). Kahtlustust ja süüstava iseloomuga küsimusi esitades käitume me nii, nagu oleksime juba kindlad isiku süüs. Süütuse presumtsiooni printsiip aga nõuab meilt, ja selles avaldubki tema sügavaim mõte, **et me ei laseks liiga kergelt ja kiiresti enda üle võimust saada mõttel, et meil on õigus** – et kuna hetketõendid on isiku vastu, siis järelikult ta ongi uuritava kuriteo toimepanemises süüdi või ta ongi valeütluste andja. Süütuse presumtsiooni printsiip püüab meis säilitada kriitikameelt olemasolevate tõendite ja meie arvamuste ning ettekujutuste suhtes: äkki ikkagi ei ole asjalood nii, nagu tundub, nii, nagu nad hetkel näivad; äkki tegelikkuses ei olnud kõik nii, nagu me arvame; äkki oleme midagi „kahe silma vahele” jätnud või ennast ära petta, „ära lollitada” lasknud; äkki Süütuse presumtsiooni printsiip hoiab meie meeled avatuina, võimaldab näha detaile, mis ei sobitu hetkel domineerivasse süüdistuskonstruktsiooni, annab meile signaali domineeriva arvamuse revideerimiseks, ebakõlade põhjuste hoolikamaks välja selgitamiseks, kõigi sõlmpunktide üle kontrollimiseks.

Taktikaliselt ei ole muidugi otstarbekas ülekuulatavale enesekriitilisust välja näidata – kui ülekuulatava näol on tegu tegeliku süüdlasega, saab ta meie kõhklustest enda teo eitamiseks julgust ja kindlustunnet juurde. Aga iseeneses peame me kriitilisust säilitama samaselt, nagu teeme seda ülekuulatava jutugi hindamisel. Isiku süütuse presumeerimine peab olema meie mõttekäikude, versioonide püstitamise kunsti, professionaalse maailmavaate pärisosaks. Ainult sellisel moel on võimalik uurimise läbiviimisel saavutada objektiivsust, igakülgust ja täielikkust. Me ei näita enesekriitilisust välja, me küsime isikult asjalikult asjalikke küsimusi, saame vastuseid. Vastuseid, mis võivad tuua selgust, paljastada uusi asjaolusid, anda uut

mõtteaeinet. Nii näiteks ei ütle me: „Kui Te väidate, et Teid kuriteo paigal ei olnud, no siis ma tõesti ei tea. Võib olla poetas siis Teie passi kuriteopaika keegi teine.”, vaid me küsime: „Te väidate, et Teie kuriteo paigal ei olnud!? Kuriteopaigalt leiti Teie isikut tõendav dokument, Teie, kehtiv Eesti kodaniku pass. Selgitage, kuidas sattus Teie pass kuriteopaika?”.

Sellised küsimused kutsuvad kahtlustatavat üles andma meile selgitusi teda süüstavate asjaolude kohta, mis sisuliselt tähendab seda, et ta peab ennast õigustama hakkama – peab justkui oma süütust tõendama. Seega võivad meie taolised küsimused näida süütuse presumtsiooni rikkumistena. Tegelikult siin ei leia aset mitte süütuse presumtsiooni rikkumine, vaid me tagame isikule võimaluse end ise kaitsta.

Konventsiooni artikli 6 p.3 alapunkt c ütleb, et „**kuriteos süüdistataval on õigus end ise kaitsta**”. Seda õigust ei saaks ta aga realiseerida, kui me ei teadvustaks talle, millised asjaolud on tema süüstamise aluseks, ja ei annaks omapoolsete küsimustega talle võimalust selgitada nende asjaolude tekkimise võimalikke tagamaid - anda meile teada tõsiasju, millest me seni ei olnud teadlikud, ning millised tõsiasjad näitavad algselt isikut süüstavana tõlgendatud asjaolu teises, isikut mittesüüstavas valguses. Näiteks võib kahtlustatava isikut tõendava dokumendi olemasolu kuriteopaigal olla seletatav sellega, et kahtlustatava pass oli hoopis kahtlustatavale välisreisi korraldama pidanud reisibüroo töötaja valduses, ning seega ei tähenda passi kuriteopaigal olemise fakt seda, et ka kahtlustatav ise oli olnud kuriteopaigal. Samaselt süüstavaid asjaolusid teadvustavate küsimustega aitavad kahtlustatava kaitseõigust realiseerida küsimused, mis suunavad kahtlustatava mõtteid muudele asjaoludele, millede menetlejale teadvustamine oleks otstarbekas, kuna need asjaolud kinnitavad isiku mitteseotust kuriteo toimepanemisega. Siinkohal on parimaks näiteks küsimus isiku alibi kohta – kahtlustatav ei pruugi omapäi koheselt tullagi võimaluse peale anda menetlejale teada, et ta oli mitu kuud tagasi toimepandud varguse ajal oma tuttava sünnipäevapeol, mistõttu ta ei saanud kuidagi olla varguse toimepanijaks.

Samane on lugu arvatavalt valetava või tõde varjava tunnistajaga. Andes isikule teada, millisest asjaolust lähtuvalt me arvame, et ta valetab või varjab tõde, anname me talle võimaluse valgustada meile selle asjaolu neid tahke, millede kohta meil seni teadmused puudus, või teadustada meile tõsiasju, mis paljastavad, et meie seisukohtade aluseks olnud asjaolu pole tegelikkuses esinenud. Näiteks: Me arvame, et kannatanu annab valeütlusi kuriteo toimumise aja kohta - üksikasjalikumal arutelul ilmneb, et selle korruse, kus paiknes sündmuskohaks olnud kabinett, koridori seinakell, mille näidu alusel andis kuriteo aja kohta ütlusi tunnistaja, oli mõni aeg enne kuriteosündmust patareide tühjuse tõttu seiskunud, ning just see tõsiasi tingiski lahknevuse tunnistaja ja kannatanu (kes tajus aega enda mobiiltelefoni ekraanil oleva kellanäidu järgi) ütlustes; või teine näide: Meie arvamus tunnistajast kui tõe varjajast võib põhineda kannatanu väitel, et kannatanu naabri sõnade kohaselt olla tunnistaja naabrile avaldanud, et ta nägi pealt, kuidas varastatud asju ühte kaubiksõidukisse tassiti. Tunnistajale selle asjaolu teadustamise järgselt selgitab tunnistaja, et ta küll tõesti rääkis kannatanu naabriga sellisel teemal, kuid ei öelnud, et nägi tassimist pealt, vaid avaldas lihtsalt oma oletuse varastatud asjade äraviimise mooduse kohta a la “*Mis neid asju ära siis viia oli. Ajasid kaubiku ette ja tassisid asjad kaubikusse*”, ning et naaber on arvatavalt kannatanule asetleidnud jutujamamise sisu edastanud vales kontekstis.

Kahtlustatava poolt vastuargumentide esitamine meie küsimustes sisalduvatele väidetele, kahtlustatava poolt uute asjaolude esiletoomine ongi tema „enda ise kaitsmise” sisuks. Kahtlustatava asumine enda aktiivsele kaitsmisele annab tunnistust tema kaitseõiguse

tagatusest. Siinkohal loobub kahtlustatav ise vabatahtlikult osaliselt süütuse presumtsiooni printsiibi kohasest reservatsioonist. Nimelt ütleb Riigikohus: „*Juhul, mil süüdistatav otsustab end kaitsta aktiivselt, peab ta ise esitama tõendid oma väidete õigsuse kinnitamiseks või vähemalt looma menetlejale reaalse võimaluse nende väidete kontrollimiseks. Kui end aktiivselt kaitsev süüdistatav jätab esitamata oma väidete õigsust kinnitavad tõendid ega loo reaalselt võimalust nende väidete kontrollimiseks, pole alust rääkida süüdistusversiooni suhtes tekkinud kahtlustest, mida tuleks tõlgendada süüdistatava kasuks*”. /3-1-1-85-07, 18.12.2007; 3-1-1-112-99 (RT III, 2000, 2, 20); 3-1-1-104-05 (RT III, 2005, 36, 350/

Seega, esitades vastuargumente ja tuues esile uusi asjaolusid, peab kahtlustatav andma ka selliseid ütlusi, mis võimaldavad menetlejal kontrollida tema ütluste usutavust, neis kajastatud asjaolude elulist tõesust. Kahtlustatav peab nimetama konkreetseid tõendiallikaid – inimesi, kohti, asju, et menetleja saaks nende osas läbi viia menetlustoiminguid tõendusteabe kogumiseks; samuti peab kahtlustatav andma menetlejale tõest informatsiooni selle kohta, kuidas ja kus kohast meil oleks võimalik tema poolt nimetatud tõendiallikaid leida. Näiteks eelnevalt kõne all olnud “passi kuriteopaigal olemise” loos peaks kahtlustatav, kui ta väidab, et tema pass oli mitte tema enda, vaid reisibüroo valduses, menetlejale ühtlasi teada andma: konkreetset millisest reisist, reisibüroost on jutt; kuna ja konkreetset kelle valdusesse ta oma passi andis, jne. Kui kahtlustatav asjakohaseid andmeid menetlejale ei anna, siis pole alust pidada tema viiteid “teadmatule reisibüroole” ja selle “tundmatule töötajale” kahtlustatavat õigustavateks ütlusteks, ning tema passi olemasolu kuriteopaigal jääb endiselt teda süüstavaks faktiks.

- **Inimeste inimlik kohtlemine, nende väärkohtlemise vältimine**

KrMS § 9 ütleb: “*Uurimisasutus, prokuratuur ja kohus peavad menetlusosalist kohtlema tema au teotamata ja tema inimväarikust alandamata. Kedagi ei tohi piinata ega muul viisil julmalt või ebainimlikult kohelda*” ja et: “*Kriminaalmenetluses on isiku perekonna- või eraellu lubatud sekkuda vaid käesolevas seadustikus ettenähtud juhtudel ja korras kuriteo tõkestamiseks, kurjategija tabamiseks, kriminaalasjas tõe tuvastamiseks ja kohtuotsuse täitmise tagamiseks.*”

Tõendite kogumise üldtingimusi sätestav KrMS § 64 lg.1 ütleb: “*Tõendeid kogutakse viisil, mis ei riiva kogumises osaleja au ja väarikust, ei ohusta tema elu või tervist ega tekita põhjendamatu varalist kahju. Keelatud on tõendeid koguda isikut piinates või tema kallal muul viisil vägivalda kasutades või isiku mäluvõimet mõjutavaid vahendeid ja inimväarikust alandavaid viise kasutades.*”

Konventsioonis on samased nõuded ja mõtted välja öeldud järgmiselt:

Artikkel 3: „*Kedagi ei või piinata ega ebainimlikult või alandavalt kohelda ega karistada*”;
Artikkel 8 p.1: „*Igäihel on õigus sellele, et austataks tema era- ja perekonnaelu ja kodu*”
ja sama artikli p.2: „*Võimud ei sekku selle õiguse kasutamisse muidu, kui kooskõlas seadusega*”;

Kõigele eelöeldule lisaks ütleb Konventsiooni art. 14: „*Käesolevas konventsioonis sätestatud õiguste ja vabaduste kasutamine tagatakse ilma mingi diskrimineerimiseta*

selliste tunnuste alusel nagu sugu, rass, nahavärvus, keel, usutunnistus, poliitilised või muud veendumused, rahvuslik või sotsiaalne päritolu, rahvusvähemusse kuuluvus, varanduslik, sünni- või muu seisund.”

Mida need esiletoodud nõuded ja põhimõtted ülekuulamist läbiviiva menetleja jaoks tähendavad, peaksid tähendama? On nad piisvalt selgelt sõnastatud, on nende mõte ülekuulamist läbiviivale ametnikule tabatav, arusaadav?

Tahan uskuda, et on. Ülekuulaja eksimine esitletud nõuete ja põhimõtete vastu kujutab endast otseselt õigusvastast käitumist, seades samas küsimärgi alla ülekuulamise seaduslikkuse, ütluste tõeväärtuse, ütluste kui tõendite kasutamisele võtmise lubatavuse.

Konventsiooni ja sellest lähtuvate siseriiklike õigusnormide rikkumine võib olla kahetise mõjuga:

Esiteks võivad rikkumised läbi isikus hirmutunde tekitamise mõjutada määravalt isiku tahtemoadusi – ta tunnistab seda, mida ei tahtnud tunnistada, kusjuures ta on valmis tunnistama ka valet, et vabaneda hirmu tekitavast survest. Nii võib isik tõesti hakata rääkima tõtt, mida ta kavatses varjata, aga samas võib ta ka võtta enda peale või valetada teise isiku peale midagi sellist, mida ta ise tegelikult, ega teine inimene tegelikult pole teinud. Isiku tahet murdvate rikkumiste sisuks on tavaliselt ülekuulatava suhtes vägivalla kasutamine või tema ähvardamine vägivalla kasutamise võimalikkusega. Rikkumiste sisuks võivad olla aga ka tulevikku suunatud, isiku igapäevaelu normaalset kulgemist ja lähisuhteid ohustada-purustada lubavad ähvardused, samuti kompromiteerimisähvardused, ähvardused levitada isiku seltskondlikku positsiooni mõjutada võivat laimu jne. Need rikkumised seavad tõendi tõeväärtuse ja menetleja objektiivsuse ning tema kavatsuste aususe ühemõtteliselt kahtluse alla

Teiseks võivad rikkumised jätta küll isiku tahtemoadused moonutamata, kuid nad põhjustavad isikule psüühilisi, füüsiliselt tajutavaid ebamugavuselamusi: tekitavad temas häbitunnet, alaväärsustunnet, ängi, madaldavad isiku eneseväärikust, kutsuvad esile isiku enda või talle lähedaste inimeste ohustatuse tunde, üldahistava ja samas seletamatu ärevushirmu. Need rikkumised ei pruugi küll kõigutada otsustavalt tõendi tõeväärtust, küll aga seavad kahtluse alla menetleja inimliku ja professionaalse kvaliteedi. Sellise menetlejaga ei taha avatult suhelda ei hetkel ülekuulatav isik, ega ka „viljeletud ülekuulamise stiilist” aimusaanud tulevased ülekuulatavad.

Miks ülekuulajad rikuvad reegleid? Nad tahavad viia menetlust läbi tulemuslikult. Kusjuures see „tulemuslikkus” võib olla erinevate ülekuulajate puhul erineva tähendusega. Mõni „võitleb” tõe teadasaamise nimel, mõni parema töötasu või preemia nimel, mõni ... Kõik rikkujad toovad aga eneseõigustuseks esile menetlusliku kasu („kuritegu sai avastatud”, „pätt läheb kinni”, „õiglus võidutseb”). Unustatakse ära, et „menetlusliku kasu” kõrgeimaks ja üllaimaks sisuks on inimlikuma, turvalisema elukeskonna kujundamine. Menetlus ei tohi nendele väärtustele ise vastu töötada. Selline, ahtaperspektiiviline ja mõnikord enesekesknegi „menetluslik kasu” ei kaalu üles inimlike põhivajaduste kahjustamist.

Inimlikeks põhivajadusteks on kõik inimese füüsilise, vaimse ja psüühilis-psühholoogilise kaitstusega seonduvad väärtused: nälja puudumine; füüsilise ohustatuse puudumine; valu puudumine; unevajaduse rahuldatus; oma otstarbekuses inimlikult põhjendamatute, alandus- ja häbitunnet esilekutsuvate olukordade puudumine; igasuguse inimlikust seisukohast otstarbetu sunni ja muu survetavaldava kohtlemise puudumine - keha, vaimu ja psüühikat vastutahtmist kurnavate ning isiku tahtemoaduste moonutuseni viia võivate olukordade puudumine ning hirmu puudumine sellistesse olukordadesse sattuda võimise võimaluse ees.

Isiku ebaseadusliku survestamise või suisa vägivalda kasutamise või vägivalda kasutamisega ähvardamise teel saadud ütlused ei ole kasutatavad tõendena. Loota, et survestamine ja vägivaldsus ei saa kohtule teatavaks on naiivne. Ülekohut talunud ülekuulata ei jää reeglina nende ütluste juurde, mida ta ülekuulamisel andis – kohtus räägib ta seda, mida peab õigeks või enda seisukohast targemaks rääkida. Kui kohtus tuleb küsimuse alla, miks ta eeluurimisel teistsuguseid ütlusi andis, kõneleb ta ka vägivaldast või muudest surveavaldustest. Kuigi menetleja poolseid seaduserikkumisi on tihti raske ära tõendada, ei muuda see endise ülekuulata ütluste hindamise protsessi kohtus – tõendena kehtivad need ütlused, mida ta andis kohtus.

Ainus võimalus saavutada kohtus tõeste ütluste tõendena võidulepääs seisneb järgmises:

Ülekuulamised tuleb läbi viia kõiki seadusenõudeid ja inimeste õiglase kohtlemise põhimõtteid järgides. Seejuures tuleb ütluste taotlemisel nende saamise protseduur viia läbi õiguslikult ja taktikaliselt targalt, professionaalselt. Vaid sellisel juhul on lootust, et inimene jääb ka kohtus eeluurimisel antud ütluste juurde, ja need lähevad tõendena arvesse. Kui me ei suuda inimesele teha ütluste andmist meeldivaks, tema eneseteadvust positiivselt mõjutavaks kodanikukohuse täitmiseks, siis vähemalt peame me tegema inimesele võimalikult ebamugavaks eeluurimisel antud ütlustest loobumise. Seda saab teha vaid õiguslikult korrektse ja kohtuperspektiivi arvestava tõendite kogumise-jäädvustamise ning isikus moraalse vastutustunde tekitamise teel. Solvatud, alandatud inimeselt ei saa nõuda ja ka loota moraalse vastutustunde olemasolu ei meie, ega õigusemõistmise ees. Miks peaks väärkohtlemist kogenud inimene olema moraalselt vastutav vastutustundetute menetleja ja viimase isikus esindatud „õigusemõistmise masinavärgi” ees? Miks peaks ta rääkima tõtt, järgima seadust, kui menetleja ei käitunud tema suhtes õiguspäraselt, ei järginud seadust, ning hiljem, eitades endapoolseid õiguserikkumisi, ei rääkinud samuti tõtt?!

III Ülekuulamise põhiteemad ja -küsimused.

Õppevahendi alguses, ülekuulamise sisu tutvustamisel sai öeldud, et ülekuulamise eesmärgiks on tõendusteabe kogumine, millest johtuvalt saab ülekuulamise sisuks olla vaid midagi sellist, mis seondub ülekuulamise eesmärgiga – järelikult tõendusteabe. Selline lähenemine on kooskõlas ka tõenditeooria seisukohtadega, mille järgi tõendi sisuks on tõendusteabe. Selleks, et ülekuulata ütlused oleks vaadeldavad tõendena, peab lisaks nende saamise ja jäädvustamise tingimuste nõuetekohasele täidetusele (tõendi vormi küsimus) olema täidetud ka nende sisu puudutav nõue – ütluste sisuks olgu tõendusteabe. Kuivõrd tõendusteabe kujutab endast kõige lühemalt väljendudes informatsiooni, mis puudutab õiguslikku tähendust omavaid elulisi asjaolusid, siis on ülekuulamise põhiteemadeks kõikvõimalikud õiguslikku tähendust omavaid elulisi asjaolusid ning ülekuulamise põhiküsimusteks on küsimused sellest, kas üks või teine õiguslikult määrav asjaolu elus esines või ei esinenud. Veel märkisime, et õiguslikult tähenduslike eluliste asjaolude kogumit nimetatakse tõendamisesemeks. Alljärgnevalt vaatlemegi, millised on ülekuulamise kui tõendusteavet koguva toimingu põhiteemad, mida ülekuulamisel jutuks tuleks võtta ning millised on need kriminaalmenetluse saatust ära määravad põhiküsimused, millistele tuleb menetlejal ülekuulamise käigus vastuseid otsida.

1. Deliktistruktuur ja tõendamisese

KrMS § 62. Tõendamisese

Tõendamiseseme asjaolud on:

- 1) kuriteo toimepanemise aeg, koht ja viis ning muud kuriteo tehiod;
- 2) kuriteokoosseis;
- 3) kuriteo toimepannud isiku süü;
- 4) kuriteo toimepannud isikut iseloomustavad andmed ja muud tema vastutust mõjutavad asjaolud.

Kriminaalmenetluse seadustikule eelnenud Kriminaalmenetluse koodeksis (KrMK) reguleeris tõendamiseseme küsimust § 46, kus praegu kehtivat pealkirja „Tõendamisesese” asendas tema sisu määratlev lausung: „Kriminaalasjas tõendamisele kuuluvad asjaolud”. Selle paragrahvi tekstiosa sissejuhatavat lause aga ütles: „Kriminaalasja kohtueelsel uurimisel ja kohtulikult arutamisel kuuluvad tõendamisele: ...”, ja seejärel tuli nende asjaolude loetelu, mida tuli tõendada. Tsiteeritud sõnastus ütles otse ja selgelt, mida menetlejalt oodatakse, mida ta on kohustatud tõendama, ehk meie kontekstis: millised asjaolud tulevad ülekuulamisel jutuks võtta, milliste asjaolude kohta ülekuulatavalt informatsiooni taotlema.

PEAME SIIS MEELES: ülekuulamisel on menetleja kohustatud hankima informatsiooni ennekõike nende asjaolude kohta, milliseid on nimetatud KrMS §-s 62.

Kohustus koguda informatsiooni tõendamiseseme asjaolude kohta on ühtlasi kohustuseks püsida ülekuulamisel vaid nende asjaolude käsitlemise raamistikus – asjaolusid, mis ei ole tõendamiseseme koostisosadeks, menetleja ülekuulamisel n.ö. vestlusteemaks võtta ei tohi. Nii ütleb KrMS § 68 lg.4, et „*Tunnistajat võib üle kuulata üksnes tõendamiseseme asjaolude kohta*”. Seadus teeb selles imperatiivis vaid ühe rangelt reeglistatud erandi: KrMS § 68 lg. 6 ütleb: „*Tunnistajale võib esitada küsimusi kahtlustatava, süüdistatava ja kannatanu kõlbeliste omaduste ning harjumuste kohta üksnes juhul, kui kriminaalmenetluse esemeks olevat tegu tuleb hinnata lahutamatus seoses nende varasema käitumisega.*”

Eeltsiteeritud sätted puudutavad ühtlasi teisi, tunnistaja ülekuulamise reeglistiku järgi ülekuulatavaid isikuid, seega ka kannatanut. Lisaks kehtivad vaatlusalused sätted ka kahtlustatava ülekuulamise osas, kuivõrd KrMS § 75 lg. 4 ütleb: „*Kahtlustatava ülekuulamisel järgitakse käesoleva seadustiku § 68 lõikeid 3-6*”.

Seega on kõigi isikute ülekuulamise teemadeks tõendamiseseme asjaolud. On loomulik, et iga isiku puhul eraldivõetuna saab tema ülekuulamise teemaks või teemadeks olla vaid see asjaolu või need asjaolud, millest ta meie andmetel võib teadlik olla. Näiteks: kuulates üle tunnistajat, kelle jaoks kuriteo toimepanija on võhivõõras inimene, ei ole mõtet ülekuulamise üheks teemaks võtta „kuriteo toimepannud isikut iseloomustavaid andmeid”, sest tunnistaja ei oskaks, ei teaks selles teemas nagunii midagi öelda.

Siinkohal oleks paslik meenutada, et kriminaalmenetlus kujutab endast karistusõiguse rakendamist, mistõttu kriminaalmenetluse, sealhulgas ka ülekuulamiste läbiviimine ei ole vaadeldav karistusõigusest eraldiseisvana. Kui KrMS seab kohtueelse menetluse eesmärgiks tõendusteabe kogumise, siis ta tegelikult nendib vajadust hankida informatsiooni karistuse

(või muude mõjutusvahendite) kohaldamist puudutava otsuse tegemiseks, ehk näitab kätte, millist eesmärki järgides on võimalik jõuda põhieesmärgini - otsustamiseni, kas karistuse kohaldamiseks on olemas seaduslikud alused või need puuduvad, kas isikut saab karistada või mitte, kas teda karistada või mitte. KrMS on vahendiks, mille abil tuvastatakse, kas mingis elulises sündmuses, selle sündmuse osaliseks olnud inimese käitumises ja omadustes esinevad karistamise alused või ei esine. KarS § 2 lg.2 esitatud nõudest tulenevalt **“Karistatakse teo eest, kui see vastab süüteo koosseisule, on õigusvastane ja isik on selle toimepanemises süüdi”**. Seega saab inimest karistada vaid juhul, kui „elus eneses” esinevad kõik kolm, ülalsiteeritud sättes kirjapandud tingimust, ehk asjaolu.

Kriminaalmenetluse normid ei sisalda otseseid viiteid karistusõigusele, ja seda arvatavalt seetõttu, et menetlusseadustiku eelnõu koostajad on pidanud iseenesest-mõistetavaks menetleja teadlikkust sellest, et kriminaalmenetlust viiakse läbi eesmärgiga:

- välja selgitada, kas uurimise alla sattunud eluline juhtum-sündmus on vaadeldav süüteo koosseisulise, ennekõike aga just nimelt kuriteo koosseisulise sündmusena, ehk kas kellegi käitumises esineb kuriteo koosseis ning konkreetselt millise kuriteo koosseis isiku käitumises esineb?;
- kas isiku poolne kuriteo koosseisuline käitumine oli õigusvastane, ehk kas selle puhul esineb või ei esine õigusvastasust välistavaid asjaolusid?
- kas isik on süüvõimeline või kas esineb või ei esine tema süüd välistavaid muid asjaolusid.

Ülekuulamise, nagu muudegi uurimistoimingute põhiteemade sisuks on karistusõiguslikult tähenduslikud elulised asjaolud. Kriminaalmenetluse normid, nagu näiteks KrMS § 62, konkretiseerivad neid asjaolusid – märgivad ära, mida konkreetselt nende asjaoludega seoses on vaja teada saada.

Vaatleme alljärgnevalt ülekuulamise võimalikke teemasid nii KarS-i, kui KrMS-s sisalduva tõendamiseseme asjaolude seisukohast.

KarS §-st 12 järeldeb, et süüteo koosseis on seaduses sätestatud karistatava teo kirjeldus ning et süüteo koosseis kujutab endast objektiiivsete ja subjektiivsete tunnuste kogumit. KarS § 12 lg.2 ütleb: **Süüteo koosseisu objektiiivsed tunnused on seaduses kirjeldatud tegevus või tegevusetus ja seaduses sätestatud juhtudel sellega põhjuslikus seoses olev tagajärg**”. Tegevus või tegevusetus on kokkuvõetavad ühe nimetaja alla ning reeglina kasutatakse nii ühe kui teise puhul sõna „tegu”. Nagu seadustik ütleb, on mõnikord süüteo koosseisu koostisosaks ka mingi tagajärg, mille saabumine teebki inimese käitumise karistatavaks. Seejuures tuleb tõendada, et saabunud tagajärg on põhjuslikus seoses inimese käitumisega – et just inimese mingi käitumisakt kutsus esile tagajärje saabumise.

Teo objektiiivsete tunnuste käsitlemisel tuleb ülekuulatava poolt esitatava, elus aset leidnud teo kirjeldamise puhul taotleda temalt nende asjaolude täpsustamist, mille pinnalt saaks selguse selle kohta, kas tegu oli lõpuleviidud süüteoga või jäi süüteo toimepanemine katsestaadiumisse. Kui tegu jäi katsestaadiumisse, siis kas oli tegemist lõpetatud või lõpetamata katsega. Samuti võib mõnikord osutada vajalikuks selguse saamine selles, kas süüteokatse näol oli äkki tegemist kõlbmatu katsega, ja millises võimalikus variandis kõlbmatu katse elus aset leidis (KarS § 26).

Mõnikord osutub vajalikuks teo toimepanija isiku staatuse, tema tegutsemise eesmärkide ja motiivide väljaselgitamine, määratlemaks kas toimepanijal esineb uuritava kuriteokoosseisu tunnuseks olev eriline isikutunnus või ei esine. (KarS § 24)

Ülaltoodust tulenevalt on **ülekuulamise esmaseks teemaks** mingi eluline sündmustik ja erinevate isikute käitumine selles sündmustikus, ehk inimeste teod, nende tegevused või tegevusetus mingis olukorras. Ühtlasi tuleb kõne alla võtta ka tegude tagajärjed, tagajärgede iseloomustus.

Teo ja selle tagajärgede teemasse jäävad tõendamiseseme asjaolud, mis kuuluvad tõendamisele KrMS § 62 p.1 järgi, ehk kuriteo toimepanemise aeg, koht ja viis ning muud tehilolud.

Siinkohal on oluline silmas pidada järgmisi karistusõiguslikke aspekte:

KarS § 10 ütleb, et „*Tegu on toimepandud ajal, mil isik tegutses või oli õiguslikult kohustatud tegutsema. Tagajärje saabumise aega ei arvestata*”. Seega tuleb ülekuulamisel püüda saada selgust, millal isik tegutses või millal leidis aset tema poolne tegevusetus olukorras, kus ta oli kohustatud tegutsema. Kui olulist rolli mängib aja määratlus tõendite hindamise seisukohast ning kui täpne peab kuriteo toimepanemise aja määratlus olema? Riigikohus on selles küsimuses välja öelnud järgmised seisukohad: *“Tulenevalt KrMS § 62 p-st 1 on üheks tõendamiseseme asjaoluks kuriteo toimepanemise aeg. Seega tuleb nii süüdistuses (süüdistusaktis) kui ka isiku süüditunnistamisel ära näidata, millal on teo objektiivse koosseisu asjaolud realiseeritud, kusjuures isiku süüditunnistamisel saab see tugineda vaid tõendamise tulemusel kujunenud veendumusele. Samas ei kirjuta seadus ette, millise täpsusega tuleb teo toimepanemise aeg tuvastada. Sellega seoses on Riigikohtu kriminaalkolleegium kriminaalasjas nr 3-1-1-51-00 tehtud kohtuotsuses märkinud, et kuriteosündmust saab ajalises mõttes lugeda tuvastatuks mitte üksnes siis, kui seda on tehtud kas sekundilise või minutilise täpsusega (RT III 2000, 14, 153). Kas kuriteo toimepanemise aeg võib olla määratletud kindla ajahetkenähtena või ajavahemikuna ja milline võib olla selle ajavahemiku pikkus, see sõltub iga konkreetse kriminaalasja esemeks oleva teo tehiloludest. Viimatiöeldu ei anna aga alust järelduseks, et kuriteo toimepanemise aja määratlemine on vähetähtis. Vastupidi - see aeg tuleb määratlema võimalikult täpselt ning kuriteo toimepanemise aja määratlemata jätmine nagu ka põhjendamatu ebatäpne määratlemine võib kujutada endast kriminaalmenetlusõiguse olulist rikkumist KrMS § 339 lg 2 mõttes, samuti rikkuda oluliselt süüdistatava õigust kaitsele.” /3-1-1-146-05, RT III, 2006, 10, 92/*

Kuriteo toimepanemise aja, siinkohal just kuupäeva või kuupäevalise ajavahemiku, võimalikult täpne väljaselgitamine on vajalik mõnikord sellekski, et menetleja poolt ei leiaks aset karistusõiguse ajalise kehtivuse põhimõtte eiramist. Seadused muutuvad ning Põhiseaduse § 23 ja KarS § 2 lg.1 alusel ei tohi isikut süüdi mõista teo eest, mis selle toimepanemise ajal ei olnud kehtiva seaduse teksti kohaselt kuritegu. Seejuures peab silmas pidama, et seadusemuudatus(ed) ei pruugi ainult seisneda seni karistamisele mittekuulunud teo kriminaliseerimises või karistatava teo täielikus dekriminaliseerimises, seadusemuudatus(ed) võib(võivad) puudutada vaid mõne teo üksikuid tunnuseid – nendegi käsitlemisel tuleb arvestada teo toimepanemise ajal kehtinud seadusega ning tagasiulatuvat jõudu omada võiva kehtiva seadusesõnastusega. (vt. ka Riigikohtu määrus 23.12.2005 kohtuasjas nr 3-1-1-139-05, RT III, 2006, 4, 32)

Kuriteo toimepanemise koha kohta ütleb KarS § 11 lg.1, et „**Tegu on täide viidud kohas, kus: isik tegutses; isik oli õiguslikult kohustatud tegutsema; saabus süüteo koosseisu kuuluv tagajärg või isiku ettekujutuse järgi oleks pidanud saabuma süüteo koosseisu kuuluv tagajärg**”. Neid määratlusi tuleb ülekuulamisel arvesse võtta ja iga konkreetse uuritava teo puhul kindlaks püüda teha, kus just see tegu toime pandi või kus teo tagajärjed avaldusid. Seaduse järgi on siin kõne all süüteo koosseisu ära määravad tagajärjed. Ülekuulamise teemaks võivad olla aga ka need tagajärjed, mis ei ole küll kuriteo koosseisulisteks tunnusteks, kuid milliste avaldumisel-avastamisel sai isik aru, et toime on pandud kuritegu: Näiteks: Isikliku sõiduautoga oma maakoju sõitev inimene nägi koduni viival metsateel purunenud kristallvaasi ja lahtist tühja ehete karpi, millistest esimene oli talle kunagi sünnipäevaks kingitud ja teine koos hõbehetega vanaema poolt pärandatud, ning milliseid oli ta hoidnud maakodus. Samaseks, aga eluliselt tõsisemaks näiteks oleks maantee lähedasest metsaveerust vägivallatundemärkidega surnukeha leidmine – tõenäoliselt on tegu isikuvastase kuriteo tagajärje avastamise kohaga, mitte eluvastase kuriteo toimepanemise kohaga. Selliste „tagajärgede” avaldumine ongi vaadeldav kas otseselt teo tagajärje või kuriteojälgede avastamisena ning nende asukoha või avastamiskoha kindlakstegemine ülekuulamise käigus on vajalik.

KarS § 11 lg.2 ütleb veel, et „**Teost osavõtt on toime pandud kohas, kus: täideviija pani toime kuriteo; osavõtja tegutses; osavõtja oli õiguslikult kohustatud tegutsema või osavõtja ettekujutuse järgi oleks pidanud saabuma süüteo koosseisu kuuluva tagajärg**”. Nagu näeme, räägib kõnealune paragrahv teokoha määramisel nii täideviijast, kui osavõtjast. Seega, kui tegu on toime pandud mitme isiku poolt, peab menetleja paralleelselt teo toimepanemise koha selgitamisega võtma veel teemaks ka kõigi teos osalenud isikute rollid teo toimepanemisel – kes oli täideviija või kes olid kaastäideviijad, kes kihutaja või kes kaasaaitaja. Lisaks sellele peab menetleja mõnikord selleks, et saaks määratleda tagajärjeteo toimepanemise kohta, omama selgust selles, kas tegu jäi katsestaadiumisse või on tegemist lõpuleviidud kuriteoga – vastasel korral võib tal ununeda, et mõnikord tuleb täideviijalt või osavõtjalt pärida, kus nende ettekujutuse järgi tagajärg saabuma pidi – sellegi arvatava „koha” teadasaamine on hilisema süüdistuse konkreetsuse seisukohast oluline.

Teo toimepanemise koha osas peab ülekuulaja taotlema ülekuulatavalt teokohta puudutavaid andmeid sellises mahus ja kvaliteedis, et hilisemalt oleks varemalt teokohas füüsiliselt mitte viibinud isikulgi ülekuulatavalt saadud andmete alusel võimalik iseseisvalt teokoht üles leida. Andmete sellise kvaliteedi saamiseks on mõnikord otstarbekas lasta ülekuulataval ülekuulamisprotokollis lisana koostada joonis (vajadusel põhijoonise detailiseerimiseks mitu joonist), millel ta skemaatiliselt näitab ära teokohani viivad teed ja rajad, ja muud vajalikud, koha leidmist abistavad tähised. Kui ülekuulatava jaoks oli teokoht võõras ja tal on raskusi koha täpse asukoha kirjeldamisega, selle leidmiseks vajalike andmete edastamisega, tuleb koha leidmiseks viia läbi tema ütluste olustikuga seostamine, alustades koha otsinguid lähimast koha lähedasest asupunktist, mida ülekuulatav on osanud täpselt määratleda.

KarS § 12 lg.3 ütleb: „**Süüteo koosseisu subjektiivsed tunnused on tahtlus või ettevaatamatus. Seaduses võib olla ettenähtud motiiv, eesmärk või muu süüteo koosseisu subjektiivne tunnus**”. Tahtlus, ettevaatamatus, inimeste motiivid ja eesmärgid iseloomustavad inimese suhtumist iseenda käitumisse, oma tegudesse – kas inimene tahtis karistatavat tegu toime panna; kas tema tahtlus oli seotud mingi kindla eesmärgi järgimisega või kas tal oli mingi kindel motiiv teo toimepanemiseks; või saabus tagajärg ettevaatamatusest või pani isik teo toime ettevaatamatusest, ehk rahvakeeli öelduna „kogemata”?

Mõnikord osutub teo toimepanija eesmärkide ja motiivide väljaselgitamine vajalikuks juba seetõttu, et toimepanija osas on tarvis määratleda uuritava kuriteokoosseisu tunnuseks oleva erilise isikutunnuse olemasolu või selle puudumine.

On olemas tegusid, mille süüteokoosseisulised objektiivsed tunnused on elus väga selgelt avaldunud ning kõnelevad selgelt sellest, et isik pani kuriteo toime tahtlikult. Näiteks: on võimatu mõelda, et võõraste korterisse sissetungijal, kes võttis korterist ära erinevaid esemeid, ei olnud tahtlust varastada; või mitmete löike- ja torkehaavadega surnukeha leidmisel pole justkui põhjust mitte arvata, et inimest ei tahetud tappa. Paljude kuritegude puhul, ei või me aga ainuüksi teojälgede ja tagajärgede põhjal teha järeldust tegija teosse suhtumise, teoesmärkide või teomotiivide kohta. Tegelikult ei tohiks me viimaste osas ette kindlad olla ka äsja esitatud näidete puhul: vargus võib olla toime pandud isiku poolt, keda on varguseks ära kasutanud teine isik, ehk tegemist võib olla vahendliku täideviimisega; tapmisele viitavate teotunnuste puhul ei või me ette kindlad olla, et tegemist pole hädakaitsepiiride ületamisega isiku poolt, keda kadunuke oli rünnanud. Nagu näha, võib subjektiivsete tunnuste teema olla lahutamatus seoses teo toimepanemise karistusõiguslike rollijaotuste temaatikaga, teo õigusvastasust välistavate asjaolude temaatikaga, või mõne muugi olulise teemaga.

Eeltoodust nähtuvalt on nii või teisiti ühe olulise ülekuulamise teemana päevakorral süüteokoosseisu subjektiivsed tunnused. Kuigi viimaste kohta võivad anda ütlusi kuriteo läbi kannatanud isikud või teokohal või sellest kuulmiskaugusel olnud isikud või toimepanija usaldust pälvinud, ent kuriteokohaga mitteseotud isikud (kui teo toimepanija sõnaliselt väljendas oma kavatsusi või teadustas oma tegevuste motiivid), on peamiseks tõendusteavet avaldada võivaks isikuks siinkohal ikkagi teo täideviija või, teost osavõtu esinemisel, kas kihutaja või täideviija eesmärkidest ning motiividest teadlik kaasaaitaja.

Deliktstruktuuri järgimise kohustusest tulenevalt vajab menetluses lahendamist küsimus isiku käitumise õigusvastasusest, ehk sellest, kas süüteokoosseisulise teo toimepanemisel ei esinenud konkreetse isiku ja teo toimepanemise olukorra puhul asjaolusid, mis välistavad teo õigusvastasuse. Seegi on ülekuulamise üheks teemaks. Samaselt süüteokoosseisu subjektiivsete tunnuste kohta teabe kogumisega võivad siingi olla asjakohase teabe valdajaiks erinevad, kuriteo täideviimises mitteosalenud isikud, kuid peamiseks, tõendusteavet avaldada võivaks isikuks on siingi ennekõike teo täideviija ise. Samuti on hädatarvilik teo toimepanija(te) isiku kindlaks tegemine ja menetlusele allutamine deliktstruktuuri 3-nda astme tingimustega seotud küsimuste lahendamiseks. Pole võimalik öelda, kas isikul esines teo toimepanemises süü või ei esinenud, kui me isegi ei tea, kes on selleks isikuks, kelle süü üle arutleda tuleks. Nende mõlemi, ülekuulamisel kõne alla tulla võiva teema, õigusvastasuse välistatuse ja süü juurde pöördume hiljem tagasi.

Seega on menetluse läbiviimisel vajalik saada kiiresti teavet, mis võimaldaks teha kindlaks teo toimepanija(te) isiku(d)t ning tema(nende) asukohta. See on ülekuulamise **üheks kesksemaks teemaks** – kes oli(d) toimepanija(d) ja kuskohast on teda(neid) mõttekas otsida ning võimalik leida.

P.S. Konkreetse kuriteo kõik võimalikud toimepanijad ei pruugi olla ühtviisi teadlikud täideviija puhul esinenud tahtluse sisust. Kuriteole kaasaaitajad või isegi kaastäideviija ei pruugi teada (põhi)täideviija tegelikke motiive, tegutsemise ajendeid jm. Iseäranis tuleb sellise võimalusega arvestada juhtumitel, kus kuriteo toimepanemises oli tegev ka kihutaja –

viimase osas on veelgi suurem võimalus, et teised toimepanijad ei ole teadlikud kihutaja tegelikest eesmärkidest, motiividest jne.

KrMS § 62 p.3 ütleb, et üheks tõendamisele kuuluvaks asjaoluks on „*kuriteo toimepannud isiku süü*”. Siinkohal tuleb anda mõned selgitused.

Karistusõiguslik mõiste „süü” ja kriminaalmenetlusõiguslik mõiste „süü” ei ole üks ja seesama, nad on erisulised. Karistusõiguses tähistab „süü” süüteo koosseisulise teo õigusvastaselt toimepannud isiku süüvõimelisust või muude, isiku karistamist mittevõimaldavate asjaolude puudumist, ehk seda: et isik on vähemalt 14 aastane, on võimeline aru saada oma teo keelatusest ja/või on võimeline oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtima; et isiku puhul ei esine vältimatut eksimust teo keelatusest arusaamisel või et ta ei ole loobunud vabatahtlikult süüteokatselt. (KarS §§ 32-43)

Kriminaalmenetluses mõeldakse „süü” all seda, kas kahtlustatava või hilisemalt süüdistatavana kohtu alla antud isiku näol on ikka tegelikult tegemist isikuga, kes kuriteo toime pani. Teisiti öelduna: kas on olemas küllaldaselt tõendeid selle kohta, et justnimelt kahtlustatav või süüdistatav on selle kuriteo toimepanijaks. Selline seisukoht on tuletatav kasvõi näiteks süütuse presumtsiooni sõnastatusest: Kui süütuse presumtsiooni sätestav KrMS § 7 lg. 2 ütleb, et „*Kriminaalmenetluses ei ole keegi kohustatud tõendama oma süütust*”, siis ei tähenda see seda, et isik „ei ole kohustatud tõendama oma süüvõimetust”, vaid seda, et isik „ei ole kohustatud tõendama enda mitteseotust kuriteo toimepanemisega”. Kui siin oleks kehtiv karistusõiguslik „süü” tähendus, siis kõlaks isiku õigusele „mitte tõendada enda süüvõimetust” vastav menetleja kohustus järgmiselt: „Menetleja on kohustatud tõendama, et kahtlustatav on süüvõimetu”. See oleks nii õiguslikust kui tervemõistuslikkuse seisukohast nonsens. Menetluse seisukohast on „süü” sisuks küsimus konkreetse inimese seotusest kuriteo toimepanemisega, ehk näitena veelgi selgemalt: Kas on olemas küllaldaselt tõendeid selle kohta, et käesoleva õppevahendi autoriks arvatav Urmas Krüger on selle õppevahendi tegelikuks kirjutajaks? Seega peab kohtueelne menetleja tõendama seda, et KrMS § 62 p.1 kohase ja p.2 järgi kvalifitseeritava teo pani toime justnimelt see isik, kellele on esitatud kahtlustus kuriteo toimepanemises. Seejuures pole hetkel oluline, kas sellel isikul esineb teo toimepanemises ka karistusõiguslik süü või ei esine. Samane süüprobleemistik vajab lisaks täideviija kuriteoga seotuse küsimuse lahendamisele, lahendamist teistegi, arvatavalt kuriteo toimepanemisega seotud isikute osas – arvatavate kaastäideviijate, kihutajate ja kaasaitajate osas juhul, kui nad muidugi konkreetse kuriteo puhul tegevad olid.

Seega on **jätakuvalt ülekuulamise keskseimaks teemaks** „teo toimepanijad”, „nende võimalik asukoht” ja asjaolud, mis kinnitavad: isiku viibimist kuriteo kohas; või tema seotust kuriteo tagajärgede saabumise või avastamise kohaga; või tema poolset kuriteo koosseisulist käitumist; või tema seotust kuriteo tagajärgedega. Samuti on ülekuulamise teemaks võimalikud tõendiallikad, kes või mis võivad anda veel teavet äsjanimetatud asjaolude selgitamiseks.

KrMS § 62 p.2 märgib, et tõendamiseseme üheks asjaoluks on „**kuriteo koosseis**”. On vaja tõendada, et isik on toime pannud just sellise koosseisuga kuriteo, milline on talle kohtueelses menetluses inkrimineeritud, ehk teo, mille toimepanemises teda kahtlustatakse ja millise teo kvalifikatsioon kajastub kahtlustuse tekstis Karistusseadustiku eriosa konkreetse paragrahvi, või paragrahvi lõike või punkti, või paragrahvi lõike ja selle mingi punkti või mingite punktide näol. Näiteks: Isikut kahtlustatakse kuriteos, milline on kvalifitseeritav KarS § 119 lg.2 p.8 järgi – järelikult tuleb tõendada, et isiku tegu on vaadeldav justnimelt selles sättes nimetatud kuriteona, ehk: isiku käitumises, teos, mille ta toime pani, esinesid just nimelt selles sättes kirjeldatud karistatava teo tunnused. Selleks, et

öelda, millise süüteo koosseisu tunnused esinevad isiku poolt toimepandud teos, peab saama teavet selle kohta, mida täpselt ja miks isik tegi.

Eelnevalt olid juba vaatluse all teo toimepanemise aja ning koha, samuti süüteo koosseisu subjektiivsete tunnuste käsitlemise tarvidus ülekuulamisel. Räägitud sai ka teo objektiivsete tunnuste selgitamisest, kui ülekuulamise esmasest teemast. Siinkohal, saamaks paremat selgust, mida kujutab endast „kuriteo koosseisu” tõendamine, vaatleme süüteo koosseisu veelgi detailsemalt, kui seda seni teinud oleme.

Tuleme tagasi KrMS § 62 p.1 juurde. Selle juba esitletud sätte kohaselt on tõendamiseseme asjaoludeks kõrvuti kuriteo toimepanemise aja ja kohaga ka „*teo toimepanemise viis ning muud kuriteo tehioolud*”.

Teo toimepanemise viis on uuritava sündmuse, teo toimepanija käitumise koostisosa. Süüteo koosseisu objektiivsete tunnuste väljaselgitamisel puudutab teo toimepanemise viisi küsimus tegija tegevuste või tegevusetuse sisu – mida, kuidas ja millega tegija elulises tegelikkuses siis tegi. Siin peab ülekuulaja taotlema ülekuulatavalt üksikasjalikke ütlusi kogu kuriteo sündmustiku, tegija käitumise kulgemise kohta. Aja kulgemine kujutab endast katkematut ajahikute üksteisele järgnemise protsessi. Samuti on elulistes sündmustes tegemist objektiivselt jälgitavate erinevate käitumisaktide (liikumise, mitteliikumise, liigutuste, paigalpüsimiste, väljaütlemiste või vaikimiste) üksteisele järgnemise protsessiga. Seega peab ülekuulaja taotlema ülekuulatavalt ütlusi, mis kirjeldavadki uuritavat sündmust ja kellegi käitumist selles algusest lõpuni. Kuna ülekuulatav ei pruukinud olla kogu sündmustiku pealtnägijaks või –kuuljaks, siis tuleb temalt taotleda järjepidavust tema poolt tajutud ajaperioodi ning selle jooksul asetleidnud sündmustiku osa alugusest lõpuni kirjeldamisel. Kuivõrd sündmustes võivad olla osalisteks mitmed isikud, kelle käitumisaktid võivad olla vastastikku üksteisest sõltuvad ja/või üksteisest tingitud, üksteist mõjutava toimega, siis taotleb ülekuulaja ülekuulatavale teadaolevat kõigi sündmusosaliste käitumise kirjeldamist. Vaid niiviisi on saavutatav täiemahuline ja –sisuline selgus teo toimepanemise viisis, samuti aga ka võib nii saada informatsiooni toimepanija toimimise subjektiivsete tunnuste kohta, või vähemasti aimu nende tunnuste võimalikust iseloomust. Ka võivad sellise järjekindla lähenemise tulemusel selguda kuriteo muud tehioolud.

Mõiste „tehioolud” all peetakse silmas teo detailsemaid asjaolusid, mis võivad omada tähendust teo õigusliku kvalifitseerimise või menetluse edasise suunamise ning toimingute planeerimise seisukohast. Kuna antud teemaosa puudutab „kuriteo koosseisu”, siis huvitavad meid eelkõige teo sellised tehioolud, mis on olulised kuriteo koosseisu kvalifitseerimise aspektist, puudutagu nad siis koosseisu objektiivseid või subjektiivseid tunnuseid. Selliste tehioolude olemust, võimalikku sisu on kõige lihtsam teadvustada eluliste näidete abil.

1. Näited teo kvalifikatsiooni mõjutavate tehioolude kohta:

1.a. Inimene kaebab, et temaga on jõhkralt käitunud – naabrimees, kellega tal oli sõnavahetus teemal „miks naabri kass käib tema peenardel oma häda tegemas”, lükkas kaebajat vihahoos nii, et viimane kukkus sellesse samasse peenrassa, millesse kass olla häda teinud ja mille juures sõnavahetus ka aset leidis. Naabrimehe poolt toimepandud teo puhul on kaebaja ülekuulamisel vajalik lisaks lükkamise võimalike subjektiivsete tagamaade ja lükkamistegevuse (millise käega või mõlema käega või kõhuga või ..., vastu rinda või õlga või ..., jne) kirjeldusele teada saada, kas lükkamine või selle tagajärjel aset leidnud kukkumine põhjustas kannatanule ka valu (millises kehaosas valu avaldus või praegu avaldub). Juhul, kui kaebajal tekkis lükkamise tagajärjel valuaisting, on naabrimehe käitumine vaadeldav KarS § 121 järgi

kvalifitseeritava kuriteona, kui aga valuaistingut ei tekkinud, puudub naabrimehe käitumises § 121 sätestatud kuriteokoosseis. Antud loos on „valu“-küsimus naabrimehe poolt toimepandud teo „muuks tehjoluks”, ehk asjaoluks, mille esinemise kohta on vaja ülekuulamisel andmeid saada.

1.b. Menetluses on kriminaalasi, mille menetlust on alustatud KarS § 214 lg.2 p.4 tunnustel selles, et 22.novembril 2007 õhtul kella 22 paiku nõudsid Tõnu Ree ja senituvastamata meesisik Tartus Pöögi tn.77 asuva elumaja juures tänaval majaperemehelt Ilmar Vammistelt 200 000. krooni üleandmist 27.novembriks 2007, kusjuures raha üleandmise nõudega kaasnes I.Vammiste peksmine ja tapmisega ähvardamine T.Ree ja tundmatu meesisiku poolt. Kriminaalmenetluse alustamise tekstist nähtuvalt on menetlejal kuriteo toimepanemise viis juba osliselt teada, jääb veel täpsustada Ree ja tundmatu mehe tegevuste ning väljajütmiste täpne ajaline järjestus ning sisu (kes mida millisel hetkel ütles, kes millega kuhu ja mitu korda löi). Samas on toimepandud teo võimalikuks „muuks tehjoluks” asjaolu, miks Ree ja tundmatu nõudsid Vammistelt raha ja just sellises summas. Nad võisid seda teha seetõttu, et Vammiste oli juba pikemat aega Reele võlgu 200 000.- EEK. Kui tõesti antud loos esineb nõutud summale adekvaatne võlasuhe, siis pole Ree ja tundmatu mehe poolt toimepandud tegu vaadeldav KarS § 214 järgi kvalifitseeritava teona, vaid KarS § 257 järgi kvalifitseeritava teona. „Muu tehjolu”, ehk võimaliku võlasuhte esinemine või selle puudumine tuleb läbi „miks?”-küsimuse menetlejal ülekuulamisel teemaks võtta, sest vastasel korral võib ta eksida teo kvalifikatsiooni määramisega.

1.c. Menetluses on kriminaalasi, mille menetlust on alustatud KarS § 145 tunnustel selles, et ööl vatu 30.08.2006 astus 19-aastane Enno Lain oma kodus, Tallinnas, Kosmikute tänava majas nr.3 korteris nr.18 vähemalt kahel korral suguühendusse 13-aastase Lilli Baartholtsiga. Menetluse alustamise tekstist on näha, et menetlejal on olemas vähemasti üldpildiline selgus E.Laini käitumise objektiivsetes tunnustes. Menetluse käigus saavad arvatavalt välja selgitatud ka antud teo toimepanemise viisi üksikasjad. Kuna antud teo näol on tegemist kuriteoga, siis vastavalt KarS § 15 lg.1 on kuriteona karistatav üksnes tahtlik tegu, kui seadus ei sätesta karistust ettevaatamatu teo eest. Kõnealuse teo puhul selle teo ettevaatamatut toimepanemise varianti seadus ei sätesta. Seega tuleb menetlejal ära tõendada, et Lain tahtis suguühendusse astuda justnimelt alla 14-aastase isikuga. Väitmaks, et Lain just seda tahtiski, peab olema tõendatud, et Lain oli teadlik sellest, et Baartholts on alla 14-aastane. Seega on ülekuulamisel, teo toimepanemise asjaolude väljaselgitamisel teo „muudeks tehjoludeks” Laini teadlikkus oma partneri vanusest. Laini ülekuulamisel ilmnes, et ta ei olnud Baartholtsi vanusest teadlik. L.Baartholts ise väitis, et ka tema varjas oma vanust. Lain ja Baartholts tutvusid ööklubis, kuhu Baartholts oli sisenenud võltsitud isikut tõendava dokumendiga, tema välimuse järgi polnud võimalik üheselt öelda, kui vana ta on. Menetluse alustamise ajendiks oli L.Baartholtsi ema pöördumine politseisse – ema oli juhtunud teada saanud tütrelt, kui päris viimaselt aru öise äraoleku kohta. Seega puudus Lainil tahtlus astuda suguühendusse alla 14-aastase isikuga ning KarS § 145 sätestatud kuriteokoosseisu tema käitumises koosseisuks vajaliku subjektiivse tunnuse puudumise tõttu ei esine. Tark ja korrektne menetleja oleks pidanud küsimuse „Miks Lain valis oma seksuaalpartneriks 13-aastase Lilli?” tõstatama juba varem, ning Laini vastuses oleks arvatavasti koheselt kajastunud tema teadmatust Lilli 13-aastasuse kohta. Laini teadmatust ja tahtmatust ei saakski justkui käsitleda tema teo „muude tehjoludena”, sest need mõlemad on lahutamatuks asjaoludeks teo subjektiivsete tunnuste käsitlemisel. Teo muude tehjoludena on nad osalt vaadeldavad seetõttu, et nende esinemise võimalikkus või võimatus tuleneb toimunu taust-asjaoludest: kus ja mismoodi „noored” tutvusid, mida endast teineteisele rääkisid, jm.. Need taust-asjaolud, kuigi nad paljuski jäävad karistatava teo toimepanemise ajalistest piiridest välja, on aga

otseselt selle teo „tehioludeks”, sest ilma nendeta ei ole võimalik anda õiguslikult õiglast hinnangut Laini käitumisele.

Laini-Bertholti näitega samaselt on teo tehioludena vaadeldavad kannatanu või kahtlustatava kõlbelised omadused, nende varasem käitumine KrMS § 68 lg. 6 sätestatud olukorras.

2. Näited menetluse edasist suunamist ja toimingute plaanimist mõjutavate tehiolude kohta.

2.a. Toime on pandud vargus. Kannatanult on ära võetud mitmeid esemeid. Menetleja ülesandeks on saada ütlusi ja muid andmeid varastatud esemete liigi- ja eritunnuste kohta. Kui menetleja ülekuulamisel piirdub vaid esemete liigitunnuste kohta teabe taotlemisega, ahendab ta tuntavalt varastatud esemete otsimise, leidmise ja omanikule tagastamise võimalusi – kui näiteks uurimisel leitakse pandimajast varastatud esemetega samaliigilisi esemeid, või mõne muu varguse uurimisel leitakse läbiotsimisel kahtlustatava juurest esimese varguse tulemusel kadumaläinud esemetega samaliigilisi esemeid, on esemete eritunnuste eelneva kindlakstegemata jätmise korral väga raske tuvastada, et leitud esemed ongi need esemed, mis olid varastatud sellelt kannatanult. Sama probleem kehtib muude asitõenduslike asjade puhul – näiteks: teadmata isiku löömiseks kasutatud noa äratundmist võimaldavaid tunnuseid, ei ole võimalik seda nuga ka otsida ja leida; teadmata otsitava tundmatu isiku äratundmist võimaldavaid isikukirjelduslikke tunnuseid, ei ole võimalik isikut otsida, leida, ega ka äratundmiseks esitada.

2.b. Kannatanule kuriteoga tekkinud kahjude iseloomu ja suuruse väljaselgitamata jätmine raskendab edasiselt tsiviilhagi menetlemist, s.h. selle tagamiseks võimalike meetmete rakendamist ja lõppeks kohtu poolt hagi rahuldamise otsuse vastuvõtmist.

2.c. Andmete puudumine selle kohta, millised olid tunnistaja poolt kuriteo asjaolude tajumise tingimused (kui kaugelt, millistes valgusoludes, millistes ilmastikutingimustes, või milliste vaadet ja kuulmist mõjutavate muude faktorite toimeväljas ta sündmust pealt nägi või toimuvat kuulis) teeb raskeks tunnistaja ütluste tõeväärtuse hindamise, ja võimaliku tegija või teiste tunnistajate või asjasse puutuvate esemete otsimise – näiteks: me ei või kindlad olla selles, kas sündmuse, kellegi käitumise üksikasjad olid ikka sellised nagu tunnistaja väidab olnud olevat; me ei või kindlad olla, kas teo toimepanijal on heledad või tumedad juuksed; kas teopaiga läheduses olev tunnistaja oli noor või keskealine naisterahvas; kas sündmuskohal olnud sõiduk, mida tuleb otsida, oli üht või teist marki, punast või või rohelist värvi, jms. Samuti raskendab see uurimiseksperimendi tarvis teoajale vastava olustiku taastamist.

2.d. Teadmata: milline oli asitõenduslike või teo toimumise rekonstrueerimise seisukohalt oluliste asjade paiknemine teo või selle tagajärgede avaldumise kohas; kes ja millistel asjaoludel neid asju on puudutanud või ümber paigutanud; millistes tingimustes on need asjad olnud enne, kui nad sattusid menetleja kätte – on küsitav kvaliteetsete kriminalistikaliste või ekspertiituringute läbiviimine, asjadel leiduvate jälgede kohta tõenduslike järelduste tegemine, uuritava sündmuse olustiku taastamine.

Kõigist toodud näidetest nähtuvalt on asjakohaste „muude tehiolude” väljaselgitamine ülimalt oluline. Haritud ja asjatundlik menetleja võtab võimalikud „muud tehiolud” ülekuulatavataga jutuks juba kuriteo objektiivsete ja subjektiivsete tunnuste, teo õigusvastasuse küsimuse käsitlemisel, kuriteo toimepanemise aja, koha või viisi kohta teabe taotlemisel.

Muud tehiolude, milliste välja selgitamine tõendusteabe täiemahulisuse tagamiseks vajalikuks võib osutada, iseloom on kuritegude liikide lõikes erinev. Samuti on igal konkreetsel, elus toimepandud teol ainult sellele teole omased (lisa)asjaolud, mis võivad omada tähtsust teo õige kvalifitseerimise või tõendamisprotsessi kulgemise seisukohast. „Muude tehiolude” teema käitlemine nõuab menetlejalt enamat tarkust, ettenägelikkust ja professionaalsust, kui seaduses nimeliselt ettekirjutatud tõendamiseseme asjaoludega tegelemine.

Muud tehiolud on asjolut, mille teadustamise peale (kas menetleja poolse pealiskaudsuse või ülekuulitava õigusi eirava-rikkuva käitumise tõttu) ülekuulatavat ise ei pruugi tulla. Seetõttu peab menetleja olema see, kes taipab, mida on oluline edasise menetluse üle otsustamiseks teada saada – mis omab tähtsust tõendite edasise kogumise jaoks, mis omab tähtsust kuriteokoosseisu määramise seisukohast. Menetleja peab olema tähelepanelik ja taipama küsida vajalikke küsimusi õigel ajal. Ülekuulatavat reeglina ei tea, mis on ühe või teise kuriteokoosseisu kvalifitseerimise aspektist oluliseks asjaoluks, mis mitte. Ülekuulatavat räägib seda, mida temalt oodatakse – kui menetleja ootused on puudulikud, siis pilt, mis isikute ütluste abil kuriteo ja/või selle tagamaadest välja joonistub, on samuti puudulik.

Kuriteokoosseisu õige määramine ei ole võimalik ilma, et menetleja saaks teadlikuks toimepandud teo kõigist asjaoludest, kaasavatult teo tehioludest. Koosseisu „paika sättimine” toimub järgnevalt: menetleja taotleb teavet teo toimepanemise aja, koha, viisi ning muude tehiolude kohta. Seejärel vaatab ta, millise kuriteo koosseisu alla esmapilgul teab avaldunud elulised asjaolud paigutuvad. Juba eelnevalt või samaaegselt peab menetleja endale selgeks tegema kvalifitseerimiseks võetud koosseisu või sellele sarnaste koosseisude objektiivsete ja subjektiivsete tunnuste nüanssirikkuse – millised elulised seigad võivad olla määravaks teo kvalifitseerimise seisukohast. Kui määrava tähtsusega seikade esinemise või mitteesinemise kohta pole veel teavet saadud, siis peab menetleja astuma samme teabe saamiseks – esitama ülekuulatavale asjakohaseid küsimusi käsiloleva ülekuulamise käigus või läbi viima täiendava ülekuulamise. Saanud teavet määravate seikade kohta teostab ta veelkordse „elulise sündmustiku asjaolude vastastamise ühe või mitme kuriteokoosseisu tunnustega” ning valib välja isiku käitumist adekvaatselt kirjeldava kuriteokoosseisu.

Muude tehiolude paketti kuulub ka erinevate, kuriteo toimepanemises osalenud isikute teorollide väljaselgitamine ja kvalifitseerimine – kes oli täideviijaks; kas tegu pandi toime teist isikut ära kasutades; kas oli tegu kaastäideviimisega; kes oli kihutajaks; kes oli kaasaaitajaks, kas tegu oli vaimse, füüsilise või ainelise kaasaaitamisega või mõne segavariandiga. Muude tehiolude väljaselgitamine on eriti vajalik süüteo õigusvastasust välistavate asjaolude esinemise või mitteesinemise nentimiseks: hädakaitseisundi ja hädakaitsepiiride mitteületatuse või ületatuse nentimiseks on vaja saada andmeid uuritava sündmuse kõigi pisiasjade, tagajärgede, toimunu asetleidmise elulise situatsiooni elementide ja isiku(te) endi oskuste ning kogemuste kohta; samane on lugu teiste õigusvastasust välistavate asjaolude esinemise või mitteesinemise tuvastamisega. Samuti võivad muude tehiolude hulka kuuluda süüteo toimepanemise ajalitest piiridest väljapoole jäävad, kuid tõendamiseseme asjaoludega seonduvad asjaolud, mis puudutavad süüteo toimepanemise ettevalmistamist, teopaigale liikumist, teopaigast eemaldumist ja erinevaid süüteojärgseid süüteo toimepanemisele viitavaid elulisi seiku. Nendest asjaoludest kõneleme veidi aja pärast allpool „Tõendamiseseme asjaoludega seonduvate asjaolude” teemas.

Eluliste asjaolude väljaselgitamise puudulikkuse pinnalt leiab aset kas isiku käitumise ebaõige kvalifitseerimine või siis ei suuda menetleja esitada kahtlustatavale konkretiseeritud

kahtlustust. Konkretiseerimata kahtlustus tähendab seda, et menetlejal pole kahtlustuses kirjeldanud piisava üksikasjalikkusega kahtlustatava poolt elus toimepandud tegu – menetleja pole kajastanud kahtlustatava kõiki asjakohaseid käitumisakte, nende tagajärgi ning seda, milles avaldub kahtlustatava käitumise ja saabunud tagajärje vaheline põhjuslik seos. Seetõttu osutub võimatuks teo ja kahtlustatavale inkrimineeritud koosseisu omavahelise vastavuse, nende adekvaatsuse nentimine – nende vastavust ei nähtu, kuna koosseisu terviklikuks tunnistamine eeldab enamate koosseisutunnuste esinemist elus. Kas need „enamad tunnused” elus esinesid või mitte, selle üle kahtlustuse teksti järgi otsustada ei ole võimalik – seal neid igatahes kirjas ei ole. Printsipi „kahtluse korral kahtlustatava kasuks” alusel võib öelda, et kui neid tunnuseid kahtlustuse tekstis ei ole esitatud, siis neid ei esinenud ka elus eneses, ehk tegelikkuses. Sama lugu on süüdistuse teksti tõlgendamisega. Lisaks on kahtlustuse või süüdistuse esituse puudulikkusega rikutud veel kahtlustatava või süüdistatava kaitseõigust.

Riigikohus on siinkohal välja öelnud, et kui menetlusotsusest ei nähtu, millised isiku teod sisaldavad talle inkrimineeritud kuriteokoosseisu, on tegemist kriminaalmenetluse seaduse olulise rikkumisega. (3-1-1-122-03, RT III, 2004, 7, 75; samuti 3-1-1-123-03, RT III, 2004, 8, 84). Juhul kui menetleja ei ole kahtlustuses konkretiseerinud, millised isiku teod millisele koosseisutunnusele vastavad, on menetleja jällegi rikkunud isiku kaitseõigust: „*Kaitseõiguse tagamiseks peavad süüdistuse tekstis piisava selguse ja täpsusega kajastuma kõik faktilised asjaolud, mis on isiku karistusõigusliku vastutuse eelduseks, Kui isik anti kohtu alla ja mõisteti süüdi puudulikus, s. o konkretiseerimata süüdistuses, sest tema teole on antud ebatäpne õiguslik kvalifikatsioon, siis on rikutud süüdistatava kaitseõigust, mis on kriminaalmenetlusõiguse oluline rikkumine KrMS § 339 lg 2 mõttes*”. /3-1-1-130-05, RT 2005, 44, 429/

KrMS § 62 p.4 ütleb, et tõendamiseseme asjaoludeks on „*kuriteo toimepannud isikut iseloomustavad andmed ja muud tema vastutust mõjutavad asjaolud*”. Menetleja poolt taotletava erinevat liiki teabe õigusliku tähtsuse seisukohast vaadatuna, asetaksin siinkohal isiku vastutust mõjutavad asjaolud teda iseloomustavatest andmetest ettepoole.

Vastutust mõjutavate asjaolude iseloom on kolmelaadne: on asjaolusid, millede olemasolu korral välistub isiku poolt toimepandud süüteokoosseisulise teo õigusvastasus (deliktistruktuuri 2-e aste: KarS § 27 – 31); on asjaolusid, mille esinemisel isikul puudub süü (deliktistruktuuri 3-s aste: KarS § 32 jt), ja on asjaolud, millede esinemine mõjutab isikule süüteokoosseisulise õigusvastase teo süüülise toimepanemise eest mõistetava karistuse liigi või määra ning karistuse kandmise tingimuste valikut.

Eelöeldu valguses tuleb kõigepealt kõneleda süüteokoosseisulise teo õigusvastasust välistavatest asjaoludest. KarS § 27 ütleb, et „*Õigusvastane on tegu, mis vastab süüteokoosseisule ja mille õigusvastasus ei ole välistatud käesoleva seadustiku, muu seaduse, rahvusvahelise konventsiooni või rahvusvahelise tavaga*”. KarS-s on õigusvastasust välistavate asjaoludena käsitletud hädakaitset, hädaseisundit, kohustuste kollisiooni ja eksimust õigusvastasust välistavas asjaolus. Asjaõigusseadusest tulenevalt on süüteokoosseisulise teo õigusvastasust välistavaks asjaoluks omaabi. Esitan siinkohal omaabi sätestuse tervikuna, kuivõrd asajõiguslikke regulatsioone tunnevad kohtueelsed menetlejad kesiselt:

Asjaõigusseaduse § 41

(1) Valdaja võib oma valdust omavoli vastu jõuga kaitsta, ületamata seejuures hädakaitse piire.

(2) Kui vallasasi võetakse valdajalt ära omavoliliselt salaja või vägivallega, on valdajal õigus teolt tabatud või jälitatud omavoli tarvitajalt vallasasi kohe ära võtta.

(3) Kui kinnisasja valdus võetakse valdajalt ära omavoliliselt salaja või vägivallega, on valdajal õigus omavoli tarvitaja kinnisasjalt eemaldada ja kinnisasi oma võimu alla tagasi võtta.

(4) Käesolevas paragrahvis sätestatud valdaja õigust omaabile võib kasutada ka § 33 3. lõikes nimetatud isik. (isik, kes teostab tegelikku võimu asja üle teise isiku korralduste kohaselt tema majapidamises või ettevõttes-autori märkus).

Teo õigusvastasuse välistumine võib tuleneda muudeski seadustes sätestatud asjaoludest – näiteks politseilise tegevuse korral on võimalikud õigusvastasust välistavad asjaolud lisaks karistusõiguslikele hädakaitse ja kohustuste kollisiooni regulatsioonidele ära toodud Politseiseaduses politsei õigusi ning politsei erivahendite, relvade ja tulirelvade kasutamist reguleerivates sätetes.

Teatud juhtudel võib tulla kõne alla süüteo koosseisulise teo õigusvastasuse välistumine kannatanu poolse, enda suhtes teo toimepanemist lubava, nõusoleku tõttu. Seejuures peab aga arvestama järgmist Riigikohtu seisukohta: **“nõusolek peab olema antud enne teo toimepanemist ja ta peab õigushüve rikkumise hetkel veel kehtima”**. /3-1-1-109-01, RT I 2001, 32, 335/

Õigusvastasust välistavate asjaolude teema tõusetub ülekuulamistel reeglina seeläbi, et ülekuulatav ise hakkab oma vabajutustuses põhjendama, miks ta süüteoliselt käitus, või on keegi, eelnevalt tunnistajana ülekuulatud isikutest andnud ütlusi, millistest nähtub uuritavas sündmuses õigusvastasust välistava asjaolu esinemise võimalus, ning uurija ise tõstatab kahtlustatava ülekuulamise sellekohase küsimuse.

Õigusvastasust välistavate asjaolude esinemise päevakorda kerkimisel peab ülekuulamine olema eriti põhjalik. Menetleja peab oskama tõstatada kõikvõimalikke asjakohaseid küsimusi, mis aitavad luua selgust kõigis sündmustiku kulgemise detailides, iskute käitumise üksikasjades, ajendites, motiivides ja eesmärkides, samuti aga sündmustiku asetleidmise elulise taustsituatsiooni komponentides, sealhulgas sündmuses osalenud isikute teemasse puutuvates oskustes, kogemustes ja teadmistes. Oskamaks esitada asjakohaseid ja õigeid küsimusi peab menetleja hästi tundma õigusvastasust välistavate asjaolude karistusõiguslikke tunnuseid, erinevate eluliste asjaolude karistusõiguslikku tähendust, nende õiguslikku tõlgendamist nii seadustest kui kohtupraktika seisukohtadest tulenevalt.

Järgnevalt tuleb vaatluse alla võtta isiku süüvõimelisus (KarS § 33), mille üheks kriteeriumiks on isiku vanus. Karistusõiguslik vastutus algab alates 14 eluaastast. Isiku vanuse välja selgitamine pole eriti raske. Lisaks isiku enda poolt ülekuulamise alguses deklareeritud, tema vanust peegeldavale isiku sünniajale, tuleb seda kontrollida isikuttõendava dokumendi alusel või ametkondlike infosüsteemide kaudu. Süüvõimelisuse teiseks kriteeriumiks on isiku süüdivus (vt. KarS § 34, 35). Süüdivuse küsimus tõusetub reeglina siis, kui isiku poolt politseile saadetud avalduses või ülekuulamise avaldub isiku võimetused ennast arusaadavalt väljendada või adekvaatselt menetlejaga suhelda, või on uuritava teo asjaolud sedavõrd eriskummalised, et tõusetub kahtlus teo toimepanija süüdivuses. Esimesel juhul võib süüdivuse küsimus, lisaks kahtlustatava isikule puudutada ka kannatanu või tunnistaja isikut. Teisel juhul puudutab süüdivuse küsimus vaid kahtlustatava isikut. Lahendamaks küsimusi, kas isik oli teo toimepanemise ajal või on menetluse ajal süüdiv või mitte, viiakse läbi kohtupsühhiaatria ekspertiis. Kui menetleja isiku ülekuulamise kogeb isiku võimetust suhelda menetlejaga adekvaatselt, tuleb ülekuulamine katkestada.

Süü küsimuse lahendamisel tuleb mõnikord käsitleda lisaks süüvõimelisuse tuvastamisele ka muude süüd välistavate asjaolude esinemisvõimalust elus – vabatahtlikku loobumist süüteoaktsest; süü puudumist ettevaatamatuse korral; eksimust teo keelatuses (KarS §§ 40-43, 38, 39).

Isiku vastutust mõjutavate asjaoludega seoses tuleb ülekuulamisel võtta vaatluse alla ka võimalikud karistust kergendavad ja karistust raskendavad asjaolud, milliseid on kirjeldatud nimetatud KarS §-s 57 ja §-s 58. Mitmed karistust kergendavad või raskendavad asjaolud on vaadeldavad erilise isikutunnusena või kuriteo toimepanemise mittekoosseisuliste objektiivsete tunnustena (näit: § 57 lg.1 p.7, § 58 p.7). Osaliselt on neid tunnuseid võimalik tuvastada isiku ülekuulamise teel, reeglina aga tuvastatakse nende esinemine muude menetlustoimingute abil – vaatlused, ekspertiisid, jms. Mõned asjaolud on seotud jällegi mõne teokoosseisuvälise subjektiivse tunnusega (näit: § 57 lg.1 p.4; § 58 p.1 või 3), mistõttu nende osas selguse saamiseks tuleb ülekuulamisel tõstatada kas küsimus: „Miks kahtlustatav kuriteo toimepanemisele asus?“, või küsimus: „Kas kahtlustatav teadis, et ...?“. Mõned asjaolud pole ehk ülekuulamise ajaks päevakorda tõusetunud, kuid nad võivad olla aktuaalsed karistuse perspektiivide tähenduses. Näiteks vastavalt § 57 lg.1 p.2-le on kahju vabatahtlik hüvitamine karistust kergendavaks asjaoluks. Ülekuulamise ajaks ei pruugi kahtlustatav veel teada, et tal on võimalus eelseisvat karistust kergendada. Seetõttu poleks liiast talle teadustada, et tal on võimalus kannatanule kahjud hüvitada. See võib aidata kaasa kahtlustatavaga sisulisemaks jutuajamiseks vajaliku parema psühholoogilise õhustiku loomisele. Samuti aga võib kahjude hüvitatus tingida kannatanu parema usalduse menetluse vastu ja annab talle lisamotiivi esineda usaldusväärsete tunnistuste andjana hiljem kohtus.

Isiku karistust mõjutavate asjaolude kohta võivad lisaks kahtlustatavale mõnikord ütlusi anda veel ka kannatanu või tunnistaja. Näiteks: Kannatanu võib anda ütlusi selle kohta, kuidas kahtlustatav teda alandas ning kirjeldada, millistes kahtlustatava poolsetes väljaütlemistes või tegudes alandamine väljendus, jms; tunnistaja võib anda ütlusi kahtlustatava teo aegse raske isikliku olukorra kohta - milles see olukord seisnes ja millega seoses tekkis, jm.

Kahtlustatava isikut iseloomustavad andmed võivad ülekuulamise teemana kõne alla tulla kahel põhjusel-vajadusel:

Esiteks. Mõnikord on tõendamisvajadusest lähtuvalt tarvilik korraldada kahtlustatavale kas kohtupsühhiaatriline ekspertiis või kohtupsühholoogiline ekspertiis või nende mõlema komplekseksperitiis. Ekspertiisiks võib ekspertiisimaterjalina vaja minna kahtlustatava iseloomu kirjeldavaid andmeid, teavet tema iseloomuomaduste kohta. Sellist teavet võib saada kahtlustatavat tundvatelt inimestelt, kellelt menetleja ülekuulamise käigus taotleb kahtlustatava iseloomu kirjeldavate ütluste andmist. Kahtlustatava iseloomuomaduste kirjeldusele lisaks tuleb ülekuulatavalt paluda, et ta ilmetaks igat kirjeldatud iseloomuomadust näidetega elust – nentides kahtlustataval mingi iseloomuomaduse esinemist, peaks ülekuulatavat kirjeldama ühtlasi mingit elulist juhtumit-olukorda, milles selline omadus avaldus ja milline konkreetne kahtlustatava poolne käitumisakt (mingite mõtete väljaütlemine; mingite, teatud tunnetega kaasnevate liigutuste või tegude tegemine) väidetavat iseloomuomadust tunnistaja arvates kinnitas. Lisaks isiku iseloomuomadusi käsitlevatele andmetele võib ekspertidel tarvis olla teada ka kahtlustatava mõningaid eluloolisi andmeid. Viimastegi saamiseks võib, lisaks muude teabekogumise võimaluste ärakasutamisele, samuti läbi viia ülekuulamisi.

Teiseks . Kahtlustatavat iseloomustavaid andmeid on vaja menetlejale endale, prokurörile ja kohtule, otsustamiseks millist tõkendit oleks kahtlustatava suhtes sobilik kohaldada; samuti on neid andmeid vaja prokurörile ja kohtule, et nad saaksid vastavalt kahtlustatava isikule ja tema elulisele olukorrale valida talle kohase karistuse liigi, määra ja karistuse kandmise tingimused. Siinkohal on lisaks kahtlustatava isiksuseomadusi iseloomustavatele andmetele vaja koguda andmeid kahtlustatava majandusliku seisuga, ülalpeetavate arvu, kahtlustatava tervise ja muude karistuse kohaldamise seisukohast tähtsate asjaolude kohta. Siingi võib üheks andmete kogumise viisiks olla asjakohast teavet valdavate isikute ülekuualamine.

2. Tõendamiseseme asjaoludega seonduvad asjaolud

Riigikohus on öeldud: „*Riigikohtu kriminaalkolleegium märgib, et kuriteo toimepanemine on ajaliselt piiritletud käitumisakt, mis on samas seotud süüdlase käitumisega nii enne kui ka pärast kuriteosündmust. Süüdlase käitumine kuriteosündmusele eelnenud või sellele järgnenud ajal võib anda kaudset teavet, mis aitab tuvastada ka seda, milline oli isiku käitumine kuriteosündmuse ajal. Kriminaalmenetluse koodeksis sätestatu ei keela tugineda kõrvuti teiste tõenditega ka tõenditele, mis annavad teavet isiku sellise käitumise kohta, mis jääb küll väljapoole süüdistuse ajalisi piire, kuid millel võib olla seos süüdistuses kirjeldatud tegude toimepanemisega. Seega võib ka süüdistuse piiridest väljapoole jääv käitumine kuuluda teatud juhtudel tõendamisesemesse, kuna selle kaudu on võimalik anda tervikpilt kuritegeliku kavatsuse kulgemisest ja realiseerumisest läbi ajalise telje.*

Riigikohtu kriminaalkolleegium leiab, et tõendite hindamine nende kogumis tähendab muuhulgas seda, et erinevatest tõenditest tulenevad andmed asetatakse omavahelisse konteksti. Ühe või teise versiooni usaldusväärsuse kontrollimisel tuleb seda kinnitavad andmed paigutada kuriteosündmusele eelnenud ja järgnenud sündmuste üldisesse kulgu. Seejuures tuleb arvestada isikule inkrimineeritava süüteo liiki ja vastava kuritegeliku käitumise kriminoloogilist eripära.”/ 3-1-1-16-04, RT III 2004, 10, 119/

Mida eelöeldu tähendab?

Seaduse järgi on karistatav vaid kuriteokoosseisuline käitumine. Isikut saab süüdistada vaid sellises teos, mida on karistusseadustikus kirjeldatud kuriteokoosseisulise teona. Kuriteo toimepanemisel on ajaline algus ja ajaline lõpp. Kuid kuritegu ja seda toimepanevas isikus „ei kuku” igavesti kulgevasse aega ja kuriteo asetleidmise ruumidimensiooni „taevast” ja kuriteo toimepanija ei haihtu maa pealt ja endiselt edasi liikuvast ajast „uuesti taevasse”. Kuriteo toimepannud isik oli „maa peal” olemas enne kuritegu, on olemas kuriteo toimepanemise ajal ja tavaliselt elab ja toimetab edasi pärast kuriteo toimepanemistki. Isiku elu kulgeb katkematu ajateljel, kuigi ruumis võib isik ümber paikneda ühest kohast teise. See katkematu ajatelg sisaldab iga inimese puhul endas üksteisele järgnevat tegevust, käitumisakte. Inimese igal hetketegevusel-toimetusel on mingi seos tema eelnevate tegevustega, tema ja teiste inimeste vaheliste suhetega, tema mõtte- ja tundemaailma ilmingutega, olgu need siis ajaliselt hetketegevusele vahetult eelnenud või varasematest aegadest pärinevaks. Hetketegevusele järgneb sellega või varasemate tegevustega seonduv tegevus jne. Seega võib kuriteole viitavaid „jälgi” leida nii kuriteole eelnenud ajas ja sündmustes kui kuriteole järgnenud ajas ja sündmustes.

Tõendamise seisukohalt ei süüvi me isiku ellu tervenisti. Kohtueelsel uurimisel isikule esitatud kahtlustus hõlmab vaid kitsast ajavahemikku ja konkretiseeritud kohta inimese ajalisel ja ruumilisel kulgemises. Küll aga on süüdistuse tõendatuse hindamisel tarvilik vaadelda inimese toimetusi ajaliselt laiemas ja ruumiliselt mitmekesisemas liikumises, sest kuriteo toimepanemise soov võib olla tekkinud, ja kuriteo toimepanemiseks soodusolukorra kujundamine võib aset leida ajaliselt enne kuritegu ning võib sisaldada endas kuriteo toimepanemist soodustava(te) tingimus(t)e loomist, mille käigus tulevane kuriteo toimepanija võib viibida erinevates kohtades ja suhelda erinevate inimestega. Nii näiteks hangib isik eelnevalt kuriteo toimepanemise vahendeid, leiab kaasosalisi, lepib kokku kuritegelikul teel saadud asjade kuriteojärgse turustamise küsimustes ja teeb muid tegusid selleks, et kergendada plaanitava teo toimepanemist või selle hilisemat varjamist või kuriteost saadud tulu kasutamist-tarbimist. Sellisest „kuriteo toimepanemisele lähenevast” käitumisest võivad järele jääda jäljed: keegi nägi-kuulis midagi, kuskilt on midagi kadunud, kuhugi on midagi juurde tekkinud, jms.

Samuti võib kuriteo toimepannud isiku kuriteojärgses käitumises aset leida rida tegevusi ning suhtlemist erinevate inimestega näiteks selleks, et peita kuriteo jälgi või kuritegelikul teel saadud asju või müüa viimaseid kellelegi, või et luua endale alibid jms. Ka isiku endapoolne kuritegeliku tulu kasutamine-tarbimine avalduvad kuriteojärgselt isiku käitumises ja teiste inimestega suhtlemises. Kuriteost eemalduvast käitumisestki jäävad jäljed inimeste mällu ning „asjade maailma”. Kuriteo toimepanija võib hilisemalt kellelegi rääkida oma teost, ta võib kanda kuriteo läbi saadud asju endaga kaasas (varastatud nahktagi endal seljas kandmine jne). Pole välistatud võimalus, et keegi n.ö. potentsiaalne tunnistaja näeb või kuuleb mingil kuriteost möödunud ajal midagi sellist, mis on seostatav uuritava kuriteo või selle toimepanijaga. Kas menetleja peaks sellised kahtlustuse ajalised raamidest ja ruumilistest piiridest väljapoole jäävad asjaolud tähelepanuta jätma? Sellisel juhul oleks kuriteosündmuse tagantjärele lahendamine ja kuriteo toimepannud isiku kindlakstegemine kui mitte võimatu, siis igatahes meelevaldselt ja kunstlikult kitsendatud.

Ülalöeldust näeme, et tõendamiseseme asjaolude tõendatuse lugemisel võib toetuda asjaoludele, mis jäävad süüdistuse ajalised raamidest väljapoole, olles aset leidnud kas enne süüdistuses vaadeldavat aega või pärast seda.

Isiku poolset kuriteo toimepanemist võivad aidata tõendada mitmed asjaolud, mis iseenesest ei kätke endas kuriteokoosseisu tunnuseid. Nii võib näiteks asjaolu, et isik palus tavaliselt vargusele eelnenud päeva õhtul ööpäevaks enda kasutusse kaubikautot Volkswagen, millist kaubikut nähti järgmisel hommikul varguse paigas, kaudselt tõendada, et tavaliselt kaubikut palunud isik on varguse toimepanijaks. Sõiduki laenamine kellegi käest ei ole iseenesest kuritegu, küll aga viitab laenamise asjaolu kõrvuti teiste tõenditega tõenäosusele, et laenaja oli seotud varguse toimepanemisega. Loomulikult peab menetleja kõigi selliste kuriteokoosseisust väljapoole jäävate asjaolude puhul hoolikalt jälgima, kuidas need asjaolud ajaliselt, ruumiliselt, füüsiliselt ning üldpsühholoogiliselt või käitumismotivatsiooniliselt sobituvad teiste tõendamise käigus kogutud infokildudega.

Kui tõendamiseseme puhul on meile deliktstruktuuri astmelisusest ja tõendamisesemest tulenevalt tõendamisele kuuluvate asjaolude määratlus seaduse tekstina ette antud, siis tõendamiseseme asjaolusid välja selgitada aitavate asjaolude puhul peab menetleja ise mõistma, milliseid küsimusi selliste asjaolude tuvastamiseks tuleb tõstatada. Mida enam ja detailsemalt suudame kuritosündmustikuga seostatavate asjaolude kohta informatsiooni saada, seda tõelähedasemaks ja sügavamaks kujuneb meie ja edaspidi prokuröri ning seejärel

kohtugi veendumus selles, kas tõendamiseseme mingi asjaolu uuritava sündmustiku puhul eluliselt esines või ei esinenud.

Tõendamiseseme asjaolude väljaselgitamist abistavad asjaolud kujutavad endast ka olulist taktikalist relva isikute ülekuulamisele. Näiteks: kui meile on teada, et isik päev pärast verist tapmisjuhtumit põletas tuttava juures katlamajas ära mingid oma riideesemed, saame me sellise asjaolu kahtlustatavale teadustamisega kõigutada temapoolset enesekindlust tõe varjamises ning kõrvuti muude argumentidega kallutada teda avaldama tõtt.

Seega seisneb seaduses sätestatud tõendamiseseme asjaolude nimistust väljapoole jäävate, kuid tõendamisesemega seotud asjaolude tähtsus selles, et: 1) nad annavad meile informatsiooni uute tõendiallikate - kuriteojälgede, asitõendite ja kuriteoga, või selle ettevalmistamisega või tagajärgedega seotud isikute olemasolu teadvustamiseks, otsimiseks ja leidmiseks. Leidnud sellised isikud, saab neid üle kuulata saamaks neilt tõendusteabena kasutatavaid ütlusi; 2) oma eluliselt usutavas seotuses uuritava sündmustiku ja isikute käitumisega kinnitavad nad kaudselt tõendamiseseme asjaolude esinemist või mitteesinemist; 3) nad aitavad menetlejal mitmekesistada ja muuta tõhusamaks uurimistoimingute läbiviimise taktikat.

Teemaosa kokkuvõtteks

Ülekuulamise teemad ja põhiküsimused, nagu vaatlesime, tulenevad otseselt deliktstruktuurist ja tõendamisesemest. Neid võib aga tuletada ka teemadest, mida kohus on kohustatud käsitlema enne kohtuotsuse tegema hakkamist. Seda, millistele küsimustele kohus tähelepanu pöörab, kajastab KrMS § 306. Vaatame seda sätet lähemalt, sest selle sätte abil on kohtueelsel menetlejal võimalik kontrollida oma töö, kaasaratult ülekuulamis(t)e läbiviimise igakülsuse nõude täidetust.

Kriminaalmenetluse seadustiku § 306 lg.1 ütleb, et

„Kohtuotsuse tegemisel lahendab kohus järgmised küsimused:

- 1) kas leidis aset tegu, milles süüdistatavat süüdistatakse;**
- 2) kas teo on toimepannud süüdistatav;**
- 3) kas tegu on kuritegu ning millise paragrahvi, lõike ja punkti järgi karistusseadustikus tuleb see kvalifitseerida;**
- 4) kas süüdistatav on süüdi kuriteo toimepanemises;**
- 5) kas on kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid;**
- 6) milline karistus tuleb süüdistatavale mõista;**
- 7) kas süüdistatav tuleb karistusest vabastada või tuleb talle kohaldada asenduskaristust;**
- 8) kas alaealist süüdistatavat tuleb toimepandud kuriteo eest karistada või tuleb talle kohaldada mittekaristuslikku mõjutusvahendit;**
- 9) kas süüdimõistmise korral tuleb valida uus tõkend, jätta tõkend muutmata, tõkend muuta või tühistada;**
- 10) milliseid meetmeid on vaja süüdistatava süüdimõistmise ja vangistusega karistamise korral võtta tema järelevalveta jäävate alaealiste laste ja vara suhtes;**
- 11) kas ja millises ulatuses rahuldada tsiviilhagi või hüvitada kuriteoga tekitatud kahju;**
- 12) kas on vaja võtta meetmeid tsiviilhagi tagamiseks;**

- 13) kuidas toimida asitõendite ja kriminaalmenetluses äravõetud, arestitud või konfiskeerimisele kuuluvate muude objektidega;*
14) millised on kriminaalmenetluse kulud ja kelle kanda need jäävad.”

Õigeid ja õiglaseid vastuseid ülalesitatud küsimustele saab menetleja anda vaid igakülgse ja objektiivse teabe olemasolul. Sellist teavet tulebki ülekuulatavatelt taotleda. Menetleja peab ülekuulamisi läbi viima perspektiivitundega. Õigusemõistmine ei leia aset mitte kohtueelsel uurimisel, vaid kohtus. Seetõttu on menetleja kohustatud küsimused, mille lahendamine huvitab kohut, üles tõstatama juba kohtueelses menetluses läbiviidavatel ülekuulamistel.

Ülekuulamise teemasid ja põhiküsimusi esile tuues vaatlesime neid liigendatuna. Ülekuulamisel ei pruugi menetleja teemasid ja küsimusi tõstatada taolisest liigendatusest lähtudes. Loomulikult on hea, kui ülekuulaja püüab esmalt selgust saada uuritava teo objektiivsetes asjaoludes ning seda järkjärgulise järjepidevusega sündmuse ajalise kulgemise algusest kuni sündmustiku lõpuni, seejärel esitab vajadusel küsimusi teo subjektiivsete tunnuste selgitamiseks, jne. Paraku ei sõltu sellise järjepidevuse, teemade liigendatuse järgimine alati menetlejast – palju oleneb uuritava teo eripäradest; sellest, kas ülekuulatav koges tegu tervikuna või osaliselt; sellest, millistest asjaoludest ülekuulatav üldse teadlik võib olla; ülekuulatava isikupärast ja tema jutustamise viisist, erinevate asjaolude meenutamise võimest või meenumise järjekorrast. Tavaliselt räägivad ülekuulatavad mitmetest tõendamisele kuuluvatest asjaoludest läbisegi-järjekorras. See nõuab ülekuulajalt enamat tähelepanelikkust, kui asjaolude liigendatud käsitlemine, et olulised teemad ja põhiküsimused ei jääks poolikult läbivaadatuiks. Ülekuulamise igakülgse tagamise ja tõendusteabe liigendatuse saavutamise seonduvat vaatleme alljärgnevalt.

IV Küsimuste esitamine, ülekuulatava ütluste protokollimine

1. Küsimuste esitamine

Loomulikult peab menetleja kõikide ülekuulamisel tõusetuvate teemade ja sõlmküsimuste pinnalt oskama ülekuulatavale arusaadavas keeles esitada tõendamiseseme asjaoludesse selgusttoovaid küsimusi. „Arusaadavas keeles” ei tähenda ainult seda, et menetleja peab tagama ülekuulatavale nende küsimuste esitamise isiku emakeeles või muus isiku poolt vallatavas keeles, esitatavate küsimuste arusaadavus sõltub muustki – sellest: kui selgelt on küsimuses väljendatud küsimuse mõte; kas küsimuses kasutatud sõnavara, erinevate sõnade sisuline tähendus on ülekuulatavale arusaamiseks jõukohane; kui hästi on küsimus lauseehituslikult üles seatud, ehk kas küsimuse lausestus ei ole liiga keeruline selleks, et temast, vaatamata „tuttavatele” sõnadele, aru saada. Ülekuulatavalt asjakohaste ja arukate vastuste saamise eelduseks on menetlejapoolsed asjakohased ja arusaadavalt formuleeritud küsimused. Seega ei ole kohane esitada ülekuulatavale näiteks selliseid küsimusi, nagu: „Rääkige mulle, milliseid kuriteo objektiivseid tunnuseid Te nägite?”, või „Millised õigusvastasust välistavad asjaolud esinevad Teie poolt toimepandud süüteo koosseisulise teo puhul?”

Ülekuulamise sisuline osa algab menetleja poolse ettepanekuga, et ülekuulata räägiks kõigest, mida ta teab uuritavast sündmusest, selles osalenud isikutest ja nende käitumisest sündmuse ajal. Seejuures on ülekuulatavale eelnevalt selgitatud, millise sündmusega seoses tema ülekuulamist läbi tahetakse viia. Samane on lähenemine ülekuulamise üksikutele teemadele – näiteks: „*Te ütlesite, et asjad, mida Raivo Lae autos nägite, olid tema sõnul varastatud? Rääkige palun, mida Te teate nende asjade edasisest saatusest?*”, või: „*Rääkige palun, mida Te teate põhjustest, miks Rein Vali (ülekuulatava naabrimees – autori märkus) Teie poega peksis?*”.

Ülekuulamine ise või selle erinevate teemade kohta teabe taotlemine alaku alati avatud küsimusega, millele ülekuulataav saab vastata vaba jutustusena. Selline nõue on tuletatav KrMS § 74 lg.4 ja § 75 lg.3. Neist esimene ütleb, et „*Tunnistaja võib pärast vaba jutustamist kirjutada ütlused ülekuulamisprotokollile omakäeliselt, ...*” ja teine ütleb, et „*Kahtlustatavalt küsitakse, kas ta on toime pannud kuriteo, milles teda kahtlustatakse, ning talle tehakse ettepanek anda vabalt jutustades ütlusi kahtluse aluseks oleva kuriteo asjaolude kohta*”.

Herbert Lindmäe ütleb oma 1998 aasta õpikus „Menetlusmetoodika I”, et Vana-Rooma ajast on õiguserikkumiste uurimisel tõusetunud küsimusteks olnud järgmised küsimused: **kes, mis, kus, millega, milleks, kuidas, millal?** Nende küsimuste järjestus võib olla muudetav, samuti võib olla muudetav nende maht. Küsimuste järjestus ja maht sõltuvad sellest, mida menetleja juba teab, mida võib teada ülekuulataav, ning millisele küsimusele vastuse saamine on päevakorral kõige olulisemana. Ka võib küsimuste järjestus sõltuda ülekuulamise käigu taktikalisest ülesehitusest.

Nimetatud lakoonilisi küsimusi kasutatakse ülekuulataava vabas jutustuses avaldunud teabe konkretiseerimiseks-täpsustamiseks. Seejuures tuleb silmas pidada, et neid ei kasutata ülekuulataava küsitlemisel sellises lakoonilises esituses. Need küsimused kujutavad endast üksnes probleemi rõhuasetust, millele formuleeritakse ümber-juurde keeleliselt korralik sõnastatus nii, et oleks ülekuulatavale võimalik esitada probleemi kohaselt mõtestatud küsilause. Näiteks: Esitades ülekuulatavale küsimuse: „Miks?“, võib ta vastu küsida: „Mis miks?”. Sellisesse suhtlusstiili sattumise võimalust ei tohiks menetleja oma küsimustega soosida. Seega tuleb näiteks küsida: „Miks Te kannatanut noaga lõite?“, või „Kuidas Te majja sisse pääsesite?“. Ülekuulamisel tuleks taotleda, et ülekuulataav räägiks meiega täislausetena, vastaks mitte ühesõnaliselt „jah” või „ei” või „meeldis”, vaid täislauseliga. Täislauselistest vastustest on kergem teada saada, „mida „jah”” või „mida „ei”” või „mis „meeldis””. Täislauselid täidavad paremini ütluste kui tõendite sisu asjakohasuse ning selguse nõuet. Täislauseliste vastuste teabemaht on suurem, kui ühesõnalisete vastuste teabemaht. Näiteks: Küsides kahtlustatavalt, kes räägib, kuidas ta kannatanut noaga ründas ja lõi: „Miks?” võite saada trotsliku vastuse: „Tahtsin”. Küsides sama asja kohta küsimuse: „Miks te kannatanut noaga ründasite ja lõite?”, on suurem tõenäosus saada rünnaku põhjusi pikemalt selgitav vastus a la: „Selle pärast, et” Juhul kui ka täislauselisele küsimusele saate vastuseks: „Tahtsin”, ei tohiks Te jällegi küsida: „Miks?”, vaid peaksite küsima: „Selgitage palun, miks Te tahtsite kannatanut noaga rünnata ja lüüa?”

Täislauselistes ütlustes sisalduv teave tõstab ütluste tõendiväärtust. Lühivastuste kohta võib ülekuulataav hilisemalt öelda, et ta andis selliseid ütlusi trotsist, et tegelikult ei tea ta kuriteost või muudest kuriteoga seonduvatest asjaoludest midagi. Lühivastustes ei sisaldu tõendamisele kuuluvate asjaolude eluline sisu, kellegi käitumise või muu objektiivse asjaolu

või asja üksikasjalikum kirjeldus. See aga teeb raskeks või pea võimatuks anda ütlustele hinnangut nende elulise usutavuse või teiste tõenditega seonduvuse aspektist. Näiteks: Kui kahtlustatav küsimusele: „*Kas olete toime pannud kuriteo, milles Teid kahtlustatakse?*”, vastab „Jah”, või: „Jah, olen”, ning ettepanekule „anda asja kohta ütlusi” vastab: „*Ma ei taha ütlusi anda*”, siis ei kajastu tema vastustes ühtki seika, mille pinnalt võiks väita: „Kuivõrd kahtlustatava ütlustes avaldatud asjaolude ning tema enda käitumise üksikasjaline kirjeldus on eluliselt usutav ning on kooskõlas muude, tõendamist leidnud faktiliste asjaoludega, siis...” Olles ülekuulamisel antavates täislauselistes vastustes pikemalt selgitanud või kirjeldanud mingit tõendamisele kuuluvat asjaolu, on isiku hilisem väide, et ta ei tea tegelikult midagi, väheusutav, ja isiku asjatundliku küsitlemise teel kohtus ka ümberlükatav.

Ülekuulatavalt täislauseliste vastuste saamine on vajalik juba puhttaktikalistel kaalutlustel. Mida rohkem inimene räägib, seda enamat informatsiooni meile laekub. Lisaks täisvastustes sisalduvale enamale tõendusteabele, annavad täisvastused meile parema võimaluse uute küsimuste tõstatamiseks ja formuleerimiseks. Täisvastused võimaldavad meil esitada tõendamisele kuuluvate asjaolude kohta rohkem täpsustavaid küsimusi. Täisvastustega valetamise korral saab menetleja isiku väljaütlemistest rohkem pidepunkte tema ütluste valelikkuse paljastamiseks. Samuti on inimesel, kui ta juba millestki on pikemalt rääkima hakanud, raskem oma avameelsust pidurdada või oma juttu tagasi võtma hakata.

Küsimused „kes”, „mis” on mõeldud ennekõike teoasjaolude selgitamiseks kasutatavate küsimustena. Neid tuleb aga kasutada ka teoelsete ja teojärgsete, teoga seonduvate asjaolude väljaselgitamisel. Näiteks: Kui varguse toimepanija väidab, et müüs varastatud esemed maha, siis tuleb küsida, millise eseme millal, kus, kellele, jne ta maha müüs, sest varastatud esemeid tuleb otsida, ning lisaks võimaldab ostja leidmine meil teda üle kuulata ja saada temalt ütlusi, mis seovad kahtlustatava varastatud esemetega, ehk annavad kinnitust kahtlustatava süü kohta.

Kõigil neil seitsmel küsimusel on olemas teisendvariandid, mida samuti saab või tulebki ülekuulamisel küsimuste formuleerimiseks kasutada. Teisendvariandid annavad võimaluse küsimust arusaadavamaks ja eluliselt suupärasemaks muuta, samuti võimaldavad nad luua vabamat suhtlemisõhkkonda. Näiteks: küsimuse „*Millal see juhtus?*” asemel võib esitada küsimuse „*Suudate Te meenutada, kuna see sündmus aset leidis?*”; küsimuse „*Miks Teie abikaasa niiviisi käitus?*” asemel võib küsida: „*Oskate Te välja pakkuda, mis võis tingida Teie abikaasa sellise käitumise?*”; jne.

Lisaks teisendvariantidele tuleb ülekuulamisel kasutada nendest küsimustest tuletatud ja laiendatud küsimuste variante. Näiteks: Tunnistaja nägi kuriteo toimepanemist pealt. Paraku ei tundnud ta isikut, kes kuriteo toime pani. Küsimus: „*Kes oli teo toimepanija?*”, ja sellele saadav vastus: „*Ma ei tunne seda meest. Mulle oli ta vööras*”, menetlejat toimepanija isiku tuvastamisel edasi ei aita. Seega tuleb ülekuulajal taotleda tunnistajalt kuriteo toimepanija isikukirjeldust läbi ettepaneku: „*Kirjeldage palun seda meest!*”, ja läbi tunnistaja ütlusi täpsustavate küsimuste: „*Meenub ehk Teile, mis värvi või tooni juuksed tal olid?*”, „*Kas Te nägite tema silmi, oskate ehk neid täpsemalt kirjeldada?*”, jne.

Menetleja taiplikkus selles, mille kohta on vaja küsimusi esitada, menetleja suutlikkus küsimusi vastavalt teemale ning ülekuulatava isiku või tema emotsionaalse hetkeseisundi eripäradele formuleerida, on ülekuulamise tulemuslikkuse olulisemateks eeldusteks.

Esitades isikule küsimusi, neid sõnastades, peab menetleja jälgima, et tema küsimused ei oleks suunava sisuga. KrMS § 68 lg.4, mis laieneb kõigile tunnistajana ülekuulatavatele isikutele ning läbi § 75 lg.4 ka kahtlustatavale, ütleb: „**Keelatud on esitada suunavaid küsimusi**”.

Millised küsimused on suunavad? Suunavaks tuleks küsimus lugeda, kui:

- 1) Küsimuses sisaldub tõenduslik teave asjaolu kohta, mille kohta ülekuulatav veel ütlusi pole andnud. Näiteks: Linnapargis toimepandud noormehe peksmist eemalt pealtnäinud tunnistaja pole andnud veel ütlusi selle kohta, kes ja kuidas kannatanud noormeest peksid. Kannatanu on andnud ütlusi, et teda peksid kolm meest. Menetleja ei tohiks seetõttu esitada tunnistajale küsimust: „*Kas kõik kolm meest peksid noormeest?*”, vaid peaks esmalt küsima: „*Kes noormeest ründas, ja kuidas ründas?*”.
- 2) Küsimuses sisaldub vaid üks vastusevariant või sisalduvad küsimuses mitu vastusevarianti, mis justkui välistaksid muud võimalused vastamiseks. Näiteks: Küsimuse „*Kas see auto oli punast värvi?*” või küsimuse „*Kas see auto oli punast või sinist värvi?*” asemel tuleks küsida „*Mis värvi see auto oli?*”.
- 3) Küsimus on üles ehitatud arvamuskult ning menetleja ootaks ülekuulatava vastuses justkui kinnitust oma enda arvamusele, versioonile. Näiteks: Küsimuse „*Kas on võimalik, et Teie naaber tappis oma elukaaslase selleks, et saada naise maja ja rahad endale?*” asemel tuleks küsida: „*Teate Te nimetada põhjust, miks Teie naabrimees oma elukaaslase tappis?*”.
- 4) Küsimuses on mainitud asjaolu, mille asetleidmisest või mitteasetleidmisest ülekuulatav ei ole teadlik. Näiteks: Ülekuulatav, ei tea täpselt, mismoodi kannatanu sündmuskohalt ära läks. Küsimuse „*Mis autoga kannatanu lahkus?*” asemel tuleks küsida „*Kuidas kannatanu sündmuskohalt lahkus?*” Kui ülekuulatav annab esimesele küsimusevariandile vastuseks: „Ma ei tea seda”, võib jääda mulje, et ta on ikkagi teadlik sellest, et kannatanu lahkus just autoga ning oma vastusega ta justkui kinnitaks seda asjaolu.
- 5) Küsimus sisaldab vastamiseks vajalikku teavet, ehk on õiget vastust etteütlev. Näiteks: Küsimuse „*Te lõite kannatanut kahel korral noaga rindu ja ühe korra kaela, on see nii?*”, asemel tuleks küsida „*Millist vägivalda Te kannatanu vastu kasutasite?*” või „*Mitu korda, millega ja kuhu Te kannatanut lõite?*”.
- 6) Küsimuses sisaldub mõne isiku nimi, kelle nime ülekuulatav pole veel ise maininud või kelle nime ta üldse ei teagi. Näiteks: Kannatanu ei tunne meest, kes teda õhtusel ajal tänaval ründas. Politseipatrull on samal õhtul kannatanult saanud isikukirjelduse alusel ründamises kahtlustatavana kinni pidanud Allan Toori nimelise mehe. Kannatanu on kuulnud, et keegi mees on kinni peetud, aga pole ise kinnipeetavat näinud, ega tea tema nime. Küsimuse „*Rääkige palun täpselt, millist vägivalda Allan Toor Teie suhtes kasutas?*” asemel peaks menetleja küsima: „*Rääkige palun täpselt, millist vägivalda Teid rünnanud mees Teie suhtes kasutas?*”, sest kinnipeetud A.Toor ei pruugi osutada ründajaks, vaid ta lihtsalt on tegeliku ründajaga sarnast kasvu, sarnaselt riides, mistõttu ta ründaja pähe kinni peetigi.

Tavaliselt esineb suunavas küsimuses korraka mitu sellist puudust, mis temast suunava küsimuse teevad. Näiteks küsimuse „Kas auto oli punast värvi?” puuduseks on kindlasti

vaid ühe vastusevariandi ette andmine, aga samas võib see küsimus, kui auto oli tõesti punast värvi, sisaldada endas ka vastamiseks vajalikku teavet. Suunatud küsimuste lubamatus tuleb ohust, et mõjutatavad, endas kahtlevad või menetlejale meelegärgi olla püüdnud inimesed ei anna vastuseid mitte enda poolt kogetust tulenevalt, vaid annavad vastuse küsimuses sisalduva informatsiooni või „vihje” alusel – nimelt arvavad nad, et just sellist vastust neilt oodatakse. Eriti hoolas tuleb suunavatest küsimustest hoidumisel olla laste ülekuulamisel, kes reeglina on ühtaegu nii mõjutatavad, kui meelegärgi olla püüdnud – nad jälgivad küsimust tähelepanelikult ja katsuvad ära mõistatada, mida neilt oodatakse, ning küsimuses sisalduvat informatsiooni võivadki nad pidada „mõistatuse võtmeks” või „oodatavale käitumisele kutsuvaks etteütlemiseks”. Suunavatest küsimustest lähtuvate vastuste puhul ei saa olla kindel, et vastus kajastab elus aset leidnud tegelikkust – et vastaja seda, mida ta vastuses väidab ise näinud-või kuulnud olevat, elus tegelikult ka nägi-kuulis; või et ta seda, mida väidab ise teinud olevat, elus tegelikult ka tegi. Suunavatest küsimustest lähtuvate vastuste puhul on alati alust karta, et vastaja ei oleks sellist vastust andnud või koguni teadnud anda, kui küsimus oleks olnud esitatud mittesuunavalt. Võimalus, et teistmoodi küsimisel oleks antud teistsuguse sisuga vastus teebki saadud vastused tõe seisukohast ebausaldusväärseiks.

Suunavaks ei saa pidada küsimust, mis puudutab mingit asjaolu, mis on süüteo koosseisu kvalifitseerimise seisukohast määrava tähtsusega ja mille tegelikkuses esinemise või mitteesinemise kohta on teabe saamine raskendatud ilma selle asjaolu nimetamiseta ülekuulatavale esitatavas küsimuses. Näiteks: Teise isiku kehaline väärkohtlemine on karistatav lisaks teise isiku löömisele või peksumisele või temale tervisekahjustuse tekitamisele veel juhul, mil leidis aset muu, *valu tekitanud* kehaline väärkohtlemine. Kui kannatanu on politseisse pöördunud „muu kehalise väärkohtlemise” kaebusega, ei ole menetlejal võimalik otsustada menetluse alustamise või alustamatajätmise või juba alustatud menetluse lõpetamise või jätkamise küsimust, kui tal ei ole selgust, kas see „muu väärkohtlemine” tekitas kannatanule ka valu. Seetõttu, kui kannatanu kaebleb, kuidas teda „jõhkralt” tõugati või „jõuliselt” õlgadest raputati, ning samas ei ütle, kas tõukamine või raputamine talle ka valu tegi, siis ei jää menetlejal muud üle, kui ise küsida „*Kas Teil oli seejuures ka valu?*”, või „*Oli Teil seejuures valu või ei olnud?*”. Samane on näiteks lugu väljapressimise ja omavoli piiritlemisega, kus menetleja on mõnikord ise sunnitud esitama küsimuse kahtlustatava või kannatanu võimalike võlasuhete või muude varaliste kohustuste täitmise seonduvate suhete olemasolu kohta.

Suunavaks ei ole ka küsimus, milles sisaldub küll vaid üks või mitu vastusevarianti, kuid nende variantide esinemise kohta saab vastata ainult kas „ei” või „ja”, sest veel mõnda muud lisavarianti (kolmandat varianti) elus ei esine. Näiteks: Tunnistaja ei suuda esitada sündmuskohal olnud ja sealt lahkunud sõidukite kirjeldust, öeldes: „*Seal oli kaks autot, ma ei oska neid kirjeldada, ma ei tunne automarke*”. Sellisel juhul võib tunnistajalt küsida: „*Kas autod olid ühesaugused?*”, „*Kas üks auto oli suurem kui teine?*”, jms. Sellised küsimused aktiveerivad küsitava mälu, aitavad tal meenutada, ütlemata või vihjamata samas ette, mida isik konkreetselt vastama peab või vastata võiks; samuti ei tingi sellised küsimused küsitava asjaolu kohta sedavõrd detailse vastuse saamist, et see omaks koheselt määravat tähendust kellegi konkreetse isiku või mõne kindlalt identifitseeritava eseme seostamiseks kuriteo toimepanemisega.

Suunavaks ei saa pidada ka küsimust, mis taotleb oletusliku sisuga vastuse saamist. Näiteks: Küsimusele „*Kes Teie arvates võis selle varguse toime panna?*”, antav vastus võib alata tõenäoliselt sõnadega „*Ma arvan, et ...*”. Sellised vastused ei oma tõenduslikku

väärtust, kuna nad ei kajasta endas faktipõhist teavet mingi tõendamisele kuuluva asjaolu kohta. Vastuses sisalduv teave ei väida midagi kindlalt, vaid on arvamuslim, oletuslik – menetluses ei saa aga otsuseid rajada oletustele, otsused peavad tuginema faktidele. Seetõttu ei ole oletusliku sisuga vastuseid mõtet ütlustena protokollida. Küll aga ei ole keelatud, et menetleja mõnikord isikult tema arvamust tõendamisega seotud asjaolude kohta küsib. Kui isik, öeldes välja oma oletuse, elulistele asjaoludele tuginedes ühtlasi põhjendab, miks tal selline oletus tekkis, võib menetleja saada informatsiooni, mida kuriteo avastamise huvides oleks mõttekas kontrollida või mille pinnalt võiks püstitada versioone mõne tõendamisele kuuluva asjaolu kohta.

Keelatud küsimuste hulka liigituvad **KrMS § 68 lg. 6** järgi ka küsimused, mis puudutavad kahtlustatava või kannatanu kõlbelisi omadusi. Neid küsimusi võib esitada „*üksnes juhul, kui kriminaalmenetluse esemeks olevat tegu tuleb hinnata lahutamatus seoses nende varasema käitumisega*”. (vt. ka käesolev õppevahend lk.9) Vajadus selliste küsimuste esitamiseks tekib reeglina isikuvastaste kuritegude uurimisel, kus lähisuhtes olnud või olevate inimeste vahel esines konflikt, mille juured võivad mõnikord ulatuda nende suhte kestusestki kaugemasse ajaperioodi.

Ülekuulamise igakülgse tagamiseks on menetlejal soovitatav ülekuulamist juhtida järgmiselt:

Nagu juba eelnevalt öeldud, alaku ülekuulamise sisuline osa menetleja poolse ettepanekuga, et ülekuulata räägiks kõigest, mida ta teab uuritavast sündmusest, selles osalenud isikutest ja nende käitumisest sündmuse ajal. Pärast ettepaneku tegemist hakkab menetleja ülekuulata poolt räägitavat tähelepanelikult kuulama. Sõnaahtramaid ülekuulata peab menetleja aitama, julgustama, et nad oma vabajutustust jätkaksid, tehes seda näiteks lausungitega: „*Selge. Mis edasi sai*”, või „*Jätkake palun*”, või „*Hästi. Mis seejärel juhtus*”, jms. Menetleja peaks saavutama, et ülekuulata räägiks enda poolt kogetu, selle mida ta teab ära algusest lõpuni. Ülekuulata jutustust kuulates, jätab menetleja meelde asjolut, mille kohta ülekuulata andis puudulikku teavet. Menetleja reastab need asjolut vastavalt nende tõenduslikule tähtsusele. Pärast ülekuulata vabajutustust teeb menetleja, kujunenud tähtsusreastust järgides ülekuulatavale ettepaneku rääkida järjekorras esimesena seisvast asjolut lähemalt-täpsemalt, seejärel teisest asjolut üksikasjalikumalt jne. Seejuures peab menetleja hoidma vestlust käsitletava asjolut raames, suunama ülekuulatavat keskenduma hetkel just sellele asjolute. Vestlusaluse asjolut käsitlemiselt järgmise asjolut käsitlemise juurde asub menetleja vaid siis, kui kõnealuse asjolut osas on saavutatud täielik selgus või asjolut puudutavad ülekuulata teadmised on ammendatud.

Kui ülekuulata võib olla teadlik vaid ühest või mõnest tõendamisele kuuluvast asjolut, teeb menetleja talle ettepaneku rääkida kõigest, mida ülekuulata teab sellest või nendest asjolutdest. Seejuures järgib ta asjolut järjepideva ning igakülgse uurimise nõuet ning ei liigu järgmise asjolut käsitlemise juurde enne, kui kõnealuse asjolut osas on saavutatud täielik selgus või asjolut puudutavad ülekuulata teadmised on ammendatud.

Kui uuritav sündmustik on mahukas, puudutab pikemat ajavahemikku ja mitmeid, iseseisvate sündmustena vaadeldavaid kulgemisetappe, või tuleb ülekuulamisel käsitleda mitmeid erinevaid kuriteoepisoode, siis võtku menetleja need vaatluse alla järgemööda. Nii nagu leiab aset ühe sündmuse erinevate asjolutude järjestamine, nii järjestagu menetleja siin

ka sündmustiku etapid või uuritavad kuriteoepisoodid. Asudes esimese etapi või episoodi juurde, teeb menetleja ülekuulatavale ettepaneku rääkida kõik talle teadaolev sellest sündmustikuosast või kuriteoepisoodist. Edasi käitub menetleja samaselt nagu käitus eelpoolkirjeldatult, üht sündmust puudutava ülekuulamise läbiviimisel. Järgmise sündmuseosa või episoodi juurde asub menetleja alles siis, kui esimese osa või episoodi ning kõigi neisse puutuvate asjaolude suhtes valitseb selgus või asjakohased ülekuulatava teadmised on ammendatud.

2. Ülekuulatava jutu ja vastuste protokollimine

Nagu sai nenditud, võib ülekuulamisel jutuksvõetavate teemade ja lahendamist vajavate põhiküsimuste käsitlemise järjekord mõnikord kujuneda kaootiliseks või erinevate ülekuulamiste lõikes isepäraseks. Sellele vaatamata on soovitatav, et menetleja, protokollides ülekuulatavalt saadud teavet, kannaks teabe protokollis siiski teatud kindlat liigendust järgides. See liigendus võiks tõendamiseseme asjaolude järjestust arvestades olla järgmine:

- 1) Esmajärjekorras kantakse protokollis need andmed, mis võimaldavad protokollis lugejal kiiresti saada selgust selles, millal ja kus tegu aset leidis ning milles see tegu seises. Siinkohal esitatakse: võimalustmööda kuupäevalise ja kellaajalise täpsusega uuritava sündmuse asetleidmise aeg või ajavahemik; sündmuskoha ülesleidmist võimaldava täpsusega selle asukoht; teo toimepanemise asjaolud (mis, kuidas, millega) vähemalt teo esialgsel kvalifitseerimisel võimaldava selgusega, märkides ära, kes olid sündmuses tegevad isikud ning kirjeldades võimalikult üksikasjaliselt iga isiku käitumist, samuti isikute käitumisest tekkinud nähtavaid tagajärgi. Sündmuses osalevate isikute osas pannakse kirja nende nimed, kui ülekuulatav need avaldas. Kui ülekuulatav ei tundnud sündmuses osalenud isikuid või mõnda neist, siis tundmatute puhul kasutatakse nende ja nende käitumise kirjeldamisel siin protokollis osas kõigest üht või kaht tunnust, mille alusel on võimalik aru saada, kellest juttu on või kelle käitumist parajasti kirjeldatakse: näiteks – „Meesterahvas suundus naise poole ...”, või „Pikemat kasvu mees lõi noorukit jalaga kõhtu, misjärel lühemat kasvu mees hakkas noorukit kätega vastu pead lööma.”, jms. Asjaosaliste isikute põhjalikumad isikukirjeldused esitatakse protokollis edaspidiselt, et siinkohal mitte tekitada katkeid sündmuse tervikkirjelduses – sündmuse tervikkirjelduse „hakkimine” muude detailidega vähendab sündmustiku kulgemise järjepidevuse jälgitavust, toimunust arusaamise ja toimunu selgusmõtestamise kiirust.
- 2) Järgnevalt kantakse protokollis üksikasjalikum tundmatute isikute isikukirjeldus ja kõik muud andmed, mis on olulised nende isikute kindlakstegemise ja leidmise seisukohast – nende keelekasutus, nende poolt kasutatud transpordivahendid, lahkumise suund, neist sündmuskohale maha jäänud jäljed või esemed, jne. Andmed isikutest sündmuskohale jäänud jälgede või esemete, ning isikute poolt kasutatud liikumisvahendite kohta on tarvilikud ka nende isikute puhul, keda ülekuulatav tunneb. Kui sündmuses osalesid ülekuulatavale tuttavad isikud, siis vajadusel kantakse protokollis andmed selle kohta, mida ülekuulatav teab asjakohaste isikute käitumise võimalikest tagamaadest, eesmärkidest või motiividest.
- 3) Eraldi lõiguna võiks protokollis olla kajastatud teo toimepanemiseks kasutatud, kuid sündmuskohale mittejäetud esemete, või toimepanijate poolt hõivatud asjade nimistu ning kirjeldused. Kui esemete äravõtmise tõttu on kannatanule tekkinud varalist kahju, oleks

otstarbekas äravõetud esemete nimede ning kirjelduse juurde lisada ka andmed nende rahalisest või muust olulisest väärtusest.

- 4) Eraldi lõikudena võiksid protokollis olla kajastatud andmed, mis ilmestavad protokollis kantud ütluste esimeses osas „voolavalt” kirjeldatud sündmuse mõningaid seiku, asjaolusid ja on ühtlasi olulised isiku käitumise õigusliku tähenduse määramiseks. Neid andmeid ei ole protokollis esitatud sündmuse tervikkirjelduse juurde otstarbekas paigutada, sest seal nad segaksid oma detailsuses sündmuse kulgemise jälgitavust, tükeldaksid liigselt sündmuse tervikpilti. Need andmed võivad vajadusel anda teavet järgmiste asjaolude kohta: millest johtuvalt teab ülekuulataja määratleda sündmuse toimumise aega; millised maastikulised või avaliku ruumi elemendid on olulised teopaiga või asitõenduslike objektide täpse asukoha määramiseks; millised olid sündmustiku tajumise tingimused või millised asjaolud tingisid oluliste objektide sattumise ülekuulataja tähelepanu alla või sündmustiku nüansside märkamise ja meeltesüübitamise; mida olulist uuritava sündmusega seoses teab ülekuulataja sündmuse-eelsest ja järgsest perioodist, ja seda iseäranis asjakohaste isikute käitumise-tegemistega seonduvalt, jms.
- 5) Eraldi lõiguna täheldatakse üles asjaolu, mis kajastab ülekuulataja poolt mingite esemete üleandmist menetlejale. Tavaliselt on tegemist asitõendiväärtust omavate esemetega. Seejuures tuleb ülekuulatajalt taotleda ütlusi selle kohta: millist tähendust omab ese uuritava sündmuse seisukohast, ehk milles seisneb eseme kokkupuutuvus sündmuse enda või mõne selle asjaoluga; millistel asjaoludel sattus ese ülekuulataja valdusesse; mida ülekuulataja teab öelda eset mõjutanud keskkonnafaktorite, nende toime ajalise kestvuse kohta, või selle kohta, kuidas on eset seni käidelnud keegi seda vallanud isikutest või ülekuulataja ise.

Alljärgnevalt vaatame üht kaasust. Esmalt vaatame, mida õnnestus menetlejal elus asetleidnud sündmuse kohta kohtueelse uurimise käigus kindlaks teha. Seejärel vaatame, mida selle sündmuse kohta kajastas sündmuse pealtnägija ülekuulamise protokoll. (P.S. koha- ja isikunimed on muudetud)

KAASUS

2005. aastal, 07.septembril, reedesel õhtul, kella 22.40 paiku jalutasid Pärnus, inimtühjal Räägu tänaval noormees ja tütarlaps, Mart Keer ja Triin Raud. Nad liikusid Räägu tänavaga ristuva Kure tänava suunas, kõndides tänava paarisarvuliste majade poolsel kõnniteel. Kure tänava poolt lähenesid sama kõnniteed mööda neile kaks, nende jaoks tundmatut noormeest, Jaak Staroumnõi ja Rain Rand. Noormehed olid alkoholihoobes, lärmasid ja nende liikumistrajektor oli ebakorrapärane, kõikides kõnnitee ühest servast teise või haarates enda alla kõnnitee keskosa. M.Keerust ja T.Rauast Räägu tänava maja nr.54 juures möödudes pörkas Jaak Staroumnõi õlaga M.Keeru õla vastu. M.Keer püüdis kokkupõrkest mitte välja teha ja T.Raua kõrval edasi jalutada, kuid J.Staroumnõi jäi seisma, pöördus eemalduva M.Keeru poole ja karjus: “Kuule pede, mida sa nügid?!”. Selle peale M.Keer peatus ning keeras end näoga J.Staroumnõi poole, öeldes: “Joo vähem, käid sirgemini”. Seepeale astus J.Staroumnõi hoogsalt M.Keeru juurde ja lõi teda käigult parema jalaga kubeme piirkonda, hõigates ise oma kaaslasele, Rain Randile: “Rain, anna sellele pedele peksa!” Saadud löögist tõmbus M.Keer küüru. J.Staroumnõi hakkas M.Keeru mõlema käe rusikatega valimatult pähe ja keha piirkonda lööma, kusjuures paremas käes kandis ta kasteeti. Saadud löökide tagajärjel kukkus M.Keer kõnniteele pikali. T.Raud hakkas toimuva pärast karjuma:

“Jätke järele!”. Samal ajal läks R.Rand J.Staroumnõi juurde, haaras tollel paremast jopehõlmast ning karjus: “Jack, aitab, aitab, laseme jalga”. J.Staroumnõi lõi veel korra jalaga kõnniteele maha kukkunud M.Keeru rindkere pihta, keeras ümber ning jooksis sündmuspaigalt vaadatuna esimese kõrvaltäna, Pardi täna poole. R.Rand jooksis talle järele ning mõlemad noormehed keerasid vasakule, Pardi tänavale. M.Keer sai peksmise tagajärjel hulgaliselt tervisekahjustusi.

Kuna M.Keer ei saanud menetluse algetapil kahepoolse lõualuumurru tõttu ütlusi anda, kuulas menetleja esimesena üle tunnistajaks oleva Triin Raua. Siinkohal olgu esitatud tema ülekuulamisprotokolli ütluste osa.

Ütlused: Eile, s.o. 07.septembril 2005 aasta õhtul kella 22.40 paiku jalutasin ma koos oma sõbra, Mart Keer'uga Pärnus Räägu tänaval. Tulime Pardi täna poolt ja suundusime Kure täna poole, need mõlemad tänavad ristuvad Räägu tänavaga. Kure täna poolt lähenesid meile kaks mulle tundmatut noormeest. Nad rääkisid midagi omavahel kõvahäälselt. Minu meelest olid noormehed joobes, sest nende jutt oli rohkem lärmamise kui kõne moodi, ja nad tuigerdasid kõndides. Noormehed tulid meile vastu samal tänavapoolel, millel meie jalutasime. Mina kõndisin Mardist majadepoolses teosas, Mart kõndis sõidutee poolses kõnnitee osas. Noormehed möödusid meist maja nr.54 juures Mardi poolt küljest. Meist möödumisel pörkus Mardi poolne noormees vist vastu Marti, sest mulle tundus, nagu oleks Mart järsult minu poole nihkunud ning ta samm läks hetkeks sassi. Samas karjus üks noormeestest nagu Mardile suunatult: Kuule pede, mida sa nügid!”. Mart peatus ja keeras ennast noormeeste poole. Mina ka peatusin mõne sammu pärast. Jäin Mardist eemale, rohkem Kure täna poole. Üks noormeestest oli seisma jäänud ja vahtis meie poole, teine oli oma viis sammu esimesest kaugemal, rohkem Pardi täna poole seisma jäänud. Mart ütles meie poolsemale noormehele midagi taolist, nagu: „Joo vähem, käid sirgemalt”. Seepeale lähenes see noormees äkki Mardile ja minu arust lõi Marti jalaga kõhtu. Ma ei näinud lööki täpselt, kuna jäin Mardile nagu seljataha pooleldi, nii et Mart varjas noormehe minu nägemise eest osalt ära. Mulle näis, et ta lõi Marti just jalaga kõhtu, sest Mart tõmbus ootamatult kägarasse. Marti löönud noormees karjus seejuures veel oma kaaslasele: „Rain, anneme sellele pedele peksa!”. Pärast seda, kui Mart oli kägarasse vajunud, hakkas tema lööja teda ägedalt mõlema käega taguma pea ja keha pihta. Ma ei oska öelda, mitu korda ja kuhu ta täpselt Marti lõi. Igatahes oli lööke ikka palju. Ühel hetkel vajus Mart põlvili ja seejärel küllili asfaldile. Ma olin siis juba hüsteeriasse sattunud, karjusin midagi, mida, ei mäleta. Teine noormees jooksis peksja juurde. Mulle tundus, et ta nagu ka lõi korra jalaga Marti, aga kindel ma selles ei ole. See teine noormees hakkas peksjat varrukast tirima ja karjus peksjale midagi. Ta vist karjus nii: „Jack, aitab, laseme jalga!”. Peksja lõi vist Marti veel korra jalaga kuhugi kõhtu ning seejärel jooksid mõlemad noormehed ära. Nad jooksid Pardi täna poole ja keerasidki vasakule Pardi tänavasse. Mina läksin Mardi juurde, nägin, et tal on nägu väga verine, riided olid ka verised. Ta lihtsalt oigas või lalises midagi. Helistasin oma mobiililt kohe kiirabisse. Kiirabi tuli koos politseiga. Mart viidi haiglasse, mina läksin politseinikega kaasa. Sõitsime ümbruskonnas ringi, aga neid peksjaid me kuskil ei näinud.

Nende noormeeste osas võin öelda, et mina neid ei tundnud, ja ma ei mäleta ka, et oleksin neid kunagi varem kohanud. Välja nägid nad järgmiselt: See, kes Marti peksis, oli minust umbes peajagu pikem. Ma ise olen 169 cm pikk. Ta oli peakatteta; juuksed olid lühemat sorti ja tumedamat tooni; soengu laubaosa oli nagu kolmnurkne, nii et juustega kolmnurga tipp on lauba keskosas allapoole jääv, et meelkohtade suunas on nagu kahel pool paljas nahk. Peksja nägu tundus piklikuma kujuga olevat, ninaots oli nagu ülespoole, silmad tundusid kuju järgi ümmargused olevat. Ma tunneksin selle noormehe näo järgi ära küll, lihtsalt kirjeldada on teda keerulisem. Seljas oli tal mingi presentjast materjalist hallikas, puusadeni ulatuv jope. Kui ta ära jooksis, siis ma nägin, et tal oli jope seljal, põiki justkui üle selja, mingi helendav kirje, aga mis täpselt, ei oska öelda. Jope hõlmad olid tal igatahes lahti ja jope all kandis ta midagi heledamat tooni riietust, aga mida, seda täpsemalt ei oska öelda. Minu mäletamist mööda, kutsus teine noormees teda „Jackiks” – nii ta talle karjus, kui teda ära kutsus. Veel tundus mulle, et noormees ei ole eestlane, sest kui ta alul oma sõbra ka Marti peksma kutsus, siis ta hääldus oli nagu mitteestipärane – aga võib olla oli see nii seetõttu, et ta oli purjus. Teisest noormehest jäi mulle vähem meelde. Ta tundus esimesest lühemat kasvu olevat. Ta oli samuti peakatteta ja tumeda lühikese soenguga. Seljas kandis ta tumedaid riideid. Muud täpsemalt ei mäleta. Arvan, et teda ma näo järgi ära ei tunneks. Kui ma õigesti kuulsin, siis kutsus peksja teda „Rainiks”, aga võis kutsuda ka „Ainiks”, kuigi rohkem tundus, et ikkagi „Rainiks”. Mõlema noormehe osas, eriti peksja osas, arvan, et nad võisid olla umbes 20 aasta vanused, aasta veidi siia-sinna poole.

Lisan, et mööda Räägu tänavat jalutades, ei näinud me enne neid noormehi ühtki inimest vastu tulemas, selja taha ma ei vaadanud. Peksmise ajal ja seni, kuni kiirabi ootas, ei näinud, või ei märganud ma samuti ühtki inimest. Kiirabisse helistamise ajal, kui kiirabi küsis meie täpsemat asukohta, siis ma otsisin selle

maja numbrit, mille ees me olime, ja märkasin, et selle maja teise korruse aknast vaatas keegi meesterahvas välja. Maja number oli 54 ja aken, kust mees vaatas, oli trepikoja ukse poole vaadatult uksest kolmas aken. Mees tõmbus kohe kardina taha, kui nägi, et ma ülesse vaatan, mistõttu ma teda täpsemalt kirjeldada ei oska. Selles aknas ei põlenud ka tuli. Akent, nagu tänavatki valgustas maja vasaku nurga poole jääv tänavalaternapost.

Veel lisan, et mulle tundus või näis, nagu oleks Marti peksnud noormehel olnud paremas käes mingi ese. Tundus see nii seetõttu, et ühe löögi lõi peksja, kui Mart veel kägardunult püsti oli, Mardile parema käega kuklasse, ning siis tundus ta rusikas kuidagi ebalooslikult suure ja nurgelisena, ja see rusikas nagu helkis korraks valguse käes. Täpsustan, et lisaks tänavalaternale põles veel ka selle maja, mille ees peksmine oli, välisukse kohal seinal olev tänavalamp, maja aknad olid minu arust vist kõik pimedad.

Muud lisada ja täpsustada ei tea.

Analüüsisides tunnistaja Triin Raua ütluste sisu deliktstruktuuri ja tõendamiseseme asjolute seisukohalt, võime nentida, et ütlustes on vajaliku selgusega esitatud kuriteo toimepanemise aeg, koht ja viis, mis võimaldab ära määratleda selle teo koosseisu, ehk tegu kvalifitseerida – ütlustest nähtuva teabe põhjal on tegu avaliku korra raske rikkumisega. Teo muude tehilute osas sisaldavad ütlused võimalikku viidet teo kvalifikatsiooni seisukohast olulise asjaolu kohta – võimalik, et peksja pani teo toime relvana kasutatava esemega (kasteediga) KarS § 263 p.3 mõttes. Toimepanija leidmiseks, konkreetse isiku seostamiseks selle kuriteo toimepanemisega, ehk tema süü tõendamiseks on ülekuulatavalt taotletud toimepanija isiku äratundmist võimaldavat isiku(te) kirjeldust. Isikukirjeldused, tundub, on võetud ja kirja pandud peaaegu parimas võimalikus mahus ning kvaliteedis, mida tunnistaja oli võimeline ülekuulamise andma. “Peaaegu” seetõttu, et tegelikult oleks võinud ülekuulatavalt taotleda andmeid ka kallaletungija ning tema kaaslaste kehaehituslike-kaaluliste tunnuste kohta (tüse, sale, vms). Käsitletud on asjaolusid, mille järgi tunnistaja on ära määratlenud kuriteo asetleidmise täpse koha. Samas ei nähtu, mille alusel tunnistaja on määratlenud teo asetleidmise ajalise näidu – kas ta oli vaadanud vahetult enne sündmust käekella, või oli ta ajanäitu märganud oma mobiiltelefoni ekraanil, kui helistas kiirabisse, või ... ? Ütlustes sisaldub ka teave tõendamise seisukohast oluliste asjaolude tajumistingimuste kohta (valgus ja sellest johtuv nähtavus, nägemisvõimalus). Samuti sisaldub ütlustes viide võimalikule lisatõendi allikale, tunnistajale ja muude tunnistajate arvatavale puudumisele (aknast vaataja, inimtühi tänav). On loomulik, et tunnistaja, kuna ta peksjat ja selle kaaslast ei tundnud, ei oska midagi öelda vastutust mõjutavate ja toimepanijat iseloomustavate asjaolude kohta. Küll aga sisaldub toimepanija ja tema kaaslaste võimaliku vanuse nentimises viide nende süüvõimelisusele. Ütluste kirjapaneku osas on positiivne see, et menetleja on kajastanud tunnistajalt saadud teavet, tundub, moonutatusteta, adekvaatselt tunnistaja keelekasutusele ja tunnistaja poolt tajutule õiguslikult tähenduslike asjaolude suhtes – protokollist on näha ja aru saada, milliste asjaolude puhul tunnistaja kõhkleb, milliste osas ta omab kindlat teadmist. Tervikuna võib ülekuulamise saadud ütluste sisu mahu ning kvaliteediga rahule jääda.

Ütluste protokollimisel on oluline meeles pidada, et tõendi sisule esitatavate nõuete hulka kuulub vajadus säilitada protokollis menetlejale teatavaks saanud teabe adekvaatsus teabe allika suhtes, ehk: protokollitud ütlused peavad olema sisult samatähenduslikud ülekuulatava poolt väljaöelduga - see, mida ülekuulatav ütles, on kirja pandud öeldu mõtet moonutamata. Seejuures tuleb võimalikult üheselt püüda teabe protokollimisel kirjapanemise tekstis säilitada ülekuulatava sõnakasutus ning lauseehitus (kuna viimaste ebaadekvaatne kajastatus võib ühtlasi tingida ütluste sisulise ebaadekvaatsuse).

Menetlejal on mõneti kalduvus ülekuulatavate lauseid ümber “ehitada” ja teisiti sõnastada. Nii võib tapmissündmustiku ajal tugevas alkoholijoobes olnud, paar päeva hiljem

ülekuulatud isiku sõnadest: “Siis ma nägin, mulle nagu tundus nii, et F võttis riuli kõrvalt kummuti pealt nagu noa. ... Ja mingil ajal läks F tagatuppa.”, saada protokollis lause: “Ma nägin, et F võttis riuli kõrvalt kummuti pealt noa ja läks tagatuppa.” Need kaks, ülekuulatava poolt väljaõeldu ja selle protokolliline tekst on täiesti erineva tõendusliku tähendusega – tegelikult väljaõeldu lubab vaid oletada, et „elus võisid asjad nii olla”; protokollitud tekst aga väidab, et „asjad olidki nii”.

Jälgides mõningaid kohtuprotsesse, võime kogeda, et kohtus ütlushi andvad tunnistajad ütlevad mõne kohtuliku uurimise all oleva asjaolu kohta midagi taolist: „Ma ei saa öelda, et see täpselt nii oli. Ma võin vaid öelda, et mulle tundus, et see võib ka nii olla.”, ning seejärel nad põhjendavad, miks neile „tundus”. Põhjenduse käigus nad räägivad elulistest asjaoludest, mille pinnalt nad kunagi oma mõtetes tegid järeldusi ühe või teise tõendamise seisukohast tähendusliku asjaolu kohta. Vaadates kohtueelsel ülekuulamisel protokollitud, sama tunnistaja ütlushi, näeme, et protokollis kajastuvad samuti kõik asjaolud, millega seoses inimene midagi koges või mõtles ja järeldas, ainult et – protokollis on inimese mõtteline järeldus kirjapandud kui tema eluline kogemus, kui tõsieluline fakt. Need on aga kaks ise asja. Samane võib olla lugu võimalike isikukirjelduste või esemete kirjelduste, ülekuulatava enda nähtu või teistelt nägijatelt kuuldu, ja muu protokollimisega.

Kindlasti tuleb vältida selliste väljaütlemiste kirjapanemist, mida võib nimetada järeldusteks, arvamusteks või oletusteks ilma põhjenduseta, ja mis kirjapandult algaks seega sõnadega: „Ma arvan, et ...”, „Ma oletan, et ...” või „Ma ei tea, aga arvan, et ...”, jms. Iseäranis tuleb vältida selle nõude, mis sätestatud KrMS § 146 lg.7, rikkumist, ehk: „**Protokollis ei ole lubatud teha järeldusi, mille mõistmiseks on vaja eriteadmisi**”.

Menetlejat valdab mõnikord kikk asja “selgemalt kajastada”. Selline kikk on seda suurem, mida enam on menetlejas väljakujunenud oma subjektiivne arvamus toimumust ning sellest, kes on kuriteo toimepanija. Menetleja jaoks on justkui kõik niigi selge ning selle “niigisulguse” korral “tuleb kõik selgelt ka kirja panna”. Objektiivsusele püüdlev ja “viga sisse lasta kartev” menetleja saab aga koheselt aru protokollitud lause ja ülekuulatava poolt väljaõeldu vastastikusest ebaadekvaatsusest. Selline ebaadekvaatsus võib menetluse viia väärjäreldusteni.

Mitte alati ei tulene ülekuulatava poolt öeldu ümbersõnastamine-lausestamine menetlejal olemasoleva endakeskse seisukoha kinnitamise püüust (muide, see püüud võib menetlejal enda jaoks olla ka teadvustamata, alateadlik). Menetleja lihtsalt arvab heauskselt, et ülekuulatava jutu ümbersõnastamine on täiesti vajalik, kuna mõni inimene räägib segaselt ja kohati arusaamatute väljenditega, ning räägitu sellisel kujul kirjapanemine raskendab protokolliga tutvuja (prokurör jt võimalikud lugejad) arusaamist räägitust.

Inimesed, ülekuulatavad on vägagi erinevad oma jutukuses, taiplikkuses, sõnakasutuses, hääle tugevuses, sõnade hääldamises jne. Sellest võib tuleneda mitmeid arusaamatusi tegelikult väljaõeldu või mõeldu ning ülekuulaja poolsete tõlgenduste-kirjapanemiste vahel. Ülekuulaja, tagamaks ülekuulatava sõnade ja mõtete protokollilise kajastamise adekvaatsust, peab alati, kui on mingigi oht, et ülekuulatava väljendeid-lauseid on võimalik mõista mitmeti, esitama täpsustavaid küsimusi. Kui selgub, et ülekuulatava teadmine mõne asjaolu kohta ei ole tõsikindel vaid oletuslik, kui ta pole oma väljaütlemistega suutnud kajastada seda, mida tegelikult mõtles, öelda tahtis, peab menetleja protokollis selgelt piiritlema: mis on ülekuulatava tegelikuks kogemuseks, mis arvamuseks, mille kohta ta oma väljaütlemistes eksis ja mida ta seejuures tegelikult öelda tahtis.

Ühele ja samale sõnale võivad erinevad inimesed omistada erinevaid tähendusi, kontekste. Menetleja peab igakord, kui ülekuulatatav kasutab mingit slängi, vähetuntud väljendeid, võõrsõnu või muul viisil väljendab end kuidagi arusaamatult, küsima ülekuulatatavalt, mida too ühe või teise sõnakasutuse all silmas peab. Leides niiviisi ülekuulatatava sõnakasutusele mõisteliselt sobiva keelelise vaste, formuleerib menetleja lõplikult protokollitava lausestuse üldarusaadavas keelekasutuses ning küsib ülekuulatatavalt üle, kas menetleja, pannes ülekuulatatava jutu sellisesse lausestusse, väljendab sisult õigesti ülekuulatatava poolt öeldut ja mõeldut. Samamoodi käitugu menetleja kahemõtteliste väljendite kasutusjuhtumite korral.

Vägisõnade ja ebaviisakate väljendite esinemise korral tuleb need protokolli teksti kirjutada kultuursema sõnastusega, lisades sulgudes, et kirjapandu originaalväljend sisaldas ebakultuurseid sõnu. Näiteks esineb vaadeldav vajadus juhtudel, mil kannatanu kirjeldab talle kellegi poolt osaksaanud sõimu, mõnitamist, ähvardusi.

Kui ülekuulatatav väljendab end küsitava asjaolu kohta ebaselgelt või ebakindlalt, ning see võib tuleneda isiku vaimsest mahajäämusest, vähesest kirjaharidusest või tõsiasiast, et ülekuulutamise keel ei ole isiku emakeel, peab menetleja kas lihtsustama enda keelekasutust nii, et ei kannataks küsimuse mõte (näiteks jaotama ühe küsimuse mitmeks küsimuseks), või aitama isikul lausestada öeldatahtu arusaadavasse väljendusviisi. Viimasel juhul tuleb menetlejal jällegi leida isiku poolt algselt väljaöeldu sisu ja mõtet mittemoonutav lausestus, mille ta esitab isikule, küsides isikule arusaadaval, tema arusaamisvõimele tabataval viisil üle, kas selline protokolli kantav lausestus vastab sellele, mida isik tahtis öelda.

Tõendi sisu adekvaatsuse säilitamise nõue ei puuduta vaid menetleja püüdlikkust kajastada saadud informatsiooni õiges vastavuses ülekuulatatava poolt öelduga. Menetleja, tagamaks ülekuulatatava poolt öeldu vastavust tema poolt tajutuga, peab püüdlema ka selle poole, et oleks eristatav, mida isik ise nägi ja kuulis ning mida ta teab teiste isikute juttudest tulenevalt. Sündmustik, mida uuritakse, satub alati menetleja vaatevälja pärast mingi aja möödumist. Sündmusest möödunud aja jooksul võivad selle vahetud pealtnägijad, eriti kui nad on ühest tutvusringkonnast, omavahel suhelda ja nähtut-kuuldu arutlemisele võtta, muljeid vahetada. Sellisel muljete vahetamisel leiab aset tajude segunemine – isik võib hakata teiste muljetajate jutust mõjutatuna omistama enda nägemisena või kuulmisena tõiku, mida ta tegelikult ise ei näinud ega kuulnud. Seetõttu peab menetleja suunama isiku tähelepanu, meenutusi just nendele asjaoludele (kellegi füüsilise käitumise ja suuliste väljaitlemiste detailidele), mida isik tõesti ise ka nägi ja ise kuulis. Tõigad, mida isik teab asetleidnud olevat teiste isikute juttude alusel, tuleb eelmistest protokollis selgelt piiritleda – näiteks: “Ise ma seda ei näinud, aga B käest kuuldu põhjal tean, et A ...” või: “B ütles ülejärgmisel päeval pärast juhtunut, et A”.

KrMS § 68 lg.5 ütleb, et „*Tunnistaja ütlus tõendamiseseme nende asjaolude kohta, millest ta on saanud teadlikuks teise isiku vahendusel, on tõendiks üksnes juhul, kui vahetut tõendiallikat ei saa üle kuulata*”. Sama kordab ja rõhutab Riigikohus, öeldes: „*KrMS § 68 lg 5 kohaselt on tunnistaja ütlus tõendamiseseme nende asjaolude kohta, millest ta on saanud teadlikuks teise isiku vahendusel, tõendiks üksnes juhul, kui vahetut tõendiallikat ei saa üle kuulata. Kriminaalmenetluse prioriteediks on tõendamiseseme asjaolude tuvastamisel tuginemine vahetule, mitte aga nn vahendlikule tunnistajale. Mingi ütluse väärtus tõendina on põhimõtteliselt seda tugevam, mida lähemal asub tema allikas tõendamiseseme asjaolule (nn tõendamiseseme asjaolule lähim originaaltõend), kuigi mõistetavalt ei saa teha järeldust, nagu oleks sündmuse vahetu kogemine juba iseenesest*”.

hilisemalt antud ütluste usaldusväärse garantiiks. Teabe vahendamise korral on vahetu tõendiallikas ise vabastatud vastutusest valeütluse andmise eest KarS § 320 järgi, tema suhtes ei saa teostada riskiütlust ning tema poolt kogetut kriitiliselt hinnata, samuti on peaaegu välistatud tema kui tõendiallika usaldusväärse kontrollimine vahetu kohtuliku uurimise kaudu.”/3-1-1-113-06, 19.03.2007; vt. ka Riigikohtu lahend nr 3-1-1-90-06, RT III 2006, 44, 370/ Seega on lausa menetleja kohustuseks välja selgitada, mida ülekuulatatav seoses uuritava asjaoluga ise vahetult koges, mida aga teab vaid kellegi juttude põhjal. Juhul, kui selgub, et ülekuulatatava teadmised uuritava asjaolu kohta pärinevad teiselt isikult, peab menetleja taotlema ülekuulatatavalt järgmist informatsiooni: kellelt konkreetselt teave pärineb ja kust seda isikut leida võib. Isiku tuvastamisel tuleb ta üles otsida ja üle kuulata.

Ütluste sisu faktikesksuse tagamiseks lubab seadus ülekuulatataval kasutada mälu ergastavaid, tõeste ütluste andmist võimaldavaid abivahendeid. Nii ütleb **KrMS § 68 lg.3** (mis läbi § 75 lg.4 kehtib ka kahtlustatava kohta), et „**Tunnistaja võib ütlust andes kasutada arvandmete ning nimede ja muude raskesti meelespeetavate andmete kohta märkmeid ja muid dokumente**”. Seejuurde üleb Riigikohus, et „**Ütluste tõepärasuse hindamise seisukohalt peab märkmete ja muude dokumentide kasutamine ütluste andmisel olema kajastatud ka kohtuistungis protokollis. See, mida lugeda "muudeks raskesti meelespeetavateks andmeteks" on fakti küsimus, mida tuleb kohtul igal konkreetsel juhul eraldi hinnata.**” /3-1-1-105-06, 28.02.2007/

Seega peab kohtueelne menetleja juhul, kui isik kasutab ülekuulamise ütluste andmiseks mingeid märkmeid või dokumente, kajastama nende kasutamise asetleidmist ülekuulamise protokollis. Kajastus võib olla väljendatud ülekuulatatava ütluste läbi ja seda näiteks järgmiselt: „*Ütlemaks täpselt, kuna väljastati meie osaihingu poolt remondikulude arve aktsiaseltsile „Kuulane”, kasutan ma hetkel mul kaasasolevaid dokumente: selle arve koopiat ja meie osaihingu postiregistreerimisraamatut. Arve koopialehest nähtuvalt koostati arve 30.11.2007 ja registreerimisraamatust nähtuvalt postitati arve samal kuupäeval, s.o. samuti 30.11.2007*”, või „*See mees andis mulle oma visiitkaardi, mis on mul hetkel käekotis. Otsin ta kohe üles. Näete siin ta ongi. Visiitkaardi järgi on tema nimeks Olavi Loemeri. Niiud meenub, et ta ei öelnud mulle enda tutvustamisel oma perekonnanime, ütles lihtsalt Olavi*”, või Kui menetlejale tundub kahtlane, et ülekuulatatav mõnda nime, numbrit, kuupäeva või muid andmeid väga täpselt mäletab, võib ta ülekuulatatavalt küsida, millega seoses viimasele need andmed nii hästi meelde on jäänud. Asjakohane ja eluliselt usutav selgitus tõstab andmete usaldusväärset. Mõnikord jällegi aitab selgituste andmine ülekuulatataval endal oma algselt kindlapeale väljapakutud andmetesse parandusi, korrektiive teha – selgitamisvajadusest tulenevalt hakkab ülekuulatatav „asja” sügavamalt ja põhjalikumalt meenutama ning nii võibki ta jõuda uue tulemuseni. „Hästi mäletamise” põhjuste selgitus tuleks samuti protokollis kanda.

Kui tekib probleem, kas lugeda teave „raskesti meelespeetavaks” või mitte, on otstarbekam anda ülekuulatatavale siiski võimalus märkmete või dokumentide kasutamiseks. Seda järgmistel põhjustel: kui isik on sunnitud hetkel andma vastuse peast, võib ta eksida, ja tõde mitte kajastav tõend ei ole tegelikult tõend; kui ülekuulatataval on plaanis valetada kellegi ettekirjutuse järgi, võib ta ju hetkel küll midagi protokollis jaoks öelda, aga hiljem võib ta väita, et tal ei lastud kasutada märkmeid ning seetõttu sai protokollis kirja pandud vale vastus. Targem on tal lasta märkmeid kasutada, kaasata need märkmed (või nendest tehtud koopia) ülekuulamisprotokollis juurde ja uurida, millistel asjaoludel ta need „mitte raskesti meelespeetavaid” andmeid kajastavad märkmed tegi või kas ta üldse need ise tegi.

Kui menetleja ise kasutab ülekuulatava meenutusvõime parandamiseks lisamaterjale, peab ta materjalide kasutamist kajastama selle, protokollis kantava küsimuse, millega seoses materjale kasutati, sõnastuses. Näiteks esitab menetleja sündmuskohal olnud auto värvi tuvastamiseks ülekuulatavale tutvumiseks värvikataloogi, kirjutades seejuures protokollis järgmise küsimuse: „*Esitan Teile tutvumiseks Viva Color 2008 värvikataloogi. Vaadake seda ja kui leiate kataloogist värvi ja selle alltooni, mis on iseloomulikud Teile poolt 12.06.2008 Tartus Vanemuise tänaval asetleidnud kuriteo paigas nähtud sõiduautole Opel Vectra, siis nimetage palun värvi nimetus ja selle alltooni number!?*”. Ülekuulatava vastus kirjutatakse protokollis vahetult küsimuse järele. Kataloog või vähemasti selles äratuntud värvikombinatsiooni kajastav lehekülj lisatakse ülekuulamisprotokollile.

Ütluste sisu adekvaatsuse üheks tagamisvahendiks on menetlejale esitatav kohustuslik nõue tutvustada menetlustoimingu protokollis menetlustoimingu osalenud isikule (KrMS § 152). Protokolliga tutvumine annab toimingus osalenutele võimaluse kontrollida, kas menetleja on õigesti kajastanud menetlustoimingu käiku ja toimingu jooksul öeldut, ning taotlema ebatäpsuste ning muude võimalike puuduste kõrvaldamist. Seega on protokolliga tutvumine menetlejat distsiplineerivaks ning tema vigu parandavaks teguriks. Paraku näitab praktika, et menetlustoimingu osalenud isikud ei ole protokolliga tutvumisel kuigi põhjalikud (v.a. kahtlustatavad ja nende kaitsjad ning vastastamisele allutatud). Nad libistavad protokollist pilgu üle või küsivad kohe, kuhu ja mismoodi tuleb protokollile alla kirjutada. Seetõttu oleks hea, kui menetleja ise juhiks tutvujate tähelepanu protokollis hoolsa läbilugemise vajadusele näiteks järgmiselt: „*Olge hea, tutvuge protokolliga. Lugege tähelepanelikult. Ma omaarust püüdsin küll kõik õigesti kirja panna, aga äkki sain ma millestki valesti aru või lasin mõne hooletusvea sisse. Ülekontrollimine ei tee kindlasti paha.*” Kui inimene ka seepeale jääb märgatavalt pinnapealseks tutvujaks, siis juhtige näitekstos loetud lausestuse eeskujul igaks juhiks ta tähelepanu nende kohtadele protokollis, mille selgust peate ise tõendamise seisukohast kindlasti olulisteks – lugege talle, samas talle ka teksti näidates, olulised kohad ette ja küsige, kas tekstis käsitletu on toimingu käigus öelduga kooskõlas, kas kõik on õigesti kirja pandud. Veel parem oleks, kui loeksite ülekuulatavale tema poolse iselugemise pinnapealsuse korral protokollis tervikuna ette. Protokoll tuleb kindlasti ette lugeda ülekuulatavatele, kellel on iselugemisega raskusi silmanägemise puudulikkuse (ka sobivate prillide puudumise) või kirjatarkuse kesisuse tõttu.

Kui ülekuulatav protokolliga tutvumise ajal või tutvumise lõpus leiab, et protokollis on mõned tema väljütlemised leidnud ebaadekvaatset kajastamist või ta tahab teha oma ütlustesse parandusi või täiendada neid, siis kirjutatakse protokollis parandamist vajav osa arvutis ümber, täiendavad ütlused võib kirjutada juba kirjapandud ütluste jätkuna protokollis sisulise osa lõppu, alustades täienduste kirjutamist näiteks sõnapaariga: „*Lisan, et ...*”, või „*Täpsustan, et*”, vms. Kui protokoll on kirjutatud käsitsikirjas, siis ei tehta parandusi juba kirjapandud ütluste vahele, peale, ega kõrvale, vaid need kantakse uue tekstina samuti protokollis lõpuossa, alustades parandavaid ütlusi näiteks sõnadega: „*Parandan eelnevalt kirjapandud ütlusi selles, et*”, või „*Täpsustan juba kirjapandud ütlusi selles, et*” Näiteks on menetleja ajanud segi sündmuses osalenud isikute nimed ja omistanud kellegi käitumise isikule, kes tegelikult kirjeldatud viisil ei käitunud – sellisel juhul kirjutatakse protokollis seniste ütluste järele näiteks selline lause: „*Parandan protokollis kantud ütlusi selles, et Peeter võttis laualt pudeli ning lõi sellega Marti vastu pead. Tegelikult võttis laualt pudeli ja lõi Marti vastu pead Peet Rimm, mitte Peeter Kald*”

Eelnevalt sai öeldud, et ülekuulatavatel on pärast nende poolset vaba jutustust õigus kanda ütlused protokollis omakäeliselt (KrMS § 68 lg.1, § 74 lg.4, § 76 lg.2). Seega, pärast ülekuulatava poolset vabajutustust peab menetleja ülekuulatavalt küsima, kas viimane soovib ise oma jutu protokollis kirja panna. Kui ülekuulatav seda ei soovi, võib protokollis, enne sisuliste ütluste kirjapanekut lasta tal teha märge: “*Ütlusi omakäeliselt protokollida ei soovi.*” Otseselt sellise märke tegemine vajalik ei ole: kui menetleja on ülekuulatavale korralikult tutvustanud tema õigusi, kaasaarvatult õigust “omakäeliselt ütlusi protokollida”, ning kui ülekuulatav ei avaldanud seejuures soovi panna ütlused ise kirja, siis ei pea seda “soovimatust” ka eraldi enam esile tooma. Juhul, kui ülekuulatav sellist soovi avaldab, tuleb talle tema õigus ka tagada. Kui ülekuulatav on omakäelise ütluste protokollis kandmise lõpetanud, kuid on jätnud kirja panemata osa enda poolt öeldust, siis juhib menetleja ülekuulatava tähelepanu protokollis väljajäänud jutule ja palub ka selle kirja panna. Seejärel kinnitab ülekuulatav enda poolt kirjapandud teksti all omakäeliselt asjaolu, et protokollis olevad ütlused on tema enda poolt kirjutatud, näiteks lausega: „Ütlused olen kirjutanud omakäeliselt”, või „Protokollis olevad ütlused on kirja pandud minu poolt”, või .. Selle lause järele või alla kirjutab ülekuulatav oma allkirja. Kui ütluste tekst koostatakse arvutis, siis lastakse protokollis ütluste osa printerist paber kandjale ning ütluste omakäelisust kinnitav lause kirjutatakse ütluste järgselt ülekuulatava poolt paber kandjale käsitsikirjas (**P.S.** protokollis digitaalse vormistuse ja kasutamise korral tuleb juhinduda justiitsministri 22.juuli 2008.a. määrusest nr.40, RTL 2008, 66, 935). Kui menetleja soovib pärast vabajutustust esitada ülekuulatavale veel küsimusi, siis võtab ta protokollis edasise koostamise üle enda kätte, olles siiski eelnevalt täitnud eelvaadeldud „omakäelise kirjapanemise” kajastatuse nõude. Menetleja poolt protokollis juurde kantud ütluste osas kehtib tavapärase protokollis lõpliku tutvustamise nõue.

Enne protokollis ütluste osa lõplikku sulgemist, protokollis õigsuse allkirjaga kinnitamist, võiks menetleja ülekuulatavalt küsida: “*Kas peate oluliseks omalt poolt protokollis veel midagi lisada?*” Mõnikord võib ülekuulatav selle küsimuse peale välja öelda midagi, mida ta nagu siiani ei tihanud või alul ei pidanud mõttekaks välja öelda, kuid mille teadasaamine on tegelikult tõendamise seisukohast oluline.

Kui ülekuulamise käigus on protokollis lisana ülekuulatava poolt koostatud mõni joonis, siis tuleks tal seegi veelkord üle lasta vaadata võimalike paranduste tegemiseks ja lõplikuks allkirjaga kinnitamiseks.

Soovitav on ülekuulamisi salvestada, et vähendada hilisemaid vaidlusi ülekuulatava poolt antud ütluste ja nende protokollilise kajastatuse adekvaatsuse üle. Salvestuski tuleb ülekuulatavale tutvumiseks esitada. Salvestuse tutvustamise kohta tehakse protokollis märge. Ülekuulatav kinnitab protokollis või protokollis ja salvestuse õigsust kas ütluste tekstiosa lõpus või selleks ettenähtud protokollis lõpuosas. Salvestatud ülekuulamise protokollis õigsust kinnitav lause võiks olla näiteks selline: „*Protokoll on õigesti koostatud ja vastavuses ülekuulamise videosalvestusega*”, või „*Olen protokollis ja videosalvestusega tutvunud. Minu ütlused on neis õigesti kajastatud*”, või Kui protokoll on salvestuse järgi koostatud peale tegelikku ülekuulamise toimumist ja ülekuulatava lahkumist, siis otsib menetleja ülekuulatu hiljem ülesse ja esitab talle protokollis tutvumiseks nii, et ülekuulatul oleks soovi korral võimalik võrrelda protokollis kirjapandut ülekuulamise salvestusega.

Protokollis kinnitava lause kirjutab ülekuulatav käsitsi kirjas ja lisab lause järele või vahetult lause alla oma allkirja. Kui ülekuulatav ei ole puude tõttu võimeline ise protokollis kinnitavat lauset kirjutama, kirjutab kinnitava lause menetleja näiteks järgmises sõnastuses:

„Protokolliga tutvumise järgselt kinnitas tunnistaja Emalia Greiss, et protokoll on vastavuses tema sõnadega ja õigesti koostatud”, või „Pärast protokollilt ettelugemist ülekuulatud Raimond Valdajale, ütles viimane, et ta on kõige kirjananduga nõus ning kinnitab protokollilt ehtsust”, või ... Milline lause täpselt protokollilt kinnituseks kirja saab pandud, oleneb tihti inimesest, keda üle kuulati. Kuigi menetlejad kasutavad protokollilt õigsuse kinnitamiseks trafarettlauseid, mida siis palutakse ülekuulatul protokollilt kirjutada, ei ole paha, kui neis lausetes sisaldub ülekuulatava isikupära läbi temapoolse keelekasutuse osalisegi ärakajastamise. Üldnõue menetlejatele on, et protokollilt õigsust kinnitavast lausest nähtuks kaks asjaolu: esiteks see, et inimene on protokollilt tutvunud või protokollilt on talle tutvustatud; teiseks see, et ta kinnitab protokollilt kui terviku õigsust, iseäranis aga enda ütluste õiget protokolliltust. Seetõttu on protokollilt õigsust kinnitav lause reeglina kaheosaline ja üsna pikk. Tegelikult annab ülekuulatava poolt kirjutatud lühilause „Protokoll on õige” juba meile teadmise, et ülekuulatu on enne protokollilt õigekstunnistamist sellega ka tutvunud, kuidas muidu saaks ta öelda, kas protokoll on õige või vale.

Kui seoses isiku vastuseisu või tal esineva puude tõttu tekib probleeme protokollilt allkirjastamisega, juhendatakse KrMS § 152 lg.5, mis ütleb, et: kui „**isik keeldub protokollilt alla kirjutamast või kui isik füüsilise puude tõttu ei ole suuteline alla kirjutama, tehakse protokollilt keeldumise ja selle põhjuse või allkirja andmise võimatuse kohta märge, mille kinnitab uurimisasutuse ametnik**”. Loomulikult on märke tegijaks ning kinnitajaks ülekuulaja ise, mitte keegi läbiviidud ülekuulamise suhtes kõrvaline uurimisasutuse ametnik.

V Tunnistaja ja kannatanu ülekuulamise rakendamise reeglid

Tunnistaja ja tunnistajana ülekuulatava kannatanu ülekuulamise reegleid sai paljuski käsitletud eelnevalt õppevahendi „Ülekuulatavaga suhtlemise üldiste reeglite osas”. Alljärgnevalt vaatleme mõningaid, sellele ülekuulamisformaadile eriomasemaid aspekte.

Kõigepealt tuleb saada selgust selles, keda üldse on võimalik tunnistajana või kannatanuna ülekuulamisele allutada.

KrMS § 37 lg.1 et „**Kannatanu on füüsiline või juriidiline isik, kellele on kuriteoga või süüvõimetu isiku poolt õigusvastase teoga vahetult tekitatud füüsilist, varalist või moraalset kahju**”. Ütluste saamise mõttes saab kannatanuna ülekuulata siiski vaid füüsilist isikut, ehk inimest. Juriidilisest isikust kannatanu osaleb menetluses vastavalt KrMS § 37 lg.2 sätestatule oma juhatuse või seda asendava organi **liikme**, ehk kindla inimese kaudu, kellel on õigus anda juriidilise isiku nimel ka ütlusi. Seega tuleb menetlejal kohelda kannatanuna igat isikut, kelle osas kohtueelses menetluses ilmneb, et ta on uuritava kuriteo või õigusvastase süüteo koosseisulise teo toimepanemise tõttu kannatada saanud kas füüsiliselt, moraalset või varaliselt. Seejuures võib olla, et isik on kandnud kannatusi korraka kõigist kolmest aspektist vaadatuna. Inimlikult võetuna, kui isik on kandnud kas füüsilist või varalist kahju, on ta ühtlasi saanud ka moraalset kannatada. Seetõttu võib kahju kannatamise üksikaspekti läbi kannatanuks olemine kõne alla tulla vaid puhtmoraalset kahju tekitanud kuriteo koosseisude, näiteks KarS § 120, puhul.

KrMS § 66 lg.1 ütleb, et „**Tunnistaja on füüsiline isik, kes võib teada tõendamiseseme asjaolusid**”. Väljend „võib teada” viitab sellele, et menetlejal peab olema mingi põhjus

arvata, et isikut saab kaasata menetlusse tunnistajana. Põhjus selliseks arvamuseks võib tuleneda mõnes tõendis sisalduvast teabest selle kohta, et keegi konkreetne isik kas nägi kuritegu pealt või teab midagi mõnest tõendamiseseme asjaolust. Reeglina esineb selline teave teiste, juba ülekuulatud isikute ütlustes: näiteks on kannatanu öelnud, et sündmust nägi pealt tema sõbranna, kelle nime kannatanu on ka nimetanud; või on tunnistaja väitnud, et lisaks temale nägi toimunut veel üks temale tundmatu naisterahvas, kelle isikukirjelduse tunnistaja menetlejale edastas ja kelle isik menetlejal otsingute tulemusel õnnestus kindlaks teha; või tehakse võimalik isik kindlaks tunnistajale meelde jäänud, sündmuskohas viibinud sõiduki numbri järgi. Samuti võib sündmuskohale olla jäänud esemelisi „jälgi”, mis viitavad konkreetsele isikule kui võimalikule „asjast teadjale”. Ka võib kuriteo toimumiskoha või teo tagajärgede või jälgede avaldumiskoha olustiku pinnalt püstitada versioone võimalike tunnistajate kohta: näiteks kortermajas toimepandud korterivarguse korral võivad vargusega seonduvaid mõningaid asjaolusid teada majanaabrid, kes võisid näha „kedagi-midagi kahtlast”, või nägi äkki kuriteoga seonduvat keegi selles piirkonnas arvataval teoajal liikunud inimene – koerajalutaja, tavapärase bussi peale mineja jne. Kui tunnistajate otsimise ja määratlemise aluseks on versioonid, siis ei ole menetlejal mõttekas versiooniga sobituvaid isikuid koheselt ülekuulamisele allutada, vaid nendega tuleks eelnevalt vestelda, selgitada, kas nad teavad midagi uuritava sündmuse ja sellega seonduvate asjaolude kohta öelda. Seejuures tuleks menetlejal arvestada nende näpunäidetega, millest oli juttu käesoleva õppevahendi I teema kokkuvõttes osas.

Nagu öeldud, viiakse kannatanu ülekuulamine läbi reeglite järgi, mis on kirjas tunnistaja ülekuulamist reguleerivates seadusesätetes. Õiguslik erinevus nende kahe ülekuulamise vahel seisneb vaid selles, et kannatanule tuleb ülekuulamise rakendamise sissejuhatavas osas lisaks tunnistajakohastele õigustele põhjalikumalt selgitada ka just kannatanule omaseid menetluslikke õigusi ja kohustusi vastavuses KrMS §-ga 38. Nii kannatanu, kui tunnistaja ülekuulamiseks (samuti kahtlustatava ja teiste isikute osas) on kehtestatud justiitsministri 16.07.2008.a määrusega nr 39 (RTL 2008, 66, 934) kindel protokollivorm. Alljärgnevalt vaatleme mõlema ülekuulamisprotokolli selle osa, mis on neil mõlemil ühine, täitmisega seonduvat.

..... ÜLEKUULAMISE PROTOKOLL

kriminaalasjas nr [nr]

[kuupäev] [uurimistoimingu koht]

Uurimistoimingu algus: [kellaeg]

[Menetleja ametniku ametinimetus ja nimi], juhindudes KrMS §-dest 37, 38, 68, 74 ja 146 kuulab üle kannatanu:

1. Kannatanu /tunnistaja/ andmed:

a. Nimi:	[ees- ja perekonnanimi]
b. Isikukood või sünniaeg:	[isikukoodi puudumisel sünniaeg]
c. Kodakondsus:	[Eesti või muu]
d. Haridus:	[alg-, põhi-, kesk-, keskeri-, kõrgem haridus]
e. Elu- või asukoht ja aadress:	[aadress või jäetakse märkimata kannatanu taotlusel]

- f. Töökoht või õppeasutus: [nimetus või jäetakse märkimata kannatanu taotlusel]
- g. Kontaktandmed: [sidevahendi number või e-posti aadress]
- h. Suhe kahtlustatavaga /tunnistajal ka kannatanuga/: [mis laadi suhted on]
- i. Isikusamasus tuvastatud [dokumendi nimetus vms]

KrMS § 38. Kannatanu õigused ja kohustused /tunnistaja õigused ja kohustused/

.....
.....

- 2. Kannatanule /tunnistajale/ on tutvustatud tema õigusi ja kohustusi KrMS §-des 38 ja 71-73 /§ 67-73/ ning selgitatud nende sisu. Vähemalt 14-aastast kannatanut /tunnistajat/ on hoiatatud, et ütluste andmisest seadusliku aluseta keeldumise ja teadvalt vale ütluse andmise eest järgneb vastutus KarS §-de 318 ja 320 järgi.

(kannatanu /tunnistaja/ allkiri)

- 3. Uurimistoimingus osaleb tõlk: [nimi ja kontaktaadress], keda on hoiatatud, et oma ülesannete täitmisest alusetu keeldumise ja teadvalt valesti tõlkimise eest vastutab ta KarS §-de 318 ja 321 järgi.

_____ (tõlgi allkiri)

- 4. Ülekuulamisele osaleb: [esindaja, protokollija või psühholoog, nende nimi ja aadress]
- 5. Kasutatud tehnikavahendid: [tehnikavahendi liik ja mark]
- 6. Ütlused: [kannatanu /tunnistaja/ ütlused tõendamiseks vajaliku üksikasjalikkusega].
- 7. Protokollis lisad: [koostatud skeem, joonis ning muu näitlik materjal; uurimistoimingu käigus protokollis juurde võetud objektide nimetused].
- 8. Märkused protokollis kohta: [märgitakse märkuste sisu või nende puudumine; protokoll loetud läbi isiklikult või loetud ette].
- 9. Uurimistoimingus osalejaile on selgitatud, et vastavalt KrMS §-le 214 võib kohtueelse menetluse andmeid avaldada üksnes prokuratuuri loal ja tema määratud ulatuses.

Uurimistoimingu lõpp: [kellaaeg]

[menetleja nimi ja allkiri] [kannatanu /tunnistaja/ nimi ja allkiri] [esindaja nimi ja allkiri /tunnistaja puhul puudub/]

/Osaleja nimi ja allkiri/ [tõlgi nimi ja allkiri]

- 10. Uurimistoimingust osa võtnud [menetlusseisund ja nimi] keeldus protokollile alla kirjutamast, sest [märgitakse keeldumise põhjus].

[menetleja nimi ja allkiri]

- 1) Äрге unustage märkimast pealdisse kriminaalasja numbrit ja ülekuulamise kuupäeva.
- 2) Äрге unustage märkimast ülekuulamise kohta. „Koha” puhul tuleb miinimum nõudena kirja panna asustatud punkti, kus ülekuulamine toimus, nimetus: näiteks „Pärnu”. Korreksem oleks, kui märgitaks juurde ka politseiosakonna või –jaoskonna nimetus. Kui ülekuulamine leiab aset väljaspool politseiruume, näiteks ülekuulatava

elukohas või töökohas või õpikohas, võib märkida vastava aadressi, aga seda vaid juhul, kui aadressi kajastamise osas ei ole KrMS § 74 lg.3 johtuvaid piiranguid.

- 3) Äрге unustage märkimast ülekuulamise alguse kellaaega.
 - 4) Menetleja ametinimetuse ja nime kirjutamisel kirjutatakse mõlemad välja sellise täpsusastmega, mis võimaldab sama kriminaalasja järgmisel menetlejal ülekuulamise läbiviijat parimal ja kiiremail viisil kindlaks teha ning üles leida. Näiteks: „Lääne Politseiprefektuuri kriminaalosakonna Rapla kriminaaltalituse politseivaneminspektor Valdemar Vaarik”. Juhul kui protokollimine toimub käsitsikirjas paber kandjal etteantud protokolliformaati, siis selle tekstimahutavust arvestades piisab kirjest „Rapla kriminaaltalituse vaneminspektor Valdemar Vaarik”.
 - 5) Ülekuulatava nimi kirjutatakse, olenemata nime ametlikust pikkusest välja täismahus, kirjavigadeta ja eksimatult loetavana. Seejuures tuginetakse tema poolt esitatud isikut tõendavale dokumendile (ühele KarS § 350 loetletust). Viimase abil tuvastatakse ka isikusamasus, ülekuulatava isikukood ja sünniaeg ning kodakondsus. (erandvajadusel tehakse seda politsei infosüsteemide kaudu).
 - 6) Hariduse kohta tehakse märke ülekuulatava asjakohaste ütluste alusel. Poolelijäänud või –oleva haridustee korral on soovitatav täpsustada, mitu täisklassi või täiskursust on läbitud või mitmendas klassis või millisel kursusel haridustee katkes.
 - 7) Elu- või asukoha, töökoha või õppeasutuse märkimisel tuleb juhinduda KrMS § 74 lg.3. Teadustades ülekuulatavale tema õigust jätta protokollist välja eelmärgitud andmed, tuleks talle selgitada, kellele ja miks on need andmed protokollimärgituina kättesaadavad. Ülekuulatavale tuleb teadustada, et tema ütlused ei ole vaid menetleja ja tema vaheline „asi”, vaid et tema ütlustega, ülekuulamisprotokolliga on edaspidi õigus tutvuda kahtlustataval ning viimase kaitsjal, ja et seejuures edastatakse prokuratuuri poolt neile KrMS § 223 lg.3 nõudest tulenevalt suisa ülekuulamisprotokolli koopia. Just viimase asjaolu tõttu ongi menetlejal tarvilik välja selgitada, kuidas suhtub ülekuulatav sellesse, et tema elukohta ja muudest aadressidest-andmetest saavad teadlikuks kahtlustatav ja viimase advokaat. Kui ülekuulatav sellist perspektiivi ei soovi, tuleb vastavad andmed kirja panna eraldi lehele, ja see leht puutumatus tagavalt ümbrikusse sulgeda. Protokolli kirjutatakse nende andmete reale aga märke: „*Andmed ümbrikus*”. Ümbriku enese peale kirjutatakse kriminaalasja number ja ülekuulatava isiku menetlusseisund ja nimi: näiteks „*Kriminaalasi nr. 201234567. Tunnistaja Ants Aaling´u andmed*”.
- Anonüümse tunnistaja ülekuulamisprotokoll koostatakse, kajastatakse toimikus ja säilitatakse vastavuses KrMS § 67 lg.3 ja 4 ning § 146 lg.8 sätestatuga. Samad sätted kehtivad anonüümse tunnistaja ülekuulamisprotokolli lisade (tavaliselt on nendeks joonised) vormistamise kohta.
- 8) Ülekuulatava kontaktandmete all peetakse ennekõike silmas tema poolt kasutatavate telefonide numbreid ja e-maili aadresse. Kriminaalmenetluse seadustikus ei ole otseselt sätet, mis kõneleks nende andmete protokolli mittermärkimise võimalusest. Siiski on soovitatav juhul, kui ülekuulatav on olnud vastu oma elukohta jne. andmete protokollis kajastatusele ning need andmed kuuluvad eraldi ümbrikusse paigutamisele, jätta ka isiku kontaktandmed protokolli kirja panemata ning paigutada nad koos varjatavate muude andmetega ümbrikusse. Nimelt on KrMS § 74 lg.3 mõtteks isikule turvalisuse,

ennekõike aga sisemise turvatunde tagamine. Isikukontaktandmete kättesaadavus kahtlustatavale annab viimasele võimaluse tunnistajat lihtsamalt ja rohkem tülitada, kui see oleks tehtav näiteks isiku elukoha teadmisel - tunnistaja ebaseaduslikult külastamist on talle helistamisest palju keerulisem teostada. Seega oleks seaduse mõttest tulenevalt igati põhjendatud kontaktandmete protokollis mittemärkimine – käesoleva õppevahendi autor on seda ise praktiseerinud ja pahandust sellest ei ole sündinud.

- 9) Protokollis tuleb kajastada, millised suhted on tunnistajal kannatanu või kahtlustatavaga, või kannatanul kahtlustatavaga. Suhete iseloomu kajastatus on vajalik ülekuulatava ütluste objektiivsuse hindamiseks, samuti aga KrMS § 71 esiletoodud, ehk ütluste mitteandmist võimaldavate asjaolude tuvastamiseks. Suhete kajastamisel tuleb protokollis märkida, kas ülekuulatav tunneb kannatanut või kahtlustatavat ja millega seoses tunneb, ehk kes on kannatanu või kahtlustatav ülekuulatavale. Tunnistajalt on vaja saada vastust nii kannatanu, kui kahtlustatava kohta, mistõttu protokollis kirja panna tulebki neid mõlemat hõlmav vastus – näiteks: „kannatanu on minu sõber, kahtlustatavat ma ei tunne”, mitte kirjutada vaid üht isikut puudutav vastus: „Ei tunne”, või „Kannatanu on klassivend”. Selleks, et ülekuulatav saaks öelda midagi enda ja kannatanu või kahtlustatava vahelise suhte kohta, tuleb talle teadvustada viimaste isikud, öelda välja kannatanu või kahtlustatava nimi. Selline teadvustus on lubatud vaid nende kannatanute ja tunnistajate ülekuulamisel, kes ise kuriteosündmuses osapooliks ja juuresolijaks ei olnud. Kannatanu või kahtlustatava nime ei öelda sündmust pealtnäinud tunnistajale, kellelt küsitakse, kas ta tundis kannatanut ja isikut, kes pani toime kuriteo. Juhul, kui tunnistaja väidab, et tundis üht neist või mõlemat, siis küsitakse temalt nende nimesid, ja alles seejärel päritakse omavaheliste suhete kohta. Samaselt toimitakse sündmuse üheks osapooliks olnud kannatanu küsitlemisel. Juhul, kui kahtlustatava isik on ülekuulamise ajaks veel kindlaks tegemata, märgitakse protokollis „suhete reale” lausend: „kahtlustatava isik kindlaks tegemata”. Kui kannatanut või tunnistajat kuulatakse üle korduvalt, ning järgmise ülekuulamise ajaks on tõendamistegevuse tulemusel kahtlustatava isik selgunud, antakse tema nimi ülekuulatavale teada ja esitatakse talle küsimus: „Kas ta tunneb kahtlustatavat?”. Jaatava vastuse korral esitatakse küsimus ülekuulatava ja kahtlustatava vastastikuste suhete kohta.
- 10) Isikusamasuse tuvastamise aluseks olnud dokumendi osas kantakse protokollis nii selle nimetus, kui ka registreerimisnumber (liiast pole ära märkida ka väljaandja andmed ning kehtivusaeg). **KrMS § 74 lg.2** ütleb, et ***Täiend- või kordusülekuulamisel koostatavas ülekuulamisprotokollis ei korrata ülekuulatava isiku andmeid ega andmeid tema ja kahtlustatava või kannatanu suhete kohta, vaid viidatakse esmaülekuulamise protokollile***. Seega pannakse isiku teisesel ja järgnevatel ülekuulamistel protokollis kirja vaid ülekuulatava isiku nimi. Muude andmete kohad kuni „õiguste ja kohustuste” osani kustutatakse protokollist. Kahtlustatavaga suhete osa ei kustutata juhul, kui ennemalt tundmatu kahtlustatava isik on pärast viimast ülekuulamist käsiloleva ülekuulamise ajaks kindlaks tehtud (vt. eelnev punkt 9).
- 11) Õiguste ja kohustuste selgitamisest oli juttu õppevahendi II teema 1. osas. Siinkohal olgu täienduseks öeldud, et alla 14-aastastele isikutele tuleb nende õigusi ja kohustusi selgitada nende arusaamisvõimele kohases keelekasutuses ning nende suhtlemiskogemusega sobituval viisil. Kohustusi tuleb neile teadvustada hesoovlikult-

selgitavalt, mitte manitsevalt-hoiatavalt. Kui menetleja tunneb, et ei suuda oma tavapärasest bürokraatlikust suhtlemisstiilist väljuda, peab ta vajalikke juttude räägituks saamiseks toetuma juuresviibiva lastekaitsetöötaja, psühholoogi või sotsiaaltöötaja abile (KrMS § 70). Riigikohus ütleb siinkohal järgmist: „*Arvestades seda, et alla neljateistaastase lapse tajumis- ja edastamisvõime võib olla täisealise isikuga võrreldes piiratum, näeb menetlusseadus ette tema ülekuulamist lastekaitsetöötaja, sotsiaaltöötaja või psühholoogi osavõtul.*” /3-1-1-86-06, RT III 2006, 36, 305/ Kuigi 14 kuni 18-aastaseid loetakse karistus- ja menetlusõiguse silmis täisküpsseiks, peab nendegi puhul silmas pidama, et tegemist on vähemal või enamal määral lastega. Neidki tuleb kohelda nende arengutaseme reaalsusi arvestavalt. Enne alla 14-aastaste (mõnikord soovitatavalt ka alla 18-aastase) kannatanu ülekuulamisele allutamist peaks menetleja ära lahendama tema esindatuse probleemi. /vt. ka Riigikohtu lahend 3-1-145-07, 15.10.2007/

Kui on alust karta, et ülekuulata võib hiljem tõstatada probleemi talle õiguste ja kohustuste selgitatuse puudulikkusest, siis on elektroonilise protokollimisviisi puhul mõttekas tekitada „õiguste ja kohustuste” tekstiosa alla, enne allkirja kohta, mõned reažooned lisakirjete jaoks, ning paluda pärast ülekuulatavale tema õiguste ja kohustuste selgitamist tal sinna kirjutada järgmisesisuline lause: „*Õiguseid ja kohustusi on mulle selgitatud ning need on mulle arusaadavad*”. Paber kandjal etteantud protokollidel sellist kirje kohta ei ole, külla aga on neiski enne allkirja kohta piisavalt ruumi sellise kirje tegemiseks.

- 12) Kõigi, seadusenõuetest tulenevate ja menetleja loal ülekuulamisele osalejate staatuse ning nimed peab menetleja kandma protokollis. Kaasaarvatult hõlmab see nõue mõnikord ülekuulamise juures viibivaid ja seejuures tihti ülekuulamisele ka küsimusi esitavaid või ülekuulamise käiku salvestavaid menetleja kolleege, teisi uurimisasutuse ametnikke. Kõiki ülekuulamise juures viibivaid isikuid esitleb menetleja ülekuulatavale juba toimingute rakendamise alguses, ootamata ära aega, mil ta protokollis jõuab „osalejate reale”. Tõlki esitletakse kõige enam ja teda hoiatatakse KarS §-de 318 ja 321 järgi koheselt pärast tema esitlemist, et ta saaks hakata oma kohustusi täitma ja ülekuulata õigusi tõlkele tagama menetleja esimestest lausetest alates.
- 13) Kasutatud tehnikavahendite osas tuleb ennekõike ära märkida, milliseid vahendeid kasutati ülekuulamise salvestamiseks. Protokollis koostamiseks kasutatud vahendeid reeglina ära ei märgita. Kui ülekuulamisele küsimuste esitamisel kasutatakse kriminaalasjas kogutud, tehnikavahendite abil esitletavaid tõendeid, siis märgitakse ära ka esitlemisel kasutatud tehnikavahendite andmed.
- 14) Protokollis lisadena pannakse kirja kõik dokumendid või muud andmekandjad, mis koostati ülekuulamise jooksul või mis võeti ülekuulamise käigus valmiskujul kriminaalasja juurde. Seejuures märgitakse ära andmekandja nimetus ja selle lehtede arv – näiteks: *joonised Raul Martini narkotalu hoonete paiknevuse ja abihoone ruumide ning inventari paiknemise kohta 4-1 lehel*. Kui ülekuulamisele andis ülekuulata kriminaalasja juurde kaasamiseks üle mingeid objekte, märgitakse üles ka nende nimetused ning võimalusel lisatakse iga objekti puhul nimetusele ka mõni objekti selline tunnus, mille järgi saab teda eristada teistest samaliigilistest objektidest.

- 15) Protokollis allkirjastamisest oli juttu eespool. Kui protokollitud ütluste õigsust on kinnitatud juba protokollis vahetult pärast kirjapandud ülekuulatava ütlusi, siis protokollis märkuste reale kirjutatakse: „Märkusi ei ole”, või märkuste esinemisel kirjutatakse sinna, kes on märkuste tegija ja millised on tema märkused. Ülekuulatava kannatanu taotlused pannakse kirja reeglina protokollis ütluste osa lõppu. Kui need jäid sinna kirja panemata, kirjutatakse need märkuste ossa.
- 16) Selgitades ülekuulatule ja ülekuulamise osalenud isikutele menetlusandmete avaldamise lubamatust, tuleb neile teadvustada ühtlasi andmete lubamatu avaldamise võimalikke tagajärgi. KrMS § 214 rakendamisel tuleks pidada silmas, et nimetatud paragrahvi lõige 2 sätestab, millisel juhul andmeid tohib avaldada – seega, juhul, kui andmete avaldamine ei tekitaks kõnealusel sättes kajastatud tagajärgi, ei oleks õige isikutele §-i 214 teadustada. Mitteteadustamisel kustutab menetleja § 214 puudutava rea protokollis. Vastasel korral, kuivõrd asjaosaliste allkirjad kirjutatakse protokollis alles alljärgnevalt, ei ole võimalik aru saada, kas neilt nõuti andmete mitteavaldamise järgimist või ei nõutud.
- 17) Ärge unustage protokollis märkimast ülekuulamise lõppemise kellaega.
- 18) Kui keegi ei keeldu protokollile oma allkirja andmast, siis protokollis 10-nes punkt kustutatakse kui mitteasjakohane klausel. Kui keegi keeldub protokollile alla kirjutamast, siis toimitakse vastavalt KrMS § 152 lg.5. Allkirja kirjutamast keeldunud isikult küsitakse, miks ta keeldub allkirja andmast. Ükskõik kui imelik tema vastus ka ei tunduks, pannakse see protokollis kirja – näiteks: Allkirjastamisest keeldunud isik vastab küsimusele „Miks Te ei taha protokollis allkirjastada?” lausega: „Ma ei kirjuta põhimõtteliselt kuhugi alla”. Seepeale kirjutab menetleja protokollis: „A keeldub protokollile allkirja andmast, kuna ta ei kirjutavat põhimõtteliselt kuhugi alla”. Kirjapandule kirjutab menetleja ise alla.

Tunnistaja ülekuulamise peab menetleja silmas pidama, et lisaks KrMS §-st 71 tulenevale õigusele mitte anda ütlusi oma lähedaste vastu on tunnistajal õigus loobuda teda ennast süüstavate ütluste andmisest ning anda küsimustele, millele pole võimalik ilma ennast süüstamata ausalt vastata, valet sisaldavaid vastuseid. Menetleja ei pruugi isikut tunnistajana ülekuulamisele allutades teada, et isik on ise kuriteo toimepanemisega seotud. Nii võib see näiteks juhtuda isikute puhul, keda peetakse võimalikuks tunnistajaks, kuna neid on nähtud kuriteopaiga vahetus läheduses või neist on jäänud sündmuskohale esemelisi „jälgi”, millist asjaolu algselt ei ole olnud põhjust tõlgendada isikut süüstavaks. On võimalikud ka muud olukorrad, mil tegelikku teo toimepanijat peetakse esialgu tunnistajaks. Riigikohus on öelnud välja seisukoha, et „Põhiseaduse (PS) § 22 lg 3 kohaselt ei tohi kedagi sundida tunnistama iseenda või oma lähedaste vastu. Toodud sätte mõtte kohaselt ei ole keegi kohustatud aitama kaasa enda (või oma lähedaste) poolt toime pandud kuriteo tõendamisele. Ehkki Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon (EIÕK) otsesõnu sellist põhiõigust ei sätesta, on Euroopa Inimõiguste Kohus oma praktikas järjekindlalt väljendanud seisukohta, et õigus vaikida ja enese mittesüüstamise privileeg on konventsiooni art 6 lg 1 nõuetele vastava õiglase menetluse keskne komponent, olles ühtlasi tihedalt seotud art 6 lg-s 2 sätestatud süüituse presumptsiooni põhimõttega (vt nt John Murray v. Ühendkuningriik lahend 8. veebruarist 1996, p 45; Saunders v. Ühendkuningriik, lahend 17. detsembrist 1996, p-d 68-69; J. B. v. /veits, lahend 3. maist 2001, p 64). Samuti on inimõiguste kohus leidnud, et EIÕK art 6 lg-t 1 on

rikutud ka siis, kui isikut sunnitakse ise üle andma dokumente olukorras, milles ei ole välistatud, et teda võidakse nende dokumentide alusel süüdistada kuriteo toimepanemises (vt nt J. B. v. /veits, p 66).....

Kriminaalkolleegium nendib, et õigus tugineda enese mittesüüstamise privileegile ei sõltu isiku formaalsest menetslikust seisundist ega ka sellest, kas asjaolude suhtes, mille kohta isikult tõendeid nõutakse, on kriminaalmenetlust alustatud. Oluline on isikult nõutava tõendusteabe faktiline iseloom -kas see viitab isiku poolt toime pandud kuriteole või mitte

Olukorras, kus isik ei pea andma ametivõimudele välja teda süüstavaid tõendeid, ei saa teda ka eraldi karistada selle eest, et ta kõnealuseid tõendeid kõrvaldades võtab uurimisorganitelt võimaluse need tema süü tuvastamiseks ise üles leida.

Riigikohtu kriminaalkolleegium leiab, et enese mittesüüstamise privileegist tulenevalt on välistatud isiku karistamine selle eest, et ta esitab ametivõimudele ebaõigeid andmeid eesmärgiga mitte paljastada enda poolt toime pandud kuritegu.” /3-1-1-39-05, RT III 2005, 21, 215/

Kui tunnistajana ülekuulatatav isik avaldab ülekuulamisel andmeid, millised annavad alust kahtlustada teda ennast kuriteo toimepanemises, tuleb isiku tunnistajana ülekuulamine koheselt lõpetada. Juba koostatud „Tunnistaja ülekuulamise protokoll” tuleb „tunnistaja” seniste ütluste juurde kirjutada äsja tema poolt esitatud ennastsüüstavad andmed ning nende järele kirjutada järgnevasisuline selgitus: „Seoses Teie poolt avaldatuga selgitan, et Te olete kahtlustatav(nimetate kuriteo nimetuse ja kvalifikatsiooni, milles teda kahtlustatakse). Seega on Teie tunnistajana ülekuulamine lõppenud. Järgnevalt tutvustan Teile kahtlustatava õigusi ja kohustusi.” Seejärel tutvustabki menetleja isikule tema uusi õigusi ja kohustusi ning võtab protokollile isiku allkirja. Allkirja ette kirjutatakse järgmisesisuline lause: „Protokoll on õigesti koostatud. Kahtlustatava õigusi ja kohustusi on mulle selgitatud”. Edasi juhindub menetleja isiku osas juba kahtlustatava kohtlemiseks ettenähtud reeglitest. Isiku senine „Tunnistaja ülekuulamise protokoll” ja seal sisalduvad ütlused ei ole kasutatavad tõendeina – protokoll säilitatakse toimikus kui menetluse käiku kajastav dokument.

VI Kahtlustatava ülekuulamise rakendamise õiguslikud reeglid

KrMS § 33 lg.1 ütleb, et „*Kahtlustatav on isik, kes on kuriteos kahtlustatavana kinni peetud, või isik, keda on piisav alus kahtlustada kuriteo toimepanemises ja kes on allutatud menetlustoimingule*”. Isiku kahtlustatavana kinnipidamisest kõneleb KrMS § 217, mille 2 lõige (osalt ka lõige 3) näitab ära asjaolud, miks isikut kuriteo toimepanemises kahtlustatavaks võib pidada. Muud isiku kahtlustatavaks pidamise piisavad alused võivad tuleneda erinevast tõendusteabest. Toiminguks, millele isik kahtlustatavana allutatakse, on reeglina tema ülekuulamine. **KrMS § 33 lg.2** ütleb, et „*Kahtlustatavale selgitatakse viivitamata tema õigusi ja kohustusi ning ta kuulatakse üle kahtlustuse sisu kohta. Ülekuulamise võib edasi lükata, kui kahtlustatava tervise seisund ei võimalda tema kohest ülekuulamist ning kui see on vajalik kaitsja ja tõlgi osavõtu tagamiseks*”.

Eelnevalt oleme käsitlenud juba mitmeid, kahtlustatavaga suhtlemist ja tema ülekuulamistki puudutavaid nõudeid. Seetõttu vaatleme alljärgnevalt veel käsitlemata nõudeid või täpsustame vajadusel juba käsitletut. Olgu siinkohal korrapärase järje pidamiseks esitletud kahtlustatava ülekuulamise protokollivorm.

Kahtlustatava ülekuulamise protokoll

kriminaalasjas nr [nr]

[kuupäev] [uurimistoimingu koht]

Uurimistoimingu algus: [kellaeg]

[Menetleja ametniku ametinimetus ja nimi], juhindudes KrMS §-dest 34, 75, 76 ja 146 kuulab üle kahtlustatava:

1. Kahtlustatava andmed:

- a. Nimi: [ees- ja perekonnanimi]
- b. Isikukood või sünniaeg: [isikukoodi puudumisel sünniaeg]
- c. Perekonnaseis: [perekonnaseis]
- d. Kodakondsus: [eesti või muu]
- e. Haridus: [alg-, põhi-, kesk-, keskeri-, kõrgem haridus]
- f. Emakeel: [eesti või muu]
- g. Elu- või asukoht ja aadress: [aadress]
- h. Töökoht või õppeasutus: [nimetus]
- i. Kontaktandmed: [sidevahendi number või e-posti aadress]
- j. Isikusamasus tuvastatud [dokumendi nimetus vms] abil

KrMS § 34. Kahtlustatava õigused ja kohustused

2. Kahtlustatavat on tutvustatud tema õiguste ja kohustustega ning selgitatud nende sisu

3. Uurimistoimingu osaleb tõlk: [nimi ja kontaktaadress], keda on hoiatatud, et oma ülesannete täitmisest alusetu keeldumise ja teadvalt valesti tõlkimise eest vastutab ta KarS §-de 318 ja 321 järgi.

4. Ülekuulamisel osaleb: [protokollija või kaitsja, nende nimi ja kontaktaadress].
5. Kasutatud tehnikavahendid: [tehnikavahendi liik ja mark].
6. Kvalifikatsioon: [nimi] kahtlustatakse KarS § [nr] järgi kvalifitseeritava kuriteo toimepanemises, mis seisnes selles, et [kahtlustuse sisu].
7. Ütlused: [a. Kas Te olete toime pannud kuriteo, milles Teid kahtlustatakse? [Vastus] (kahtlustatava ütlused tõendamiseks vajaliku üksikasjalikkusega)].
8. Protokollil lisad: [koostatud skeem, joonis ning muu näitlik materjal; uurimistoimingu käigus protokollil juurde võetud objektide nimetused].

9. Märkused protokolliga kohta: [märgitakse märkuste sisu või nende puudumine; protokoll loetud läbi isiklikult või loetud ette].
10. Uurimistoimingus osalejaile (välja arvatud kahtlustatavale ja süüdistatavale) on selgitatud, et vastavalt KrMS §-le 214 võib kohtueelse menetluse andmeid avaldada üksnes prokuratuuri loal ja tema määratud ulatuses.

Uurimistoimingu lõpp: [kellaeg]

[menetleja ametniku nimi ja allkiri] [kahtlustatava nimi ja allkiri] [tõlgi nimi ja allkiri]

[protokollija nimi ja allkiri] [kaitsja nimi ja allkiri]

11. Uurimistoimingust osa võtnud [menetlusseisund ja nimi] keeldus protokollile alla kirjutamast, sest [märgitakse keeldumise põhjus].

[menetleja ametniku nimi ja allkiri]

1) Kahtlustatava andmete kirjapanemise osas on oluline, et pandaks kirja kõik nõutavad andmed. Sünniajale lisaks on soovitatav ära märkida sünnikoht. Kui tunnistaja ja kannatanu puhul võis kirja panemata jätta nende turvalisusega seonduvad andmed, siis kahtlustatava osas tuleb need kirja panna väga põhjalikult. Elu või asukoha andmete puhul tuleb kirja panna: kuhu ta on sissekirjutatud; kus ta hetkel elab; milliseid asukohti ta veel lisaks eelmärgituule võib kasutada. Töökoha kajastamise puhul tuleb ära märkida, kellele kahtlustatav töötab. Õpikoha puhul märgitakse ära eriala ja kursus. Protokollis on küll ette nähtud kahtlustatava perekonnaseisu kajastamine, kuid tegelikult vajaksid ära märkimist kõik need asjaolud, mis on määravad kahtlustatava suhtes tõkendi ja talle võimaliku karistuse valimise seisukohast, ehk KrMS § 127 nimetatud asjaolud. Seega võiks isikuandmete „Perekonnaseisu” rea nimetuseks kirjutada: „Perekonnaseis ja muud isiku elulist olukorda puudutavad andmed”.

2) Isikule tema õiguste ja kohustuste tutvustamisest juba kõnelesime pikemalt õppevahenid II teema 1. osas. Kindlasti tuleb kahtlustatavale enne iga ülekuulamise algust teadustada, et tal on õigus keelduda ütluste andmisest ning et tema ütlusi võidakse kasutada süüdistuseks tema vastu. Samuti tuleb kahtlustatavale, kui tal ei ole kaitsjat, teadustada, et tal on õigus kaitsja osavõtule toimingust. Täpsustavalt saagu siinkohal rõhutatud, et vastavalt **KrMS § 45 lg.2** on kaitsja osavõtt ülekuulamisest kohustuslik, kui *„isik on pannud kuriteo toime alaealisena; isik ei ole psüühilise või füsilise puude tõttu suuteline ise end kaitsma või kaitsmine on selle tõttu raskendatud; isikut kahtlustatakse kuriteos, mille eest võib mõista eluaegse vangistuse; isiku huvid on vastuolus teise isiku huvidega, kellele on kaitsja; isik on viibinud vahi all vähemalt kuus kuud; kriminaalasja menetletakse kiirmenetluses”*. Kõigil eelnimetatud juhtudel peab menetleja tingimusteta isiku ülekuulamise juurde kaasama kaitsja.

Juhtudel, mil kaitsja osavõtt ei ole kohustuslik, otsustab kahtlustatav ise, kas ta soovib ülekuulamise juurde kaitsjat või mitte. Praktikas esineb olukordi, kus kahtlustatav ei soovi kaitsjat. Kahtlustatava sooviga tuleb loomulikult arvestada. Kaitsjast loobumist peab kahtlustatav väljendama kirjalikult, kirjutades vastavasisulise lause omakäeliselt protokollile reale, mis on mõeldud toimingust osavõtjate äramärkimiseks. Kirjutatud lause tuleb kahtlustataval ka allkirjastada. Menetlejad lahendavadki kahtlustatava kaitsesoovimatuse probleemi reeglina seeläbi, et lasevad kahtlustataval enne toimingu põhiosa juurde asumist protokollile kirjutada lause: *“Kaitsja osavõttu ülekuulamisest ei*

soovi”, ning seejärel selle allkirjastada. Nii öelda kaitsesoovimatuse veenvuse osas oleks siiski vajalik, et kahtlustatavale pakutaks realselt nii kaitse, kui kaitsest loobumise kasuks otsustamise võimalust. Reaalne pakkumine seisneb selles, et vaatamata kahtlustatava eelnevalt avaldatud kaitsja mitteosalemise soovile, tellitakse toiminguga alguseks ikkagi kohale määratud korras kaitsja, keda menetleja esitleb kahtlustatavale, pakkudes talle niiviisi realselt kaitse võimalust. Kaitsja saab kahtlustatavat kaitsesoovi osas küsitleda ning vahetult veenduda kahtlustatava soovi siiruses. Kui kahtlustatav nüüdki loobub kaitsjast, leiab see kajastust protokollis kaitsja juuresolekul ning kaitsja poolt allkirjastatuna. Kaitsja reaalse kohalolu kinnituseks on tema allkiri protokollis, ning sellele lisaks eraldi dokumendina kaitsja order. Kaitsja mittesoovimise lause kirjutatakse protokollis sissejuhatavasse ossa, kas kahtlustatava „õiguste ja kohustuste” teksti alla enne allkirja kohta või 4. punkti (toimingus osalejate) reale – igatahes peab see olema kajastatud enne, kui isikule esitatakse kahtlustus või teisesel (ja järgnevatel) ülekuulamis(t)el enne isiku ütlusi.

Kui kahtlustataval tekib soov kaitsja osavõtule ülekuulamise kestel, katkestatakse ülekuulamine ning protokollis tehakse senini protokollitud ütluste järele kirje: „Ülekuulamine katkestatud (märgitakse kelleaeg) seoses kahtlustatava sooviga anda edasiselt ütlusi kaitsja juuresolekul”.

3) **KrMS § 75 lg. 3** sätestatust johtuvalt tuleb kahtlustatava käest pärast seda, kui ta on kahtlustusega tutvunud, esimese küsimusena küsida: „Kas Te olete toime pannud kuriteo, milles Teid kahtlustatakse?” See küsimus on sissekirjutatud ka kahtlustatava ülekuulamise protokollivormi justnimelt kõige esimese küsimusena. Tegelikult tuleks enne seda küsimust kahtlustatavalt küsida, kas ta saab aru, milles teda kahtlustatakse - millise kuriteo toimepanemises teda kahtlustatakse ja millised tema käitumisaktid moodustavad selle kuriteokoosseisu. Küsimused: „Kas Te saate aru, millise kuriteo toimepanemises Teid kahtlustatakse? Kas esitatud kahtlustus on Teile sisult arusaadav?” on edasise ülekuulamise seisukohalt väga tähtsad küsimused. Nimelt ei pruugi kahtlustatav saada kahtlustuse tekstist ja sellekohasest paragrahviviitest selgust, mida talle siis ikkagi „süüks” pannakse – selline võimalik arusaamatus mõjutab tema vastust küsimusele: „Kas Te olete toime pannud?” Samuti võib esineda olukordi, kus kahtlustatav ei nõustu talle „süüks pandava” teo, kahtlustuse tekstis sisalduva kirjelduse mõne osaga, või on talle kahtlustuse tekst osaliselt arusaamatuks jäänud. Seegi mõjutab tema vastust teo toimepanemise tunnistamise osas. Seega, enne etteantud kohustusliku küsimuse esitamist tuleb selgust saada, kas ülekuulatavale on ikka selge, „millest jutt käib”. Kui midagi on kahtlustataval kahtlustuse osas selgusetuks jäänud, siis tuleb talle anda vajalikud asjakohased selgitused, ning alles seejärel asuda standardküsimuse juurde. Asjaolu, et kahtlustatav on ikka kahtlustusest aru saanud, peaks olema kajastatud ka protokollis. Kui menetleja on jõudnud veendumusele, et kahtlustatav kahtlustusest aru saab, esitab ta standardküsimuse. Seejuures kajastab ta ülekuulataava vastuse protokollis näiteks järgmiselt: „Kahtlustus on mulle sisult arusaadav. Tunnistan, et panin toime kuriteo, milles mind kahtlustatakse”, või „Mulle on arusaadav, milles mind kahtlustatakse, aga mina seda tegu toime pole pannud”, või

4) Ülekuulamise lõppedes ei kohaldata kahtlustatava ja tema kaitsja suhtes KrMS § 214 reeglistikku. Seetõttu, kui ülekuulamisel ei osalenud nimetatud reeglistiku alla kuuluvaid isikuid, kustutatakse p. 10 protokollist ära.

Muus osas on kahtlustatava ülekuulamise protokollireeglistik sama mis tunnistaja ülekuulamise puhul.

Vanuse tõttu süüvõimetu „kahtlustatava” ülekuulamise osas järgitakse lisaks kahtlustatava ülekuulamise üldreeglitele KrMS § 70 ja § 45 lg.2 p.1 sätestatud. Süüdimatuse tõttu süüvõimetu isiku ülekuulamisel järgitakse tema ülekuulamiseks ettenähtud protokollivormi nõudeid (Justiitsministri 16.07.2008.a määrus nr 39, RTL 2008, 66, 934).

Ühest asjast tuleks seoses kahtlustatava ütlustega veel kõneleda. Nimelt arvavad osad menetlejad, et kahtlustatavalt välja keelitatud ja tema poolt omakäeliselt puhtale paberile kirjutatud „Puhtsüdamlik ülestunnistus” on tõendiks. Selline arvamus on ekslik. Puhtsüdamliku ülestunnistuse sisuks olevat, paberile kantud juttu ei saa pidada kahtlustatava ütlusteks, kuna nende saamisel ei ole kahtlustatavale realselt tagatud tema õigused, sealhulgas ka kaitseõigus. Ka ei ole puhtsüdamliku ülestunnistuse puhul järgitud tõendi vorminõudeid.

Riigikohus on „puhtsüdamliku ülestunnistuse” tõendina kasutamise praktika lõpetamiseks välja öelnud järgmised seisukohad: *„Kolleegium ei nõustu Tartu Ringkonnakohtu seisukohaga, et A. Muhhamadejevi puhtsüdamlik ülestunnistus on käsitatav "muu dokumendina" KrMK § 48 lg 2 ja KrMS § 63 lg 1 tähenduses. Kriminaalmenetluse seadustik sellist mõistet "puhtsüdamlik ülestunnistus" ei kasuta, kuid kohtupraktikas tähistatakse sellega isiku (kahtlustatava, süüdistatava) menetlejale tehtavat vabatahtlikku avaldust, milles ta võtab süüteo omaks. Selleks, et menetlejale antav informatsioon oleks tõendamisel kasutatav, peab see olema mõne menetlusseadustikus lubatud tõendiliigi kujul (vt ka Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 28. veebruari 2007. a otsus asjas nr 3-1-1-105-06; p 11).*

KrMK § 48 lg-st 2 kui KrMS § 63 lg-st 1 tulenevalt vormistatakse kahtlustatava või süüdistatava poolt menetlejale antav suuline informatsioon vastavalt kahtlustatava või süüdistatava ülekuulamise protokollina. Asjaolu, et tegemist on ülestunnistusega, iseloomustab üksnes ütluste sisu ega anna alust nende vormistamiseks mingi muul viisil. Asjaolu, et initsiatiiv ütluste andmiseks tuli isikult endalt, on võimalik fikseerida ülekuulamise protokollis. Eelnevast tuleneb, et kui isik avaldab soovi tegu puhtsüdamlikult üles tunnistada, tähendab see tema valmisolekut anda ütlusi ja ta tuleb üle kuulata. Ka juhul, kui kahtlustatav pöördub menetleja poole kirjalikult, tuleb seda käsitada sooviavaldusena anda ütlusi ning isik tuleb kirjalikult esitatud väidete osas üle kuulata. Kuna käesoleval juhul ei ole A. Muhhamadejevit nõuetekohaselt üle kuulatud, siis seetõttu ei tohtinud kohtud kõnealusele tekstile kui tõendile tugineda”. /3-1-1-127-06, 07.03.2007/

Kokkuvõtteks

Käesolevas õppevahendis oli juttu isikute kohtueelsest ülekuulamisest. Kohtueelses menetluses antud ütlused on ennekõike tõendeiks kohtueelses menetluses tehtavate otsuste jaoks, nad on kohtueelse menetleja, uurimisasutuse ametniku ja prokuröri otsuste aluseks. Õigusemõistmise täiuslikkeima vormi, kohtuliku uurimise ja kohtuotsuse tegemise seisukohast on kohtueelsed ütlused tõendeiks vaid teatud tingimustel (**KrMS §§ 291, 294 ja 289; Riigikohtu lahendid järgmistes asjades: 3-1-1-62-07, 3-1-1-45-07, 3-1-1-1-07, 3-1-1-127-06, 3-1-1-125-06, 3-1-1-113-06, 3-1-1-89-06, 3-1-1-86-06, 3-1-1-52-06, jt**). Kohtumenetluse võistlevuse ja kohtuliku arutamise vahetuse printsiipidest (KrMS §§ 14 ja 15) tulenevalt on kohtuotsuse tegemisel eelistõendi-jõuga isikute poolt kohtus, mitte kohtueelses menetluses, antud ütlused.

Isiku poolt kohtus antud ütluste ja eeluurimisel antud ütluste erinevus võib olla tingitud mitmetest asjaoludest. Osad neist seonduvad kohtueelse menetleja poolt teostatud ülekuulamise õigusliku ja professionaalse korrektsusega või siis ebakorrektsusega. Kui menetleja on järginud isiku ülekuulamisel kõiki asjakohaseid õiguslikke aspekte, on olnud oma suhtumises ülekuulatavasse ja viimase poolt antud ütlustesse positiivselt asine ja eelarvamustevaba, kui ta on ülekuulamist läbi viinud igakülgset ning talletanud ülekuulamise käigu ja tulemused objektiivselt, kajastavad tema kogutud ütlused suure tõenäosusega just elulist tõe tõendamisele kuulunud asjaolude kohta. Kui seejuures on ütlused protokollis kirja pandud ja salvestusena jäädvustatud konkretiseeritud ühemõttelises väljenduslaadis, on ülekuulataval hiljem võimatu või oluliselt raskem oma ütlustest loobuda. Ülekuulata ei saa antud ütlustest loobumiseks, nende muutmiseks välja käia ühtki argumenti ilma, et ta ei satuks eetilisse vastuollu iseendaga. Inimestes peidus olevat moraalsust, vastutus- ja kohusetunnet tõe ning neile osaksaanud õiglase kohtlemise ees peab menetleja ära kasutama – olema ise tõe suhtes aus ja inimeste õiglase kohtlemise osas püüdlik. Kui menetleja seejuures oskab ja suudab rakendada meetmeid isikute turvalisuse tagamiseks, lülitab ta välja viimasegi, isikuid ütluste muutmisele ärgitava faktori toime. Loomulikult ei ole alati 100 protsendilist garantiid sellele, et isikul on mingi oluline, vaid talle teadaolev ja tema tahet kujundav põhjus ütluste muutmiseks kohtus; sellele, et eetilisus temas olemas on. Enamus ütluste muutmisi tuleneb ja saab tuleneda siiski vaid menetleja õiguslikust ja professionaalsest saamatusest nii ülekuulamiste, kui menetluse kui terviku läbiviimisel. Kui menetleja on piirdunud mingi asjaolu tõendatuse pidamisega vaid ülekuulatava ütlustele toetumisega, kogumata juurde nende ütluste õigsust kinnitavaid ja neid ütlusi kinnitavaid muid tõendeid, siis süüdistagu ta iseennast, kui ülekuulatavat (iseäranis süüdistatavat) kasutab kohtus kas enda või kellegi teise huvidest ajendatuna võimalust see ainuke „tõend” kummutada, „põhja lasta”.

Eeluurimisel saadud ütluste kohtus kasutatavuse, nende kui tõendite aktsepteerimise üks oluline õiguslik tingimus seisneb järgmises:

Isikul, keda süüdistatakse, peab olema võimalus esitada vastuväiteid igale teda süüdistavale ütlusele. Seejuures peab tal olema ka võimalus küsitleda isikut, kes annab ütlusi tema vastu või teda puudutavate oluliste tõendamiseseme asjaolude kohta. Kohtus antud ütluste eelistamist kohtueelsetele ütlustele või kohtuistungil põhjendatult mitteviihiva isiku eeluurimisel antud ja kohtus avaldatud ütluste tõendina mitteametlikult võtmist põhjendatakse mõnikord just sellega, et süüdistataval ei olnud kohtueelses menetluses võimalust tema vastu ütlusi andnud isikut küsitleda. Märgitud küsitlemisvõimalust peab Euroopa Inimõiguste

Kohus, tuginedes Konventsiooni art. 6 p.1 ja 3”d”, üheks oluliseks kaitseõiguse tagatuse tunnuseks.

Ülalnimetatud tingimuse täitmiseks on kohtueelsel uurimisel tegelikult võimalused olemas. Menetlejad saavad nimetatud „küsitlemisvõimaluse puudumise” kõrvaldada, kui nad eeluurimisel viivad läbi kahtlustatava ja tunnistaja, või kahtlustatava ja kannatanu vastastamise. Vastastamisel saab kahtlustatav esitada teisele poolele nii vastuväiteid kui ka küsimusi. Teine võimalus seisneks selles, et menetleja, olles üle kuulanud tunnistaja või kannatanu, tutvustab nende ütlusi kahtlustatavale mahus, mis puudutavad kahtlustatava kaitsehuve. Tutvustanud kahtlustatavale asjakohaseid ütlusi, küsib menetleja kahtlustatavalt, kas viimane soovib esitada seoses nende ütlustega mingeid vastuväiteid või esitada ütlusi andnud isikule (kannatanule või tunnistajale) mingeid küsimusi. Samuti küsib menetleja kahtlustatava kaitsjalt, kas kaitsja soovib kannatanule või tunnistajale esitada seoses avaldatuga omalt poolt mingeid küsimusi. Nii ütluste tutvustamise fakt, kui sellele järgnenud küsimused (kahtlustatava ja/või kaitsja omad) pannakse kirja kahtlustatava ülekuulamise protokollis. Saanud kahtlustatavalt või tema kaitsjalt küsimused, viib menetleja nendele küsimustele vastuste saamiseks läbi küsimuste aadressaadiks oleva isiku täiendava ülekuulamise. Saadud vastuseid tutvustab menetleja jällegi kahtlustatavale, jne. Sisuliselt oleks sellise asjaajamise näol tegu keerulisema ja vahetu kontaktita vastastamisega.

Kindlasti peaksid menetlejad praktikas enam viljelema ülekuulamiste salvestamist. Ülekuulamiste salvestamine nõuab menetlejatelt senisest rohkemat ülekuulamise rakendamise tarkust ja oskust, sunnib neid ülekuulamiseks põhjalikumalt ette valmistuma nii ülekuulamise teemade kui konkreetsete, esitamisele tulla võivate küsimuste osas. Salvestataval ülekuulamisel peab menetleja valdama kvaliteetsemat keelekasutust ja korrektsemaid suhtlemismaneere.

Menetluse ajalise ökonoomsuse seisukohast oleks tervitatav, kui seadusandja teeks Kriminaalmenetluse seadustikku muudatused, mis võimaldaksid isikutelt ütlusi saada ka ainuüksi salvestatavate ülekuulamiste teel, ilma et peaks alati kulutama aega elektrooniliselt või paber kandjal jäädvustatava protokollis koostamiseks.